

**YETİŞKİN KADINLARIN DİNİ BİLGİLERİ VE DİNİ BİLGİLERİ
EDİNDİKLERİ KAYNAKLAR (DÜZCE ÖRNEĞİ)**

AYSEL BEYZA ATAŞ

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**DANIŞMAN
PROF. DR. MEHMET FARUK BAYRAKTAR**

DÜZCE, 2025

T.C.
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

YETİŞKİN KADINLARIN DİNİ BİLGİLERİ VE DİNİ BİLGİLERİ
EDİNDİKLERİ KAYNAKLAR (DÜZCE ÖRNEĞİ)

Aysel Beyza ATAŞ tarafından hazırlanan tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından Düzce Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mehmet Faruk BAYRAKTAR

Düzce Üniversitesi

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Mehmet Faruk BAYRAKTAR

Düzce Üniversitesi

Doç. Dr. Hamza AKTAŞ

Düzce Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Kübra CEVHERLİ

Sakarya Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 08/07/2025

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tez çalışmasıyla elde edilmeyen bütün bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi ve bu kaynakları da kaynaklar listesine aldığımı, yine bu tezin çalışılması ve yazımı sırasında patent ve telif haklarını ihlal edici bir davranışımın olmadığını beyan ederim.

08 Temmuz 2025

Aysel Beyza ATAŞ

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışmasının hazırlanmasında ve eğitim sürecimin her aşamasında maddi ve manevi katkı sunan tüm kişi ve kurumlara şükranlarımı sunarım. Akademik yolculuğumda, bilgi birikimleri ve örnek duruşlarıyla beni daima destekleyen, ilham veren tüm öğretmenlerime ve yükseköğretim yaşamımda rehberlik eden değerli hocalarıma özel olarak teşekkür ederim.

Araştırmamın planlanması, yürütülmesi ve tamamlanmasında engin bilgi ve tecrübeleriyle yol gösteren, eleştirel bakış açısıyla çalışmamı geliştirmemde büyük katkı sağlayan tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Mehmet Faruk BAYRAKTAR’a içten teşekkürlerimi sunuyorum. Kendisinin sürekli desteği ve akademik rehberliği, bu sürecin verimli ve başarılı bir şekilde ilerlemesine vesile olmuştur.

Bu süreçte manevi desteğini her daim hissettiğim, sabır ve anlayışlarıyla en zorlu anlarda bile yanımda olan sevgili aileme—özellikle anneme, babama ve kardeşlerime—göstermiş oldukları sonsuz destek ve motivasyon için en derin şükranlarımı ifade etmek isterim.

Tüm katkı ve destekleriniz, bu araştırmayı daha anlamlı ve değerli kılmıştır.

08 Temmuz 2025

Aysel Beyza ATAŞ

İÇİNDEKİLER

ŞEKİL LİSTESİ.....	viii
ÇİZELGE LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR.....	x
ÖZET.....	xi
ABSTRACT.....	xii
1. GİRİŞ.....	1
1.1. PROBLEM DURUMU	1
1.2. ÇALIŞMANIN AMACI	5
1.3. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ	6
1.4. SAYILTILAR	7
1.5. SINIRLILIKLAR	8
1.6. LİTERATÜRDE YAPILAN BENZER ÇALIŞMALAR.....	9
1.7. TANIMLAR	16
2. YÖNTEM.....	18
2.1. ARAŞTIRMA MODELİ	18
2.2. ÇALIŞMA GRUBU	19
2.3. VERİLERİN TOPLANMASI.....	21
2.4. VERİLERİN ANALİZİ VE YORUMLANMASI	21
3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	23
3.1. DİNİ BİLGİ KAVRAMI.....	23
3.1.1. Dini Bilginin Tanımı ve Kaynakları	23
3.1.1.1. Yetişkin Kadınların Dini Bilgi Ediniminde Aile ve Çevre	26
3.1.1.2. Kur'ân'ı Kerîm'in Dini Bilginin Kaynağı Olarak Rolü ve Yetişkin Kadınların Dinî Bilgi Ediniminde Etkisi	27
3.1.1.3. Dinî Bilginin Kaynağı Olarak Sünnet ve Yetişkin Kadınların Dinî Bilgi Edinimindeki Yeri	29
3.1.1.4. Dinî Bilginin Kaynağı Olarak Cami ve Yetişkin Kadınların Dinî Bilgi Edinimindeki Yeri	30
3.1.1.5. Yetişkin Kadınların Dinî Bilgi Ediniminde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yayıncılık Faaliyetleri.....	31
3.1.1.6. Yetişkin Kadınların Dini Bilgi Kaynakları Bağlamında Tarikat ve	

<i>Cemaatler.....</i>	<i>33</i>
<i>3.1.1.7. Dinî Bilginin Kaynağı Olarak Medya/Sosyal Medya ve Yetişkin Kadınların Dinî Bilgi Edinimindeki Yeri.....</i>	<i>34</i>
<i>3.1.1.8. Yetişkin Kadınların Dinî Bilgi Ediniminde Kur'an Kurslarının Rolü</i>	<i>38</i>
3.2. YETİŞKİN KADIN VE DİNİ BİLGİ	41
3.2.1. Yetişkin Kadın ve Yetişkin Kadınların Dini Bilgiye Duydukları İhtiyaç	41
<i>3.2.1.1. İlk Yetişkinlik Dönemi ve Dini Bilgiye Duyulan İhtiyaç</i>	<i>44</i>
<i>3.2.1.2. Orta Yetişkinlik Dönemi Dini Bilgiye Duyulan İhtiyaç</i>	<i>46</i>
<i>3.2.1.3. İleri Yetişkinlik Dönemi ve Dini Bilgiye Duyulan İhtiyaç</i>	<i>48</i>
3.2.2. Yetişkin Kadınların Dini Bilgi Edinme Süreçleri	50
<i>3.2.2.1. Aile</i>	<i>54</i>
<i>3.2.2.2. Örgün Eğitimde Dini Bilgi Edinimi</i>	<i>55</i>
<i>3.2.2.3. Yaygın Eğitim Boyutunda Dini Bilgi Edinimi.....</i>	<i>56</i>
<i>3.2.2.4. Kitle İletişim Araçları</i>	<i>57</i>
<i>3.2.2.5. Kur'an Kursları</i>	<i>60</i>
3.2.3. İslam İnancında Kadının İlk Yaratılışı	63
3.2.4. İslam İnancında ve Toplumsal Hayatında Kadın	68
3.2.5. İslam Medeniyetinde ve Hadisler Işığında Kadın	69
3.3. DÜZCE'DE DİNİ YAŞAM	74
3.3.1. Düzce'de Dini Yaşam	74
3.3.2. Düzce'de Dini Bilgi Kaynakları	75
<i>3.3.2.1. Düzce'de Dini Eğitim Kurumları (Kur'an Kursları, Camiler)</i>	<i>75</i>
4. BULGULAR VE TARTIŞMA	79
4.1. DÜZCE'DE YAŞAYAN KADINLARIN DINDARLIK TANIMLARI, DİNİ BİLGİLERİNE YÖNELİK YETERLİLİKLERİNE İLİŞKİN VERİLER.....	79
4.2. DÜZCE'DE YAŞAYAN KADINLARIN DİNİ DÜŞÜNCENİN KAYNAKLARINA İLİŞKİN VERİLER	103
4.3. DÜZCE'DE YAŞAYAN KADINLARIN DİNİ KAYNAKLARA GÜVEN DURUMUNA İLİŞKİN VERİLER.....	118
4.4. DÜZCE'DE YAŞAYAN KADINLARIN BATIL İNANÇLARA İLİŞKİN DÜŞÜNCELERİNE YÖNELİK VERİLER.....	132
4.5. DÜZCE'DE YAŞAYAN KADINLARIN DİNİ DÜŞÜNCELERİNİ ETKİLEYEN SEBEPLERE YÖNELİK VERİLER.....	142
5. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	134
5.1. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	151

5.2. ÖNERİLER.....	159
6. KAYNAKLAR.....	161
7. EKLER.....	178
7.1. EK-1 KATILIMCI BİLGİLENDİRME FORMU	178
7.2. EK-2: YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME SORULARI	179
7.3. EK-3: ARAŞTIRMA ETİK ONAY BELGESİ.....	180
ÖZGEÇMİŞ.....	181

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 4.1. Düzce’de Yaşayan Kadınların Dindar Tanımları, Dini Bilgilerine Yönelik Yeterlilik ve Dini Bilgilerinin Kaynaklarına İlişkin Tema Grafiği.....	79
Şekil 4.2. Düzce’de Yaşayan Kadınların Dini Düşüncenin Kaynaklarına Ait Bilgilerine İlişkin Tema, Alt Tema ve Kod Grafiği	103
Şekil 4.3. Düzce’de Yaşayan Kadınların Dini Kaynaklarına Güven Durumuna İlişkin Tema, Alt Tema ve Kod Grafiği	118
Şekil 4.4. Düzce’de Yaşayan Kadınların Batıl İnançlara Dair Düşüncelerine İlişkin Tema, Alt Tema ve Kod Grafiği	132
Şekil 4.5. Düzce’de Yaşayan Kadınların Dini Düşüncelerini Etkileyen Unsurlara İlişkin Tema, Alt Tema ve Kod Grafiği	142

ÇİZELGE LİSTESİ

Tablo 3.1. Katılımcılara İlişkin Demografik Bilgiler.....	19
Tablo 2.1. Hz. Peygamber (sav) Döneminde Kadınlara Yönelik Eğitim Faaliyetleri ve Kaynakları	70
Tablo 2.3. İstatistiki bölge birimleri sınıflamasına göre Kur'an kursu, kursiyer ve bitiren kursiyer sayısı [2022/2023]	76
Tablo 2.4. İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Cami Sayısı	76
Tablo 2.5. İstatistiki bölge birimleri sınıflamasına ve kadrolarına göre personel sayısı (Müftülükler)	77
Tablo 4.1. Katılımcıların Dindarlık Düzeyine İlişkin Analiz Sonuçlarına Ait Veriler..	80
Tablo 4.2. Katılımcıların Dini Düşüncenin Kaynaklarına Ait Bilgilerine İlişkin Veriler.....	104
Tablo 4.3. Katılımcıların Din Kaynaklarına Güven Durumlarına İlişkin Veriler.....	119
Tablo 4.4. Katılımcıların Batıl İnançlara İlişkin Düşüncelerine Ait Veriler.....	133
Tablo 4.5. Katılımcıların Dini Düşüncelerini Etkileyen Unsurlara Ait Veriler.....	143

KISALTMALAR

Akt.	: Aktaran
As.	: Aleyhi's-Selâm
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Hız.	: Hazreti
İHL	: İmam Hatip Lisesi
Sav.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
T.y.	: Tarih yok
Vd.	: Ve diğerleri
YÖK	: Yükseköğretim Kurulu

ÖZET

YETİŞKİN KADINLARIN DİNİ BİLGİLERİ VE DİNİ BİLGİLERİ EDİNDİKLERİ KAYNAKLAR (DÜZCE ÖRNEĞİ)

Aysel Beyza ATAŞ

Düzce Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Mehmet Faruk BAYRAKTAR

Temmuz 2025, 180 sayfa

Din, insanın hayatı, evrenin anlamı ve varoluşun kökeni gibi metafizik sorulara yanıt sunan, bireysel ve toplumsal davranışları biçimlendiren çok katmanlı bir kurum olarak tanımlanır. Kur'an'da "din", teslimiyet, hesap, ceza/mükâfat, ibadet, hukuk düzeni ve toplumsal aidiyet gibi farklı anlam katmanlarına sahiptir ve hem bireysel hem toplumsal düzeyde önemli işlevler yüklenir. Dini bilgi ise pozitif bilginin sınırlarını aşan, gözlemlenemeyen ve deneyle sınınamayan metafizik gerçeklikleri anlamamıza yardımcı olan bir bilgi türüdür. Yetişkin kadın, genellikle 18 yaş ve üzeri, toplumsal rolleri ve sorumlulukları belirginleşmiş, eğitim ve meslek statüsü gibi değişkenlerle dini bilgiye erişimi şekillenen bireyler olarak tanımlanmıştır. Bu çalışma, Düzce ilinde yaşayan yetişkin kadınların dini bilgi düzeylerini, bu bilgileri hangi dini ve sosyal kaynaklardan elde ettiklerini ve bilgi edinme süreçlerinde etkili olan toplumsal ve bireysel dinamikleri nitel bir yaklaşımla ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma ayrıca, aile, cami, Kur'an kursu, dijital ve yazılı medya gibi bilgi kaynaklarının, kadınların dini yaşantılarına etkisini değerlendirmektedir. Araştırma, nitel araştırma deseninde, fenomenolojik yaklaşım kullanılarak tasarlanmıştır. Derinlemesine görüşme ve doküman analizi teknikleriyle katılımcıların öznel deneyimleri, anlamlandırma süreçleri ve bilgi kaynaklarına erişim motivasyonları betimlenmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu, Düzce'de ikamet eden, 23 yaş ve üzeri, farklı sosyo-demografik özelliklere sahip 23 yetişkin kadın oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Form, kadınların dini bilgi düzeyi, bilgi kaynakları ve dini yaşantılarına ilişkin açık uçlu ve esnek sorulardan oluşmaktadır. Görüşmeler, birebir ve odak grup formatlarında, katılımcılarla telefon aracılığı ile iletişim kurulmuş ve görüşme soruları yöneltilmiştir. Toplanan veriler, içerik analizi yöntemiyle tematik olarak kodlanmış ve dini bilgi edinme süreçlerine ilişkin ana eğilimler ortaya çıkarılmıştır. Araştırmada ulaşılan sonuçlardan bazıları şunlardır. Dini bilgi ediniminde aile ve toplumsal çevre ilk başvuru noktası olarak öne çıkmıştır. Katılımcıların büyük kısmı, dini inançlarını önce aileden, sonra sosyal çevreden ve bireysel araştırmalarıyla geliştirdiğini ifade etmiştir. Kur'an kursları, cami sohbetleri ve vaazlar, sistematik bilgi ediniminde önemli rol oynamaktadır. Katılımcılar, dini bilginin yalnızca toplumsal değil, aynı zamanda yaratılıştan gelen bir eğilimle benimsendiğini belirtmiştir. Dijital platformlar (internet, sosyal medya, YouTube vb.) üzerinden dini içeriklere erişim, özellikle genç yetişkin kadınlarda bilgiye ulaşmayı kolaylaştırmaktadır. Araştırma bulguları, yetişkin kadınların dinî bilgiye ulaşım yollarının çok katmanlı bir yapıya sahip olduğunu, klasik bilgi aktarım yolları ile modern dijital ortamların birbirini tamamladığını göstermiştir.

Anahtar Sözcükler: Din, Dini Bilgi, Din Kaynakları, Yetişkin, Yetişkin Kadın.

ABSTRACT

ADULT WOMEN'S RELIGIOUS INFORMATION AND THE SOURCES FROM WHICH THEY OBTAINED RELIGIOUS INFORMATION (DÜZCE EXAMPLE)

Aysel Beyza ATAŞ

Düzce University

Graduate School, Department of Philosophy and Religious Studies

Master's Thesis

Supervisor: Prof. Dr. Mehmet Faruk BAYRAKTAR

July 2025, 180 pages

Religion is defined as a multilayered institution that offers answers to metaphysical questions such as the meaning of life, the universe, and the origin of existence, while also shaping individual and social behaviors. In the Qur'an, the term "religion" (din) carries various layers of meaning such as submission, judgment, punishment/reward, worship, legal order, and social belonging, and it fulfills important functions at both individual and societal levels. Religious knowledge, on the other hand, is a type of knowledge that goes beyond the limits of empirical science, helping us to comprehend metaphysical realities that cannot be observed or tested through experience. An adult woman is typically defined as an individual aged 18 and above, whose social roles and responsibilities have become more established, and whose access to religious knowledge is shaped by variables such as educational background and occupational status. This study aims to explore, through a qualitative approach, the level of religious knowledge among adult women living in the province of Düzce, the social sources from which they acquire such knowledge, and the social and individual dynamics that influence their acquisition processes. The research also evaluates the impact of knowledge sources such as family, mosque, Qur'an courses, digital media, and print media on women's religious lives. The study is designed using a qualitative research pattern, specifically a phenomenological approach. Through in-depth interviews and document analysis techniques, the subjective experiences of participants, their meaning-making processes, and their motivations for accessing knowledge sources have been described. The study is limited to 23 adult women aged 23 and older, residing in Düzce, who have various socio-demographic characteristics. A semi-structured interview form was used as the data collection tool. This form consists of open-ended and flexible questions regarding women's levels of religious knowledge, their sources of information, and their religious experiences. Interviews were conducted in both individual and focus group formats, with participants contacted via telephone and interview questions posed accordingly. The collected data were thematically coded using content analysis, and main trends regarding the processes of acquiring religious knowledge were identified. Some of the key findings of the research are as follows: family and social environment emerged as the primary reference points for acquiring religious knowledge. The majority of participants stated that their religious beliefs were first shaped by their families, then by their social environment, and finally through individual exploration. Qur'an courses, mosque talks, and sermons play a significant role in systematic knowledge acquisition. Participants also noted that religious knowledge is not only a societal construct but also a tendency innate to human nature. Accessing religious content through digital platforms (internet, social media, YouTube, etc.) particularly facilitates knowledge acquisition among young adult women. The research findings

reveal that adult women's access to religious knowledge is structured in a multilayered way, showing that traditional methods of knowledge transmission and modern digital environments complement one another.

Keywords: Religion, Religious Information, Religious Resources, Adult, Adult Woman.

1. GİRİŞ

Araştırmanın bu bölümünde, problem durumu, çalışmanın amacı, önemi, sayıtlar, sınırlılıklar ve tanımlar ayrıntılı biçimde açıklanacaktır.

1.1. PROBLEM DURUMU

Dinî bilgi, pozitif bilimlerin erişemediği metafizik boyutu kavramamızı sağlayan; varoluşun nihai anlamı, insanın hayat amacını ve evrenin kökenine ilişkin soruları yanıtlayan özel bir bilgi türüdür. Tecrübe, gözlem ve akıl yoluyla elde edilen “pozitif bilgi”nin ötesine geçen dinî bilgi, gözlemlenemez ve deneyle sınıanamaz gerçekliklere işaret eder (Aydın, 2025). Bu bağlamda dinî bilgi, metafizik alanda varlığın “manevî arka planını” ve “ruhî öz”ü açıklayan kabul ve inanç önermelerini içerir; varlığın nereden geldiğini, bu dünyadaki sınavının amacını ve ölüm ötesi varoluşunu anlamamıza yardımcı olur (Stroud, 2000; Deman, 2001). Bu metafizik boyutun bireysel ve toplumsal düzeyde somutlaştığı alanlardan biri, yetişkin bireylerin —özellikle kadınların— dinî bilgi edinme süreçleridir; bu süreçte en temel referans kaynaklarından biri ise Kur’an-ı Kerim ayetleridir.

Yetişkin kadınların dini bilgi edinme süreçlerinde Kur’an ayetleri temel bir referans noktası oluşturmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de özellikle Allah’ın Rab oluşunu yaratılış öncesi kabul ettiğine dair verilen “Elest Bezmi” sözü hatırlatılmaktadır: “Rabbin, Âdemoğullarının sırtlarından zürriyetlerini alıp onları kendilerine şahit tutmuş ve ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ demişti. Onlar da ‘Evet, (sen bizim Rabbimizsin), şahidiz’ demişlerdi. Kıyamet günü, ‘Bizim bundan haberimiz yoktu’ demeyesiniz diye (böyle yaptık)” (A’râf Suresi- 172-173).

Bu ayet, araştırma kapsamında görüşülen yetişkin kadınların dini bilgi ve inançlarında fitrî bir yönelimin önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Katılımcılar, dinî aidiyetin yalnızca çevresel ve toplumsal etkilerle değil, insan doğasının bir gereği olarak da şekillendiğini belirtmişlerdir. Nitekim birçok kadın, Allah’a olan inancının çocukluk döneminden itibaren içsel bir kabulle geliştiğini, dini bilgiyi ilk önce ailede, ardından toplumsal çevrede ve bireysel araştırmalarıyla derinleştirdiğini ifade etmektedir. Bu

durum, ayette vurgulandığı üzere, dini bilginin ve Allah'a yönelimin bireyin fitratında mevcut olduğu fikriyle uyumludur.

Dini bilgi kaynakları arasında Kur'an'ın doğrudan okunması ve anlaşılması, aile ve çevre etkisiyle içselleştirilen inançlar ile cami, kurs ve medya gibi dolaylı yollar öne çıkmaktadır. Ancak ayetten hareketle, kadınların dini kimliklerinin oluşmasında esas belirleyici unsurun, yaratılıştan gelen bu ilahi sözleşmeye dayanan içsel bir yönelim olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, dini bilgiye erişim süreçlerinde bireylerin fitrî eğilimlerinin ve manevi sezgilerinin rolü, toplumsal ve kurumsal kaynaklarla birleşerek yetişkin kadınların dini bilincinin temel taşlarından birini oluşturmaktadır.

Bu çerçevede, adı geçen ayetin mesajı, kadınların dini bilgi arayışında ve Allah'a olan yönelişlerinde köklü ve evrensel bir referans olarak önemini korumaktadır.

Dinî bilginin bir diğer ayırt edici özelliği, hayatın gündelik gerçekleriyle diyalektik bir ilişki kurarak insan davranışlarını yönlendirmesidir. Örneğin Kur'an'da cennet-cehennem tasvirleri,¹ bizim dünya tecrübemizdeki haz ve korkulara karşılık gelecek biçimde sunulur; böylece soyut gerçeklikler, algılarımızla kavranabilir hale gelir (Ülken, 2001). Bu tarz anlatım biçimleri, özellikle yetişkin bireylerin –bilhassa kadınların– dinî kavrayışını şekillendiren anlatı araçları olarak dikkat çekmektedir. Dolayısıyla dinî bilgi, dünyayı anlamlandırırken hem metafizik ufkumuzu genişletir hem de günlük yaşamdaki sorumluluk ve etik tercihleri şekillendirir. Bu yönüyle dinî bilgi; pozitif bilimlerin tamamlayıcısı, insanın varoluşsal ihtiyaçlarını gideren ve “sonsuz anlam” arayışına yanıt sunan aktif bir öğrenme ve kavrama sürecidir (Bilgin, 1988; Hunt, 2006). Bu bağlamda, dinî bilginin hem bireysel davranışlara hem de toplumsal yapıya yön veren işlevi, özellikle yetişkin kadınların hayatında çok katmanlı bir biçimde kendini göstermektedir. Zira yetişkin kadınlar, gerek aileden ve yakın çevreden gelen geleneksel aktarımlarla gerekse modern eğitim, medya ve dijital kaynaklar yoluyla dinî bilgiyi

¹ Kur'an-ı Kerim'de cennet ve cehennem tasvirleri, bireylerin ahiret inancı ve dini motivasyonlarının şekillenmesinde temel kaynaklardan biri olarak öne çıkmaktadır. Cennet, genellikle müminlere vaat edilen sonsuz mutluluk, huzur ve çeşitli nimetlerle; cehennem ise inkârcı ve günahkârlar için hazırlanan bir azap yurdu olarak detaylı biçimde betimlenir. Özellikle Bakara (2/25), Âl-i İmrân (3/15), Nisa (4/56) ve Rahman (55/46-78) gibi surelerde cennet nimetleri bahçeler, ırmaklar, lezzetli yiyecek ve içecekler, güzellik ve huzur ortamı üzerinden anlatılırken; cehennem ise ateş, acı, pişmanlık ve cezalandırma gibi kavramlarla açıklanmıştır. Bu kapsamda yapılan saha araştırmalarında, yetişkin kadınların dini bilgi kaynakları arasında Kur'an'da yer alan cennet-cehennem tasvirlerinin önemli bir referans noktası oluşturduğu gözlenmiştir. Nitekim katılımcıların çoğu, dini pratiklerinde ve inançlarında Kur'an'daki bu tasvirlerin etkisini açıkça belirtmiş, özellikle ahiret inancının aile içi eğitimden cami sohbetlerine kadar çeşitli mecralarda işlenmesinde Kur'an ayetlerinin merkezi bir rol üstlendiğine vurgu yapmıştır. (Bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı. (2017). *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Mealî*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Bakara 2/25; Âl-i İmrân 3/15; Nisa 4/56; Rahman 55/46-78).

edinmekte, bu bilgiyi kendi yaşam pratikleriyle bütünleştirerek anlam dünyalarını şekillendirmektedirler. Böylece, dinî bilgi sadece teorik bir birikim olmaktan çıkarak, kadınların sosyal rollerini, kimliklerini ve etik tercihlerini biçimlendiren dinamik bir unsur haline gelmektedir.

Yetişkin kadınlar, dinî bilgi edinme süreçlerinde hem geleneksel hem de modern kaynaklardan beslenen, çok katmanlı bir öğrenme profiline sahiptir. Sosyo-kültürel bağlamda “yetişkin kadın” kavramı, genellikle 23 yaş ve üzeri bireyleri kapsayacak şekilde tanımlanmakta; bu grubun eğitim düzeyi, meslekî statüsü ve aile içindeki rolü, dinî bilgiye erişim ve tercihlerinde belirleyici rol oynayan temel değişkenler olarak öne çıkmaktadır (Erkuş, 2009; Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Aile, yetişkin kadının dinî bilgi ediniminde ilk başvuru kaynağıdır. Anne ve babanın dinî inançları ile ibadet alışkanlıkları, çocuk yetişkin olduğunda bile bilgi aktarımının devam ettiği bir sosyal sermaye oluşturur (Bilgin, 1988). Ayrıca, geniş aile ve komşuluk ilişkileri de sözlü kültür yoluyla hadis, kıssa ve ibadet pratiklerini kuşaktan kuşağa taşır. Bu bağlam, özellikle yaygın eğitim kurumlarına erişimin sınırlı olduğu kırsal alanlardaki yetişkinler için belirleyici olmaktadır. Bununla birlikte, aileden alınan bu temel bilgi, zamanla daha sistematik ve kurumsal kaynaklarla desteklenme ihtiyacı doğurur.

Ailevi aktarımı takip eden ikinci halkada ise cami sohbetleri ve Kur'an kursları gibi kurumsallaşmış dinî eğitim ortamları yer almaktadır. Kamu tarafından düzenlenen yaygın dinî eğitim imkânları (cami sohbetleri, vaazlar, kurslar) ile özel kuruluşların açtığı Kur'an kursları, yetişkin kadınların sistematik bilgi edinimini destekler. Ancak Korkmaz (2010), bu alandaki araştırmaların büyük çoğunluğunun nicel desenli olması nedeniyle, kurum içi deneyim ve algı farklılıklarının tam olarak ortaya konamadığını vurgulamıştır. Nitekim, Kur'an kurslarına devam eden kadınların –özellikle orta ve ileri yaş gruplarının– öğrenme motivasyonları, öğretim yaklaşımları ve kurumsal imkânlarla ilgili nitel veriye ihtiyaç duyulmaktadır. Eğitim, bireyin toplumla bütünleşmesini ve yaşam boyu gelişimini sağlayan bir süreçtir. Bu süreç; örgün, yaygın ve informal olmak üzere üç temel biçimde gerçekleşir. Yaygın eğitim, bireylerin örgün eğitim dışında kalan ya da tamamlayıcı bilgi ve beceriler edinmesini amaçlayan, yaşam boyu süren bir öğrenme biçimidir. Din eğitimi bağlamında ise, bireylerin yalnızca örgün eğitimle değil, yaygın din eğitimi kurumlarıyla da desteklenmesi gerekmektedir. Türkiye'de yaygın din eğitiminin temel kurumlarından biri Kur'an kurslarıdır. Bu kurslar, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın gözetiminde, planlı ve

programlı bir şekilde yürütülmektedir. Özellikle kadınların dinî bilgi edinme sürecinde Kur'an kursları, ulaşılabilirlik ve uygulama odaklılık açısından önemli bir rol üstlenmektedir. Bu yönüyle Kur'an kursları, din eğitiminin yaygınlaştırılmasında vazgeçilmez bir işleve sahiptir (Süngü, 2011). Ancak gelişen teknoloji ve değişen yaşam tarzları, bu geleneksel yapıların yanına dijital dinî öğrenme araçlarını da eklemiştir.

Kurumsal din eğitiminin yanında, günümüzde dijital mecralar da yetişkin kadınların bilgiye ulaşımında önemli bir alternatif haline gelmiştir. Son yıllarda internet siteleri, YouTube kanalları ve sosyal medya platformları (Facebook, Instagram, Telegram vb.), yetişkin kadınlar arasında hızla yayılan dinî bilgi kaynakları arasında yer almıştır. Jackson'a (2005) göre, dijital mecralar çift yönlü etkileşim imkânı sunarak bilgi tüketimi kadar üretimine de olanak tanımakta, bu da bireylerin kendi inanç dünyalarını daha aktif kılmaktadır. Örneğin, katılımcılar hem vaaz videoları hem de çevrimiçi sohbet grupları aracılığıyla sorularını anında yöneltebilmekte, böylece öğrenme süreçleri geleneksel kaynaklarla iç içe geçmektedir.

Türkiye'de dinî yayıncılığın son yıllarda popüler kültürle etkileşime girmesi, yetişkin kadınların basılı ve elektronik dini kitaplara erişimini artırmıştır. Ünal (2008) ve Şenocak (2015), Kur'an kurslarındaki kadın öğrencilerin benlik saygısını ve dua tutumlarını incelerken, popüler boyutlu dini kitapların hem akademik hem de kişisel gelişim ihtiyacını karşıladığını; bu kitapların, kadınların günlük ibadet ve ritüellerine dair pratik bilgiler sunduğunu belirtmiştir. Bu yayınlar hem akademik tefsir hem de günlük yaşama yönelik el kitapları olarak iki ana grupta değerlendirilebilir. Yetişkin kadınların dinî bilgiye ulaşım yolları; ailevi etkileşimler, sosyal çevre ilişkileri, Kur'an kursları ve cami temelli eğitimler gibi klasik unsurların yanı sıra, dijital platformlar ve çağdaş dinî içeriklerin etkisiyle de çok katmanlı bir yapı arz etmektedir. Bu çeşitlilik, dinî öğrenmenin bireysel ve toplumsal boyutunu zenginleştirirken hem kişisel öğrenme yaklaşımlarının hem de yaygın din eğitimi uygulamalarının geliştirilmesi için derinlemesine nitel araştırmalara olan gereksinimi ortaya koymaktadır.

Literatüre bakıldığı zaman YÖK Tez Merkezi, TR Dizin ve Dergipark veri tabanlarında yapılan kapsamlı tarama sonucunda, "yetişkin kadınların dini bilgi kaynakları" başlığı altında doğrudan bu konuyu ele alan hiçbir lisansüstü eğitim araştırması ya da araştırma makalesine rastlanmamıştır (YÖK Tez Merkezi; Dergipark ve TR Dizin, 2025). Mevcut çalışmaların ağırlıklı olarak üniversite gençliği, Kur'an kursu öğrencileri veya ergen gruplar üzerinde yoğunlaştığı; yetişkinlik döneminin orta ve ileri

evrelerindeki kadınların hem bilgi edinme süreçleri hem de kaynak tercihlerini irdeleyen nitel araştırmalara yer verilmediği görülmektedir (Doğan, 1997; Ünal, 2008; Korkmaz, 2010).

Bu durum, araştırmanın problem durumu ile doğrudan örtüşmektedir. Zira çalışmanın ana problemi olan “Düzce ilinde yaşayan yetişkin kadınların sahip olduğu dini bilgi düzeyi nedir ve bu bilgiyi edinirken hangi sosyal kaynaklara başvurmaktadırlar?” sorusu, hem literatürdeki bu boşluğu doldurmaya yönelik hem de din eğitimi alanındaki resmi ve gayri resmi kaynakların yetişkin kadın üzerindeki etkilerini özgün biçimde ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Dolayısıyla, YÖK Tez Merkezi’nde tanımlı hiçbir çalışmanın konuyu doğrudan incelememesi; aile, cami, Kur’an kursu, yazılı ve dijital yayınlar ile sosyal medya gibi mecraların yetişkin kadınlar nezdinde nasıl örgütlendiğini anlamayı zorlaştırmaktadır. Bu araştırma, işte bu bilgi boşluğunu kapatmayı hedefleyerek, sosyal, kültürel ve demografik değişkenlerin kesişiminde yetişkin kadınların dinî bilgi edinme pratiklerini nitel bir yaklaşımla ayrıntılı olarak betimleyecektir. Böylece hem akademik literatüre hem de uygulamadaki din eğitimi politikalarına önemli katkılar sunulacaktır.

1.2. ÇALIŞMANIN AMACI

Bu çalışmada Düzce’de yaşayan kadınların dini inançlarının hangi kaynaklardan beslendikleri, nasıl bir dini eğitim aldıkları ve sosyal hayatlarını oluşturan dinamiklerin kaynağının kültürden mi yoksa dini referanslardan mı oluştuğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırmanın ana amacına yönelik alt problemler ise şu şekilde oluşmaktadır:

- Düzce’de yaşayan yetişkin kadınlar kendilerini dindar olarak tanımlıyor mu?
- Düzce’de yaşayan yetişkin kadınlar edindikleri dini bilgileri yeterli görüyor mu?
- Düzce’de yaşayan yetişkin kadınlar dine dair edindikleri bilgileri nereden ediniyorlar ve edindikleri bilgiler doğrultusunda değişikliğe gitme yolunu tutuyorlar mı?
- Düzce’de yaşayan yetişkin kadınlar din bilgisi kaynaklarına güven duyuyor mu?
- Düzce’de yaşayan yetişkin kadınların dini yaşantılarını düzenlemelerindeki etkili olan ana unsur nedir?

- Düzce’de yaşayan yetişkin kadınlar batıl inançlara sahip mi? Bu kadınlar batıl inançlara sahipse bunların kaynakları neler?
- Düzce’de yaşayan yetişkin kadınların din bilgileri ve din bilgisi kaynakları yaşamlarını geçirdikleri bölgenin özelliklerine ve eğitim durumlarına göre değişiklik gösteriyor mu?

1.3. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ

Daha önce yapılan araştırmalar ağırlıklı olarak ergen grupları ve Kur’an kursu öğrencileri üzerinde yoğunlaşmış, orta ve ileri yaşlardaki yetişkin kadınların dinî bilgi edinme süreçleri ve kaynak tercihleri ise sistematik olarak incelenmemiştir (YÖK Tez Merkezi, 2025; Korkmaz, 2010). Alan yazın incelendiğinde tez konusu bağlamında çalışmaların çok sınırlı olduğu görülmektedir. Öne çıkan çalışmalardan biri Sungü (2011) de yapılan “Kur’an kurslarında yetişkin kadınların din eğitimi” konulu çalışmadır. Bu çalışma, yetişkin kadınların Kur’an Kursu bünyesindeki eğitim-öğretim sürecinde karşılaştıkları sorunları, ihtiyaçlarını ve beklentilerini belirlemeyi; bu doğrultuda daha etkili ve verimli bir öğrenme ortamı oluşturulmasına katkı sunmayı amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında geliştirilen anket, 2009-2010 öğretim yılı içerisinde İstanbul İl Müftülüğü’ne bağlı Bahçelievler, Bayrampaşa, Beyoğlu ve Fatih ilçelerinde faaliyet gösteren toplam 55 Kız Kur’an Kursu’nda öğrenim gören 500 yetişkin kadın kursiyere uygulanmıştır. Bu araştırma, Kur’an Kurslarına devam eden yetişkin kadınların eğitim-öğretim sürecindeki ihtiyaçlarını, karşılaştıkları sorunları ve katılım motivasyonlarını incelemeyi amaçlamıştır. Araştırma sonuçları, bu kursların sadece temel dinî bilgi edinme değil, aynı zamanda kişisel gelişim ve toplumsal aidiyet sağlama açısından da önemli işlevler üstlendiğini göstermektedir. Katılımcıların büyük bir bölümü dinî bilgi açısından eksiklik hissettiklerini ve Kur’an Kurslarını güvenilir bir kaynak olarak tercih ettiklerini belirtmiştir. Yaş ilerledikçe dine olan ilginin arttığı, bu artışın öğrenme isteğini de tetiklediği görülmüştür. Ancak, eğitim ortamına erişimi kısıtlayan diplomaya sahip olma şartı, ders saatlerinin uzunluğu, fiziki ve psikolojik engeller gibi faktörler katılımı olumsuz etkileyebilmektedir. Kursiyerlerin büyük çoğunluğu Kur’an-ı Kerim dersini ilk sırada tercih etmekte, bunu ibadet ve ahlak dersleri izlemektedir. Ayrıca, öğretim yöntemlerinde anlatım tekniğinin yanı sıra tartışma, örnek olay ve görsel materyal kullanımının da motivasyonu artırdığı belirlenmiştir. Bu çalışma, Düzce örneği üzerinden yetişkin kadın grubunu merkeze alarak alanda tanımlanmamış bir boşluğu kapatacak,

alana özgün bir nitel veri sunacaktır.

Elde edilecek bulgular, aile, yaygın eğitim kurumları, dijital mecralar ve popüler yayıncılığın dinî eğitim süreçlerindeki rollerine ilişkin somut veriler sağlayacak; din eğitimi programlarının yetişkinlere yönelik içeriğinin, yöntem ve araçlarının yeniden gözden geçirilmesi için bilimsel temel oluşturacaktır (Jackson, 2005). Devlet kurumları ve sivil toplum kuruluşları, yetişkin kadınların öğrenme ihtiyaçlarına uygun stratejiler geliştirmek için bu çalışmanın bulgularından yararlanabilecektir.

Sosyolojik, psikolojik ve pedagojik açılardan dinî bilgi edinme süreçlerine odaklanan bu araştırma, din sosyolojisi, yetişkin eğitimi ve din eğitimi metinleri arasında köprü kuracak; DKAB öğretmenleri, sosyal hizmet uzmanları ve dinî rehberler için farklı disiplinlerden beslenen bir anlayış geliştirilmesine zemin hazırlayacaktır (Bilgin, 1988; Ünal, 2008).

Nitel desenli bu çalışma, derinlemesine görüşme ve doküman analiz yöntemleriyle, nicel yaklaşımların göremediği öznel deneyimler, anlamlandırma süreçleri ve kaynak seçimi motivasyonlarını açığa çıkaracaktır. Böylece yetişkin kadınların dinî bilgi edinme pratiğine dair hem zengin betimleyici veriler hem de kuramsal model önerileri sunacaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Dinî bilgi edinme süreçlerinin kadın kimliği, toplumsal rol ve güç ilişkileri çerçevesinde değerlendirilmesi; hem kadınların dinî eğitim yoluyla güçlenme dinamiklerini ortaya koyacak hem de toplumsal cinsiyet temelli din eğitimi politikalarının şekillendirilmesine katkı sağlayacaktır (Doğan, 1997; Ünal, 2008).

Bu çok yönlü katkıların sayesinde çalışma hem akademik camiada hem de uygulamada din eğitimi yaklaşımlarının yetişkin kadın öğrenciler ekseninde revize edilmesine yönelik önemli bir referans niteliği taşıyacaktır.

1.4. SAYILTILAR

Görüşme ve odak grup çalışmalarında yer alan yetişkin kadınların, sahip oldukları dinî bilgilerle bunları edindikleri kaynakları eksiksiz ve doğru olarak paylaşacakları, “dinî bilgi” kavramını araştırmanın ön tanımına uygun biçimde (metafizik boyut; vahiy ve fitrat ilişkisi) anlayabildikleri ve kendi deneyimlerini bu çerçevede ifade edebildikleri varsayılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Görüşme rehberi ve doküman analiz formlarının, dinî bilgi kaynaklarını ve edinme süreçlerini ölçmeye uygun nitelikte hazırlandığı ve içerik geçerliliğinin uzman değerlendirmesi ile sağlandığı katılımcıların eğitim düzeylerine uygun ve anlaşılır olduğu; böylece anlam kayıplarının en aza indirildiği varsayılmıştır.

Aile, yakın çevre, yaygın dinî eğitim kurumları, yayıncılık ve dijital mecralar gibi dinî bilgi kaynaklarının temel işlev ve erişim biçimlerinde araştırma süresi içinde önemli bir değişiklik olmadığı sayıltısı benimsenmiştir.

Araştırma sırasında Düzce ilindeki sosyal, ekonomik ve kültürel yapı değişkenlerinin çalışmayı etkileyecek ölçüde değişmediği varsayılmıştır.

Seçilen örneklemdaki yetişkin kadınların, Düzce genelindeki yaş, eğitim düzeyi ve meslek dağılımını makul ölçüde yansıttığı kabul edilmiştir.

1.5. SINIRLILIKLAR

Araştırma, Düzce ilinde yaşayan 23 yetişkin kadın ile gerçekleştirilmiş nitel bir çalışmadır. Bu sayı, nitel araştırmanın derinlik hedefi açısından yeterli olmakla birlikte, elde edilen bulguların daha geniş yaş grupları veya farklı coğrafi bölgelerde yaşayan kadınlara genellenmesini kısıtlamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Katılımcılar durum örnekleme yöntemiyle seçilmiştir; bu, farklı eğitim düzeyi ve meslek gruplarını temsil etmeyi amaçlasa da rastgele örnekleme yapılmadığı için seçilen bireylerin özellikleri araştırma grubunu tam olarak yansıtmayabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Görüşmeler, katılımcıların kendi deneyimlerini ve algılarını ifade ettikleri öz-bildirime dayanmaktadır. Bu durum, sosyal beğeni veya kendini idealize etme eğilimleri nedeniyle bazı yanıtların gerçeği tam yansıtmamasına yol açabilir.

Yarı yapılandırılmış görüşme formu, yalnızca beş ana başlık üzerinden ilerlemiştir. Bu, dinî bilgi edinme kaynakları bağlamında daha spesifik veya bağlamsal birtakım dinamiklerin derinlemesine ele alınmasını kısıtlayabilir.

Araştırma, yalnızca yetişkin kadınların deneyimlerini ele almıştır. Dolayısıyla aynı süreçlerin erkek yetişkinlerde nasıl işlediğini ortaya koyacak karşılaştırmalı veriler sunulamamıştır.

1.6. LİTERATÜRDE YAPILAN BENZER ÇALIŞMALAR

Işık (2025) tarafından yapılan araştırma, günümüzde sosyal medyanın yaygın kullanımına bağlı olarak YouTube gibi dijital platformlarda paylaşılan İslam ve kadın konulu içeriklerin, din eğitimi açısından nasıl değerlendirilebileceğini analiz etmeyi konu edinmiştir. Yapılan araştırmanın amacı, YouTube platformunda yer alan ve “İslam ve Kadın” temalı en fazla görüntülenmeye sahip videoları inceleyerek, bu içeriklerin yaygın din eğitimi üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Araştırma, bu içeriklerin genç kuşaklar üzerindeki etkisini analiz ederek, dijital dini eğitimin din eğitimi literatürüne katkı sağlamayı hedeflemiştir. Araştırmada, nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Yöntem olarak doküman incelemesi ve betimsel analiz benimsenmiştir. Araştırma üç bölümden oluşmaktadır: literatür taraması, YouTube platformundaki içeriklerin seçilmesi ve betimsel analiz yoluyla incelenmesi. Araştırmada veri toplama aracı olarak, YouTube arama motoru kullanılarak "İslam", "kadın", "din" gibi anahtar kelimelerle en az 100.000 izlenme sayısına sahip videolar belirlenmiştir. Bu videoların tematik sınıflandırması yapılmış, ardından içerikleri analiz edilmiştir. Araştırma, en popüler 21 video ile sınırlandırılmıştır. Araştırmanın katılımcıları, doğrudan bireyler değil, dijital içerik üreticileri ve onların yayınladığı videolardır. Araştırmada içerik üreticilerin videoları üzerinden çıkarımlarda bulunulmuştur. Temalar beş ana başlık ve alt temalar halinde belirlenmiş; her tema için farklı yayıncılara ait üçer video seçilmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre, incelenen videolarda en çok “Kadın-Erkek Eşitliği”, “Kadın ve Tesettür”, “Kadının Çalışması”, “Kadına Şiddet” ve “Kadın ve Aile” temaları öne çıkmıştır. Bu temalar altında kullanılan dini referanslar, söylem biçimleri, kullanılan dil ve videolara yapılan yorumlar din eğitimi bağlamında ayrıntılı biçimde değerlendirilmiştir. Araştırma, dini içeriklerin sosyal medyada geniş kitlelere ulaştığını, ancak bu içeriklerin din eğitimi açısından yeterli pedagojik temellere dayanmadığını ortaya koymuştur. Araştırmanın önerileri arasında, YouTube gibi platformlarda yayımlanan dini içeriklerin din eğitimi uzmanlarınca daha bilinçli bir şekilde ele alınması gerektiği vurgulanmıştır. Dini içerik üretiminde kullanılan dil, üslup ve dini referansların pedagojik hassasiyetle sunulması; gençlere hitap eden etkili dijital materyallerin geliştirilmesi; din eğitimi uzmanlarının sosyal medya mecralarında daha aktif rol alması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca yaygın din eğitimi bağlamında içeriklerin denetimi ve dijital platformlarda dinî bilgi sunumuna dair rehber çalışmalar yapılması önerilmiştir.

Köseoğlu (2018) tarafından yapılan araştırma, kadın yetişkinlerin yaygın din

eğitimi bağlamında Kur'an kursları aracılığıyla aldıkları değerler eğitiminin niteliğini incelemeyi konu edinmiştir. Yapılan araştırmanın amacı, Kur'an kurslarına katılan kadın yetişkinlerin değer algılarını, bu değerlerin nasıl kazanıldığını ve Kur'an kurslarının değer aktarımındaki rolünü ortaya koymaktır. Bu doğrultuda din eğitiminde değer eğitiminin işlevselliği ve etkisi değerlendirilmiştir. Araştırmada, nitel araştırma yöntemi kullanılmış, araştırma deseni olarak olgubilim (fenomenoloji) tercih edilmiştir. Bu yaklaşım, bireylerin değer algılarını ve deneyimlerini derinlemesine anlamaya imkân tanımıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak, yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşmeler sesli olarak kaydedilmiş, veriler yazıya dökülerek içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Araştırmanın katılımcılarını, çeşitli Kur'an kurslarında öğrenim gören kadın yetişkin bireyler oluşturmuştur. Katılımcıların farklı yaş, eğitim düzeyi ve sosyoekonomik arka planlardan seçilmesi, veri çeşitliliğini sağlamıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre, kadınların değer algıları ağırlıklı olarak aile, din, çevre, öğretici figürü ve geçmiş yaşantılarla şekillenmektedir. Katılımcıların çoğu, değerlerin kazandırılmasında Kur'an kurslarının önemli bir işlev gördüğünü ifade etmiştir. Medyanın ise değerler üzerinde olumsuz etkileri bulunduğu vurgulanmıştır. Araştırmanın önerileri arasında, Kur'an kursu öğretim programlarında değer eğitime daha fazla yer verilmesi, öğretmenlere bu konuda pedagojik formasyon kazandırılması, örtük programın etkili şekilde kullanılmasına yönelik düzenlemeler yapılması ve medyanın değer eğitimi açısından denetim altına alınması yer almaktadır.

Aslan (2014) tarafından yapılan araştırma, Diyarbakır'da yaşanan zorunlu göç ve hızlı şehirleşmenin kadınların dini yaşantıları üzerindeki etkilerini din sosyolojisi çerçevesinde incelemeyi konu edinmiştir. Yapılan araştırmanın amacı, 1990'lı yıllardan itibaren kırsal bölgelerden Diyarbakır şehir merkezine zorunlu göçle gelen kadınların dini algı, tutum ve davranışlarında şehirleşme süreciyle birlikte meydana gelen dönüşümü ortaya koymaktır. Çalışma, modernleşme, sosyal değişim ve toplumsal cinsiyet gibi değişkenler eşliğinde kadın dindarlığındaki dönüşümü anlamaya çalışmıştır. Araştırmada, nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmada fenomenolojik yaklaşıma dayalı olarak derinlemesine görüşme, odak grup görüşmeleri, katılımlı gözlem ve doküman incelemesi gibi veri toplama teknikleri kullanılmıştır. Araştırmada veri toplama araçları olarak, yüz yüze yapılan derinlemesine bireysel görüşmeler, kadınların hayat hikâyelerinin analiz edildiği odak grup görüşmeleri ve gözlemsel yöntemler kullanılmış; ayrıca yerel medya kaynakları ve arşiv dokümanlarından da yararlanılmıştır.

Araştırmanın katılımcılarını, Diyarbakır şehir merkezinde yaşayan farklı sosyo-ekonomik düzeylerden kadınlar oluşturmıştır. Bu kadınların bazıları zorunlu göçle şehre gelenlerden oluşurken, bazıları ise yerel halktan bireylerdir. Katılımcılar; eğitim durumu, şehirde kalış süresi, göç deneyimi ve yaş gibi demografik değişkenler temel alınarak çeşitlendirilmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre, göç ve şehirleşme süreci, kadınların dini yaşantılarında belirgin bir dönüşüme neden olmuştur. Geleneksel halk dindarlığı biçimleri (örneğin mevlit, türbe ziyareti) şehir hayatında yeni anlamlar kazanmış; cemaat, tarikat gibi dini yapılanmaların etkisi artmış; aynı zamanda bireysel dinsellik ve dini eğitim kurumlarına yönelim de farklılaşmıştır. Kadınlar bu süreçte hem geleneksel değerlerin taşıyıcısı hem de modernleşmenin görünür öznesi hâline gelmiştir. Araştırmanın önerileri arasında, şehirleşmenin etkisiyle dini yaşayış biçimlerinin dönüşümüne dair daha fazla alan araştırması yapılması gerektiği, kadın dindarlığı özelinde yerel dinî yapılara ve eğitim modellerine odaklanılması, sosyolojik araştırmalarda toplumsal cinsiyet perspektifinin güçlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca göç mağduru kadınların dini ve sosyal uyum süreçlerinin desteklenmesine yönelik kamu politikalarının geliştirilmesi önerilmiştir.

Özüdoğru (2009) tarafından yapılan araştırma, Konya iline bağlı kırsal bölgelerde yaşayan kadınların dini inanç, ibadet ve sosyal yaşantılarını, toplumsal değişim süreci bağlamında incelemeyi konu edinmiştir. Yapılan araştırmanın amacı, sosyo-kültürel dönüşüm sürecinde kırsal kadınların dini tutum, davranış ve inançlarının nasıl şekillendiğini ortaya koymak ve dini yaşantının kırsal toplumsal yapıyla nasıl bir etkileşim içinde olduğunu değerlendirmektir. Araştırmada, karma (nicel ve nitel) araştırma yöntemi kullanılmış, özellikle sosyolojik betimleme ve analiz ön planda tutulmuştur. Araştırma deseni, saha çalışmasına dayalı açıklayıcı bir model üzerine kurulmuştur. Araştırmada veri toplama araçları olarak, anket, mülakat ve gözlem teknikleri birlikte kullanılmıştır. Araştırmacı, 415 kadın katılımcıya uygulanan anketlerle nicel veri toplamış, ayrıca görüşmeler ve gözlemler yoluyla derinlemesine nitel bilgiler elde etmiştir. Araştırmanın katılımcılarını, yaş, eğitim, gelir ve medeni durum gibi demografik değişkenlere göre çeşitlilik gösteren, Konya kırsalında yaşayan 415 kadın oluşturmaktadır. Örneklem grubu, Konya'nın farklı kasaba ve köylerinde ikamet eden, geleneksel toplum yapısı içinde yer alan kadınlardan oluşmuştur. Araştırmanın sonuçlarına göre, kırsal kadınların dini yaşantılarında hem geleneksel halk inançlarının hem de bireysel dini pratiklerin etkili olduğu görülmüştür. Kadınların dini bilgi düzeyi

genel olarak sınırlı olmakla birlikte, ibadet pratiklerine yüksek düzeyde bağlılık gösterdikleri tespit edilmiştir. Ayrıca dini pratiklerin yaş, eğitim ve sosyoekonomik durum gibi değişkenlerle ilişkilendiği; eğitim düzeyi arttıkça dini tutumlarda bireyselleşme eğiliminin güçlendiği saptanmıştır. Sosyal değişme süreci, kırsal kadının hem geleneksel değerlerle hem de modernleşmenin dayatmalarıyla şekillenen bir dindarlık profili geliştirmesine yol açmıştır. Araştırmanın önerileri arasında, kırsal bölgelerde kadınlara yönelik din eğitimi programlarının yeniden yapılandırılması, kadınların dini bilgilenme kaynaklarına erişimlerinin artırılması ve yerel dini aktörlerin kadınların dini ve toplumsal dönüşümündeki rolünün geliştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca kadın din görevlilerine olan ihtiyacın karşılanması ve kadınlara özgü dini rehberlik hizmetlerinin yaygınlaştırılması gerektiği belirtilmiştir.

Akyol (2004) tarafından yapılan araştırma, din ve kadın ilişkisini sosyolojik bir perspektiften ele alarak, Kahramanmaraş kentindeki kadınların dini kimlik inşasını ve bu kimliğin toplumsal yaşamdaki yansımalarını incelemeyi konu edinmiştir. Yapılan araştırmanın amacı, kadınların dini yaşantılarını şekillendiren toplumsal, kültürel ve dinsel faktörleri belirlemek, özellikle Kahramanmaraş örneğinde kadınların dindarlık biçimlerini ve bu dindarlığın toplumsal cinsiyet rolleriyle ilişkisini analiz etmektir. Araştırmada, nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın deseninde sosyolojik çözümleme esas alınmış; kadın dindarlığı bağlamında alan verileri analiz edilmiştir. Betimleyici ve çözümleyici yaklaşımlar birlikte kullanılmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak, yapılandırılmış ve yarı yapılandırılmış görüşmelerden, ayrıca gözlem ve belge incelemesinden yararlanılmıştır. Veriler, doğrudan sahadan toplanarak sosyolojik yorumlamalarla değerlendirilmiştir. Araştırmanın katılımcılarını, Kahramanmaraş il merkezinde ve çevresinde yaşayan farklı sosyo-kültürel düzeylerden kadınlar oluşturmaktadır. Katılımcıların seçiminde yaş, eğitim, ekonomik durum gibi faktörlere dikkat edilmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre, kadınların dini yaşantıları büyük ölçüde geleneksel değerlerle şekillenmekte olup, dinin toplumsal cinsiyet rolleri üzerindeki etkisi güçlüdür. Kadınların çoğu, dini görevleri yerine getirmekte gönüllüdür ancak bu görevlerin çoğu zaman erkek egemen bir dini yorumla sınırlı olduğu belirtilmiştir. Ayrıca kadınların dini bilgi kaynakları daha çok geleneksel aktarıma dayanmaktadır. Eğitim düzeyi arttıkça, kadınların dini düşüncelerinde bireyselleşme ve sorgulama eğiliminin arttığı gözlemlenmiştir. Araştırmanın önerileri arasında, kadınların daha bilinçli ve eleştirel dini bilgiye ulaşmalarını sağlayacak eğitim olanaklarının geliştirilmesi gerektiği

vurgulanmıştır. Ayrıca kadınların dini hayatta daha aktif ve görünür hale gelmeleri için sosyal destek mekanizmalarının güçlendirilmesi, din eğitimi müfredatında toplumsal cinsiyet duyarlılığının yer alması gerektiği ifade edilmiştir.

Yıldız (2021) tarafından yapılan araştırma, Türkiye’de popüler dini bilginin üretim, dolaşım ve alımlanma süreçlerini tarihsel, sosyolojik ve fenomenolojik bağlamda analiz etmeyi konu edinmiştir. Yapılan araştırmanın amacı, geniş halk kitlelerinin dini bilgiye hangi yazınsal kaynaklardan ulaştığını, bu bilginin toplumsallaşma biçimlerini ve dini yayıncılığın popülerleşme süreci içindeki değişim ve sürekliliklerini incelemektir. Çalışma aynı zamanda popüler dini kitapların taşıdığı dini söylemlerin halk dindarlığı üzerindeki etkisini anlamayı hedeflemiştir. Araştırmada, nitel araştırma yöntemi ve fenomenolojik desen kullanılmıştır. Araştırma, popüler dini bilginin toplumsal inşasını incelemek amacıyla derinlemesine görüşmeler ve doküman analizleri yoluyla yürütülmüştür. Ayrıca tarihsel karşılaştırmalı analiz yöntemiyle Cumhuriyet dönemi dini yayıncılığı da değerlendirilmiştir. Araştırmada veri toplama araçları olarak, yarı yapılandırılmış görüşmeler ve literatür taramasına dayalı dokümantasyon tekniği kullanılmıştır. Görüşmeler, dini kitapçılıkla uğraşan 14 katılımcıyla gerçekleştirilmiş; katılımcı seçiminde en az 15 yıllık mesleki deneyime sahip olma kriteri gözetilmiştir. Araştırmanın katılımcılarını, Ankara Hacı Bayram Çarşısı ve İstanbul Yümnî İş Merkezi’nde faaliyet gösteren dini kitapçılar oluşturmaktadır. Bu mekânlar, dini yayıncılık alanında uzun yıllardır varlık gösteren ve halkla doğrudan temas kuran yayın aktörleri oldukları için seçilmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre, dini bilgi, halk dindarlığında yalnızca geleneksel kalıplar yoluyla değil, aynı zamanda popüler dini yayınlar aracılığıyla da şekillenmektedir. Dini kitapçılık, yalnızca bilgi sunan değil, aynı zamanda halkla din arasındaki anlam köprülerini kuran bir işlev üstlenmiştir. Popüler dini kitaplar, özellikle tasavvufi kurgu, kişisel gelişim temalı içerikler ve manevi şifa söylemleriyle halkın ilgisini çekmekte ve bu yolla popüler kültürle iç içe geçmiş yeni dini anlatılar üretmektedir. Aynı zamanda “gösterişçi okuma” gibi yeni dinî tüketim pratiklerinin oluştuğu da tespit edilmiştir. Araştırmanın önerileri arasında, dinî kitap yayıncılığının pedagojik, ilmi ve sosyolojik bir denetime tabi tutulması gerektiği; popüler dini bilginin içeriğinin niteliksel olarak geliştirilmesi için yayıncılara yönelik rehberlik yapılması; halkın dini bilgiye ulaşma yollarının çeşitlendirilmesi, akademik din eğitimi ile halk dindarlığı arasındaki kopukluğun giderilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca dini kitapçıların kültürel hafıza taşıyıcıları olarak desteklenmesi ve bu alanın sosyolojik

araştırmalarla daha fazla incelenmesi önerilmiştir.

Demir (2019) tarafından yapılan araştırmanın konusu, sosyal medyanın İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dini bilgi edinme süreçleri üzerindeki etkilerini incelemektir. Yapılan araştırmanın amacı, Türkiye'nin farklı bölgelerindeki İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin sosyal medya kullanımları ile din eğitimi arasındaki ilişkiyi değerlendirmek, sosyal medyada dini bilgi paylaşımı konusundaki tutumlarını belirlemek ve bu platformların dini bilgilerin dolaşımındaki rolünü anlamaktır. Araştırmanın yöntemi ve araştırma deseni, nicel araştırma yöntemine dayanmaktadır. Araştırmada betimleyici tarama modeli tercih edilmiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak, tabakalı örnekleme yöntemi ile oluşturulan anket formu kullanılmıştır. Bu anket aracılığıyla katılımcıların sosyal medya kullanımı, dini bilgi paylaşımı ve bu paylaşımlara yönelik güven düzeyleri ölçülmüştür. Araştırmanın katılımcılarını, Türkiye'nin farklı bölgelerindeki yedi üniversitenin İlahiyat Fakültesinde öğrenim gören toplam 986 öğrenci oluşturmuştur. Örneklem grubu, cinsiyet, sınıf düzeyi ve mezun olunan lise türüne göre çeşitlendirilmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre, öğrencilerin çoğunun sosyal medya ile tanışma yaşları erken gençlik dönemleridir. Öğrenciler sosyal medya platformlarına alışkın olsalar da dini bilgi paylaşımına mesafeli yaklaşmakta ve paylaşımların güvenilirliği konusunda genel bir şüphe içerisindeyler. Öğrencilerin önemli bir bölümü sosyal medyadan edindikleri dini bilgileri sorgulayıcı bir yaklaşımla değerlendirmektedir. Araştırmanın önerileri arasında, sosyal medyanın dini içerik açısından daha güvenilir hale gelmesi için denetim mekanizmalarının oluşturulması, İlahiyat Fakültelerinde medya okuryazarlığı eğitimlerinin yaygınlaştırılması ve sosyal medyada yapılan dini paylaşımların niteliğinin artırılması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, sosyal medyayı etkili kullanan eğitimcilerin yetiştirilmesinin önemine de dikkat çekilmiştir.

Bildik (2019) tarafından yapılan araştırmanın konusu, sosyal medyanın dini bilgi edinme süreci üzerindeki etkilerinin sosyolojik açıdan incelenmesidir. Yapılan araştırmanın amacı, günlük hayatın vazgeçilmez bir parçası haline gelen sosyal medyanın, bireylerin dini bilgi edinmelerine, dini duygu ve düşüncelerine, günlük dini pratiklerine etkisini, aynı zamanda dini bilgi üretimi ve tüketiminde bireylerin dini içeriklere karşı tutumlarını belirlemektir. Araştırmanın yöntemi ve deseni, nicel araştırma yöntemine dayalı tarama modelidir. Araştırma anlık tarama ve ilişkisel tarama modeline göre yapılandırılmıştır. Araştırmanın veri toplama araçları olarak anket formu

kullanılmıştır. Anket formu üç bölümden oluşmakta olup, sosyal medya kullanım alışkanlıkları, sosyal medya kullanım amaçları ve sosyal medyanın dini bilgi edinme süreçlerine etkisini ölçmeye yönelik bir tutum ölçeğini içermektedir. Araştırmanın katılımcıları, İstanbul'un Avcılar ilçesinde yaşayan, sosyal medya kullanan ve yaşları 15 ve üzeri olan 291 bireyden oluşmaktadır. Katılımcılar kota örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre, katılımcılar sosyal medyada karşılaştıkları dini içeriklerin genellikle faydalı olduğunu düşünmekte ancak güvenilirliği konusunda bazı şüpheler taşımaktadırlar. Sosyal medya aracılığıyla dini içeriklerin paylaşımı, katılımcıların dini bilgilerini arttırmada, dini duygu ve düşüncelerini şekillendirmede önemli bir role sahiptir. Ayrıca katılımcıların demografik özelliklerine göre sosyal medyaya yönelik tutumlarında farklılıklar gözlemlenmiştir. Araştırmanın önerileri arasında, sosyal medyadaki dini içeriklerin kalitesinin ve güvenilirliğinin artırılması gerektiği, dini otoritelerin ve eğitim kurumlarının sosyal medyayı daha profesyonel şekilde kullanarak toplumun bilinçlenmesine katkı sağlamaları gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca sosyal medya kullanıcılarının doğru dini bilgiye ulaşmaları için medya okuryazarlığı eğitimlerinin verilmesi gerektiği önerilmektedir.

Baynal (2017) tarafından yapılan araştırmanın konusu, dinî grupların kadın üyeleri üzerindeki dinî, manevî ve ahlakî etkilerini incelemektir. Yapılan araştırmanın amacı, İstanbul'da farklı dinî gruplara mensup kadınların dindarlık, maneviyat ve ahlaki tutumları üzerinde, bağlı oldukları dinî grupların etkisini belirlemektir. Araştırmada kadınların dinî gruplara mensubiyetlerinin kişisel ve sosyal hayatlarına nasıl yansıdığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırmanın yöntemi ve deseni, nitel araştırma yöntemi içinde fenomenolojik (olgubilim) desendir. Bu desen, bireylerin deneyimlerini derinlemesine inceleyerek olguların anlamını ve etkilerini anlamaya yöneliktir. Araştırmada veri toplama araçları olarak yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır. Mülakatlar ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmış, daha sonra yazıya dökülerek içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Araştırmanın katılımcıları, İstanbul'da yaşayan ve Menzil tarikatı, İsmailağa cemaati, Süleyman Efendi cemaati ve Rifaî tarikatına mensup toplam 40 kadın katılımcıdır. Her bir gruptan 10 katılımcı seçilmiştir. Katılımcılar farklı yaş, eğitim ve meslek gruplarından olup, gönüllülük esasına dayalı olarak belirlenmiştir. Araştırmanın sonuçları, dinî grupların kadın üyeleri üzerinde önemli dinî, manevî ve ahlaki etkileri olduğunu göstermiştir. Katılımcılar, dinî gruplara katıldıktan sonra daha hoşgörülü, sabırlı, yardımsever, fedakâr ve saygılı

olduklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca dinî bilgi düzeylerinin ve ibadetlere bağlılıklarının arttığını belirtmişlerdir. Katılımcılar, dinî grupların kendi hayatlarında düzenleyici ve yönlendirici bir rol üstlendiğini, fakat bazen sorgulama ve eleştirel düşünmenin gruplar içinde ikinci planda kaldığını vurgulamışlardır. Araştırmanın önerileri arasında, dinî grupların olumlu yönlerinin korunması ancak bilinçsiz itaat kültürünün önlenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Dinî grupların daha bilinçli bir şekilde yapılandırılması, grup üyelerinin eleştirel ve sorgulayıcı yaklaşımları teşvik edilerek bilinçlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, bu alanda yapılacak yeni araştırmaların din psikolojisi ve din sosyolojisi alanlarına önemli katkılar sağlayacağı belirtilmiştir.

1.7. TANIMLAR

Bilgi: İnsan aklının erebileceği olgu, gerçek ve ilkelerin bütünü; bili, malumat; Öğrenme, araştırma veya gözlem yolu ile elde edilen gerçek; haber, malumat, vukuf; İnsan zekâsının çalışması sonucu ortaya çıkan düşünce ürünü; malumat, vukuf; Duyu organları yoluyla algılama, hayal gücü ve bellek yardımıyla zihnin ilk olarak kavradığı temel düşüncelerdir (TDK, 2025).

Din: Din, akıl sahibi insanları kendi tercihleriyle bizzat hayırlı olan şeylere götüren ilâhî bir kanundur (Tâcü'l-'arûs, “dyn” md). Kur'an'da “din” kavramı, çok yönlü anlam alanlarıyla farklı bağlamlarda kullanılmış olup, bu kullanımlar yukarıda ifade edilen tanımsal unsurlarla doğrudan veya dolaylı biçimde ilişkilidir. Kur'an'da din; borç anlamında (Bakara, 2/282), doğal yasa/tabiat kanunu (Rum, 30/30), hukuki düzen (Yusuf, 12/76), ceza ve mükâfat sistemi (Fâtiha, 1/4), yaşam yolu (En'âm, 6/161) ve İslam dini (Âl-i İmrân, 3/19) bağlamında kullanılmaktadır. Bu kullanımların her biri, din kavramının teslimiyet, yönetme, hüküm verme, hesaba çekme, karşılık verme gibi anlam kökleriyle bütünlük göstermektedir. Örneğin; “ceza ve mükâfat” anlamı üzerinden din, bireyin sorumluluk bilinci geliştirmesine ve bu bilinci davranışa dönüştürmesine aracılık eder. “Tabiat kanunları” bağlamında ele alındığında ise din, kâinattaki düzen ve uyumun bir yansıması olarak sanat ve estetik ile insan yaşamı arasındaki bağı ifade eder. “Borç” anlamında ise din, kişinin yaratıcıya, topluma, diğer bireylere ve kendisine karşı sorumluluklarını simgeler; bu da hem bireysel hem toplumsal düzlemde etik bir yönelimi içerir.

Yetişkin: Yetişmiş, olgunlaşmış; Evlenme çağına gelmiş (kimse); Beden, ruh ve

duygu bakımlarından olgunluğa erişmiş olan, Kanunların belirttiği belli bir yaşı aşmış, toplumsal sorumluluklarını bilme durumunda olan genç (TDK, 2025). Dünya Sağlık Örgütü'ne (World Health Organization [WHO], 2023) göre yetişkinlik, bireyin 18 yaşına ulaşmasıyla başlayan yaşam dönemini ifade eder. Bu dönem, bireyin fiziksel, bilişsel, sosyal ve duygusal gelişiminde önemli bir evre olarak kabul edilmektedir. Benzer şekilde, Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA) da yetişkinlik dönemini 18 yaş ve üzeri bireylerin yer aldığı, üretkenlik ve toplumsal rollerin daha yoğun olduğu bir dönem olarak tanımlar (UNFPA, 2019).

Din eğitimi: bireyin kutsal olana, manevi değerlere ve dini bilgilere yönelik tutum, davranış ve inançlarını; kendi yaşantıları yoluyla ve kasıtlı olarak istendik biçimde değiştirme ve geliştirme sürecidir. Bu süreçte amaç, bireyin dini bilgiye ulaşması kadar, bu bilgileri değer merkezli bir tutuma dönüştürmesi, anlamlandırması ve yaşamına uygulamasıdır. Din eğitimi, bu yönüyle hem bilişsel (bilgi kazandırma), hem duyuşsal (değer ve tutum geliştirme), hem de davranışsal (inanca dayalı eylem) boyutları kapsayan bütüncül bir süreçtir (Stock 1982, Ulich.1972).

İnanç: İnanç terimi, farklı dillerde ve kültürlerde çeşitli karşılıklara sahiptir. İngilizcede “inanç” kavramı “belief” ve “faith” terimleriyle karşılanırken (Burhan, 2008), Arapçada ise “akîde” olarak ifade edilmekte, “inanmak” ise “itikât” kelimesiyle tanımlanmaktadır (Ayyıldız, 2014). Ayrıca, “itikât” terimi “inanç ve hüküm” anlamında da kullanılmaktadır (Sarı, 2008). Bu bağlamda, inanç teriminin en yakın karşılığı “itikattır”. İtikât; bir şeyi kişisel güvene ve kanaate dayanarak kabul ya da reddetme tutumu olarak tanımlanabilir. Burada, olumlu veya olumsuz bir hüküm geliştirilmesi söz konusudur ve bu hükmün oluşması için hem inanılacak bir objenin hem de bireyin zihnini bu objeyi kabul veya reddetmeye yönlendiren bir sebebin varlığı gereklidir (Özcan, 1992). İnanç olgusunun özünde ise, insanı Allah’a bağlayan derin bir anlam ve manevi bir yönelim bulunmaktadır. Bu anlam, kişinin tamamen özgür iradesiyle ve içten gelen bir istekle Allah’a yönelmesini ifade etmektedir.

2. YÖNTEM

Araştırmanın bu bölümünde araştırma modeli, çalışma grubu, verilerin toplanması, verilerin analizi ve yorumlanması başlıklarına yer verilmiştir.

2.1. ARAŞTIRMA MODELİ

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemi, ele alınan konunun ayrıntılı bir şekilde incelenmesine olanak tanır ve araştırma bulgularının yorumlanmasını kolaylaştırarak daha derin bir anlayış sağlar (Karataş, 2015). Bu çalışmada, Düzce’de yaşayan yetişkin kadınların dini bilgileri ve bu bilgileri edindikleri kaynakların derinlemesine incelenmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda, nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji (olgubilim) yaklaşımı tercih edilmiştir.

Fenomenoloji, bireylerin bilinçli olarak deneyimlediği olayları, durumları ve fenomenleri ön yargısız ve teorik çerçevelerden bağımsız olarak, olduğu gibi ayrıntılı bir biçimde anlamaya yönelik bir araştırma yöntemidir (Hökelekli, 2018). Bu yöntem aracılığıyla bireylerin kişisel deneyimleri ve algılamaları temel alınarak fenomenlerin daha kapsamlı ve derinlikli bir şekilde anlaşılması hedeflenir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Fenomenolojik araştırmalar, katılımcıların subjektif gerçekliklerini ortaya çıkarır ve bu gerçekliklerin altında yatan anlamları yorumlar.

Fenomenolojik yöntemin uygulanmasında belli başlı aşamalar bulunmaktadır. İlk olarak araştırılacak fenomen açık ve net olarak belirlenir. Ardından, bu fenomeni deneyimlemiş bireylerden kapsamlı veriler toplanır. Veri toplama sürecinde genellikle derinlemesine görüşmeler tercih edilir. Araştırmacı, elde edilen verileri önemli ifade ve kavramlar etrafında gruplandırarak verileri tematik bir biçimde analiz eder ve yorumlar (Creswell, 2016). Bu analiz sürecinde, katılımcıların deneyimleri ve algıları detaylıca incelenerek ortak temalar belirlenir ve bu temalar doğrultusunda sonuçlara ulaşılır.

Bu araştırmada fenomenolojik yaklaşımın tercih edilmesi, yetişkin kadınların dini bilgi edinim süreçlerini, kaynak tercihlerinin ardındaki motivasyonları ve bu süreçlerin onların kişisel ve sosyal yaşamlarına yansımalarını anlamak açısından önemlidir. Araştırmanın bu yönüyle hem teorik hem de uygulama açısından din eğitimi ve din

sosyolojisi literatürüne katkı sağlaması beklenmektedir.

2.2. ÇALIŞMA GRUBU

Araştırma kapsamında 23 yetişkin kadının demografik özellikleri incelenmiş olup gönüllü katılımcılara ait demografik bilgiler Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 2.1. Katılımcılara İlişkin Demografik Bilgiler

Katılımcı Kodu	Yaş	Medeni Durum	Eğitim Durumu	Yaşamınızın Büyük Çoğunluğunu Geçirdiğiniz Yer	Meslek	Gelir Durumu
K1	63	Bekar	İlkokul	Kırsal	Ev Hanımı	Orta
K2	58	Evli	İlkokul	Kırsal	Pazarcı	Orta
K3	40	Evli	Lisans	Kırsal	Öğretmen	Ortanın Üstü
K4	57	Evli	İlkokul	Kırsal	Temizlik Personeli	Orta
K5	42	Evli	İlkokul	Kırsal	Ev Hanımı	Orta
K6	50	Evli	İlkokul	Kırsal	Ev Hanımı	Orta
K7	31	Evli	Lise	Kentsel	Temizlik Personeli	Düşük
K8	30	Evli	Lisans	Kırsal	Öğretmen	Orta
K9	36	Evli	Lisans	Kentsel	Öğretmen	Orta
K10	34	Bekar	Lisans	Kentsel	Kuran Kursu Öğreticisi	Orta
K11	40	Evli	Lisans	Kırsal	Öğretmen	Orta
K12	40	Evli	Lisans	Kırsal	Kuran Kursu Öğreticisi	Orta
K13	38	Evli	Lisans	Kentsel	Öğretmen	Yüksek
K14	38	Bekar	Lisans	Kırsal	Öğretmen	Orta
K15	44	Evli	Önlisans	Kırsal	Öğretmen	Orta
K16	30	Evli	Lisans	Kentsel	Öğretmen	Orta
K17	37	Evli	Lisans	Kentsel	Öğretmen	Orta
K18	33	Evli	Lisans	Kentsel	Öğretmen	Orta
K19	48	Evli	Yüksek Lisans	Kentsel	Öğretmen	Orta
K20	34	Evli	Lisans	Kentsel	Kuran Kursu Öğreticisi	Orta
K21	34	Evli	Lisans	Kentsel	Öğretmen	Orta
K22	32	Evli	Lisans	Kentsel	Öğretmen	Orta
K23	32	Evli	Lisans	Kentsel	Öğretmen	Orta

Araştırmaya katılan kadınların yaşları 30 ile 63 arasında değişmektedir. Ortalama yaş 40,04 olup, standart sapma 9,35 olarak hesaplanmıştır. Katılımcıların çoğunluğunun genç-orta yaş grubunda yer aldığı, buna karşın ileri yaş grubunu temsil eden bireylerin de bulunduğu görülmektedir. Bu durum, farklı yaş gruplarının dini bilgi kaynakları konusunda daha zengin bir veri çeşitliliği sağlamaktadır.

Katılımcıların büyük çoğunluğu evli (n=20), yalnızca üç katılımcı bekârdır. Bu durum, aile yapısının ve aile içi dinamiklerin dini bilgi edinme süreçleri üzerindeki etkisinin anlaşılması açısından önemlidir. Evli bireylerin çoğunlukta olması, aile kurumunun dinî bilgi aktarımında belirleyici rol oynadığına işaret etmektedir.

Katılımcıların eğitim durumları büyük ölçüde lisans düzeyindedir (n=15). İlkokul mezunu (n=5), lise mezunu (n=1), ön lisans mezunu (n=1) ve yüksek lisans mezunu (n=1) şeklinde dağılım göstermektedir. Yüksek eğitim seviyesindeki kadınların fazlalığı, dini bilgilerin kaynaklarına erişim ve güven düzeylerinin eğitim seviyesiyle ilişkili olabileceği varsayımını doğurabilir.

Yaşamlarının büyük çoğunluğunu kentsel alanlarda geçiren kadınların sayısı (n=12), kırsal bölgelerde yaşayanlardan (n=11) daha fazladır. Kırsal ve kentsel bölgelerde yaşayan kadınlar arasında dinî bilgi edinme yolları açısından farklılıkların ortaya çıkması muhtemeldir. Kırsal kesimde yaşayan bireyler geleneksel ve sözlü kaynaklara daha fazla başvururken, kentsel kesimde dijital ve basılı kaynakların daha yaygın kullanımı söz konusu olabilir.

Meslek durumlarına bakıldığında öğretmenlerin çoğunlukta olduğu (n=14), bunu ev hanımları (n=3), Kur'an kursu öğreticileri (n=3), temizlik personeli (n=2) ve pazarcı (n=1) gibi farklı meslek gruplarının takip ettiği görülmektedir. Öğretmenlerin ağırlıklı olarak bulunması, eğitim düzeyinin ve meslekî kimliğin dinî bilgi edinim süreçlerinde etkili olabileceği yönündeki görüşü güçlendirmektedir. Meslekî olarak eğitim sektöründe görev yapan kadınların, dinî bilgi edinme süreçlerinde formal eğitim kurumlarına veya akademik kaynaklara daha fazla yöneldikleri varsayılabilir.

Katılımcıların büyük çoğunluğu gelir durumlarını "orta" (n=20) olarak tanımlamıştır. Ayrıca, ortanın üstü (n=1), düşük (n=1) ve yüksek (n=1) gelir gruplarında bireyler bulunmaktadır. Bu dağılım, ekonomik koşulların dini bilgi ediniminde belirleyici olmadığını, ancak kaynakların niteliği ve erişilebilirliği açısından etkili olabileceğini düşündürmektedir. Gelir seviyesi yüksek olan bireylerin dijital ve basılı kaynaklara erişiminin daha kolay olacağı ve farklı kaynakları daha fazla kullanabileceği öngörülebilir.

Demografik verilerin genel analizi, araştırmanın örneklemini oluşturan kadınların eğitim düzeyleri, yaşları ve meslekî durumlarının çeşitlilik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu çeşitlilik, dini bilgi edinme yolları, dini bilgiye güven ve dinî yaşantı üzerinde etkili unsurlar gibi konuların incelenmesi açısından zengin bir veri seti sunmaktadır. Medeni durumun çoğunlukla evli olması, aile kurumunun dinî bilgi kaynakları açısından önemini artırmaktadır. Aynı zamanda kırsal ve kentsel yaşam alanlarının dağılımındaki denge, farklı sosyo-kültürel ortamların karşılaştırmalı

değerlendirilmesine imkân tanımaktadır.

2.3. VERİLERİN TOPLANMASI

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemleri içinde yaygın olarak tercih edilen görüşme tekniği yoluyla veri toplanmıştır. Görüşme, bireylerin deneyimlerini derinlemesine anlamaya imkân sunan en etkili yöntemlerden biri olarak kabul edilir (Punch, 2011). Bu çalışmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formları kullanılmıştır. Araştırmacı tarafından hazırlanan ve uzman görüşü kapsamında son şekli verilen yarı yapılandırılmış görüşme formu araştırmaya katılan 23 gönüllü hanıma uygulanarak araştırma kapsamındaki sorulara cevaplar aranmıştır. Görüşmeler, katılımcıların erişilebilirliğini artırmak ve daha geniş bir yelpazede veri elde etmek amacıyla telefon aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Telefonla yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler hem araştırmanın esnekliğini korumasına hem de katılımcıların mahremiyet ve güven duygusu içinde görüşlerini paylaşmalarına olanak sağlamıştır. Bu yöntem, yüz yüze görüşmenin mümkün olmadığı durumlarda nitel veri toplama sürecini kolaylaştırmış ve katılımcıların yaşadıkları ortamdan bağımsız olarak çalışmaya dâhil edilmesine imkân tanımıştır. Böylece, “Yetişkin Kadınların Dini Bilgileri ve Dini Bilgileri Edindikleri Kaynaklar (Düzce Örneği)” başlıklı araştırmanın amacına uygun, derinlemesine ve çeşitli bakış açılarını içeren nitel veriler elde edilmiştir.

2.4. VERİLERİN ANALİZİ VE YORUMLANMASI

Yarı yapılandırılmış görüşme yöntemlerinden biri olan mülakat tekniği, görüşmenin gerçekleştirilmesi, ses kaydının alınması ve bu kayıtların yazılı metne dönüştürülmesi gibi aşamalardan oluşmaktadır (Creswell, 2016). Bu araştırma kapsamında da elde edilen sesli görüşme verileri, bilgisayar ortamında ayrıntılı biçimde deşifre edilerek yazılı metne dönüştürülmüştür. Deşifre edilen bu metinler, nitel araştırmalarda sıklıkla tercih edilen içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir.

İçerik analizinde temel amaç, elde edilen verilerin sistemli bir biçimde çözümlenerek kavramsal çerçeveler ve temalar aracılığıyla anlamlandırılmasıdır. Bu doğrultuda içerik analiz süreci dört temel aşamada yürütülmüştür: (a) verilerin kodlanması, (b) temaların ortaya çıkarılması, (c) kodlara ve temalara göre verilerin organize edilmesi, (d) elde edilen bulguların yorumlanması (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Araştırmada, tüm veriler dikkatlice analiz edilmiş ve her bir ifade kodlanarak sınıflandırılmıştır. Kavramsal yakınlıkları olan kodlar birleştirilmiş ve üst düzey temalar oluşturulmuştur.

Elde edilen verilerin analitik görselleştirilmesi aşamasında, kod ve tema frekanslarının grafiksel gösterimi için nitel veri analiz yazılımlarından biri olan MAXQDA programı kullanılmıştır. Böylece veriler yalnızca betimsel olarak değil, aynı zamanda yazılım destekli sistematik bir analizle derinlemesine değerlendirilmiştir. Nihai olarak, verilerin özüne ulaşmak ve çalışmanın odaklandığı fenomeni anlamlandırmak adına kapsamlı bir yorumlama süreci gerçekleştirilmiştir (Tekindal ve Uğuz-Arsu, 2020; Kocabıyık, 2016).

3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

3.1. Dini Bilgi Kavramı

3.1.1. Dini Bilginin Tanımı ve Kaynakları

Dini bilgi, Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet'e dayanan vahiy metinleri ile bu metinleri yorumlayan ilmî birikimin bütünüdür (Çetin, 2012). Vahiy, mutlak ve değişmez gerçekler içerirken, bu gerçeklerin insan zihnindeki yansımaları tarihsel ve kültürel koşullarla şekillenen yorum süreçleri sonucu ortaya çıkar; böylece kelâm, fıkıh ve tefsir gibi disiplinler vasıtasıyla dini bilgi zenginleşir ve çeşitlenir (Güngör, 2009).

Epistemolojik açıdan dini bilginin ayırt edici özelliği, vahiy ile akıl arasındaki etkileşimdir. Vahiy, değişmezlik iddiası taşıırken akıl, anlamlandırma ve eleştirel değerlendirme işlevi görür; Mu'tezilî ve Eş'arî ekollerden tasavvuf geleneğine kadar farklı yaklaşım ve metodolojiler, bu gerilimi çözmeye dönük çabalar sunmuştur (Kurt, 2008). Bu durum, dinî bilginin hem sabit hem de dinamik bir karakter taşıdığını ortaya koyar.

Dini bilginin toplumsal ve kültürel rolü, yalnızca bireysel imanî sorumlulukları düzenlemekle kalmaz; devlet, eğitim, hukuk ve sosyal normlara meşruiyet sağlar. Tarih boyunca toplumsal düzen, dinî öğretinin sunduğu değer ve kurallarla yapılandırılmış, aynı öğretiy farklı zaman ve mekânlarda reformist akımlarla yenilenerek evrensel bir canlılık kazanmıştır (Kurt, 2008; Sezen, 1993).

Dini bilginin işlevleri arasında inanışı tahkik etme, amelî rehberlik sağlama, toplumsal meşruiyet oluşturma ve kuşaklar boyu değer aktarımı yer alır. Bu işlevler, bireyde “iki dünya mutluluğu”nun temini ve toplumsal barışın sağlanması amacını güder (Çetin, 2012; Kurt, 2008). Modern dönemde dijital platformlar dini bilginin erişimini ve doğrulanmasını kolaylaştırırken aynı zamanda bilgi kirliliği ve dezenformasyon gibi yeni zorluklar da doğurmaktadır (Güngör, 2009).

Böylelikle dini bilgi hem vahiy kaynaklı mutlak gerçekler hem de beşerî yorum süreçleri bakımından çok katmanlı bir yapı arz eder. Akademik çalışmalarda; vahiy-akıl paradigmasının güncellenmesi, sosyo-kültürel bağlamların karşılaştırmalı incelenmesi ve

dijital çağın bilgi yönetimi modellerinin geliştirilmesi öncelikli araştırma alanları olmalıdır (Çetin, 2012; Kurt, 2008).

Dinî bilgi, pozitif bilimlerin erişemediği metafizik boyutu kavramamızı sağlayan; varoluşun nihai anlamı, insanın hayat amacını ve evrenin kökenine ilişkin soruları yanıtlayan özel bir bilgi türüdür. Tecrübe, gözlem ve akıl yoluyla elde edilen “pozitif bilgi”nin ötesine geçen dinî bilgi, gözlemlenemez ve deneyle sınıanamaz gerçekliklere işaret eder (Aydın, 2025). Bu bağlamda dinî bilgi, metafizik alanda varlığın “manevî arka planını” ve “ruhî öz”ü açıklayan kabul ve inanç önermelerini içerir; varlığın nereden geldiğini, bu dünyadaki sınavının amacını ve ölüm ötesi varoluşunu anlamamıza yardımcı olur (Stroud, 2000; Deman, 2001).

Dinî bilginin bir diğer ayırt edici özelliği, hayatın gündelik gerçekleriyle diyalektik bir ilişki kurarak insan davranışlarını yönlendirmesidir. Örneğin Kur’ân’da cennet-cehennem tasvirleri, bizim dünya tecrübemizdeki haz ve korkulara karşılık gelecek biçimde sunulur; böylece soyut gerçeklikler, algılarımızla kavranabilir hale gelir (Ülken, 2001). Dolayısıyla dinî bilgi, dünyayı anlamlandırırken hem metafizik ufkumuzu genişletir hem de günlük yaşamdaki sorumluluk ve etik tercihleri şekillendirir. Bu yönüyle dinî bilgi; pozitif bilimlerin tamamlayıcısı, insanın varoluşsal ihtiyaçlarını gideren ve “sonsuz anlam” arayışına yanıt sunan aktif bir öğrenme ve kavrama sürecidir (Bilgin, 1988; Hunt, 2006)

Bilgi, insanı “gölge”den “gerçek”e taşıyan dinamik bir süreç olup, sadece akılsal düzeyde değil, duygusal zeminde de işlenmelidir. Yetişkin kadınlar, dini bilgi edinirken hem zihnî muhakeme hem de kalp merkezli duygularını besleyecek kaynaklara ihtiyaç duyar. Çünkü duygularını kontrol edemeyen bireylerin inanç pratiklerinde içselleştirme ve davranışa dönüştürme süreçleri zayıflar (Demir ve Bektaş, 2019; Burke, 2021).

Dini bilgi, vahiy ve onun yorumuna dayanan içerikleri kapsar. İslâm’ın tarihsel ve kültürel bağlamlara göre şekillendiği gerçeği, yetişkin kadınlara sunulan kaynak çeşitliliğini de etkiler. Örneğin Türkiye, İran veya Hint coğrafyasında yetişkin kadınlar, yerel fıkıh yorumları ve mezhepsel gelenekler (Şia, Ehl-i Sünnet gibi) ekseninde farklılaşan mealler, tefsirler ve kadın odaklı vaaz metinleriyle karşılaşır (Şimşirgil ve Ekinci, 2016). Bu çeşitlilik, kadınların hem evrensel vahiy ilkelerini hem de yaşadıkları toplumsal şartlara uyarlanmış hükümleri öğrenmesine olanak tanır.

Ulema ve akâid çevreleri “epistemik cemaat” işlevi görerek dini bilginin

oluşumunda belirleyici rol oynar. Yetişkin kadınlar, bu geleneksel kaynaklara ek olarak kadın sohbet grupları, ilahiyat seminerleri ve çevrimiçi kadın meclisleri aracılığıyla da bilgi edinir. Bu ağlar, bilginin yorumlanması sürecinde içinde bulunulan toplumsal bağlamı yansıtır (Arabacı, 2004; Akyüz, Demir ve Yılmaz, 2012).

Arapça, Kur'ân ve hadis metinlerinin özgün dilsel aracı iken, yetişkin kadınlar için tercüme ve meal kaynakları kritik öneme sahiptir. Osmanlı'dan günümüze medreselerde “âlet ilmi” olarak öğretilen Arapça eğitimi, temel bir anlayış zemini oluşturur (Şanal, 2003; Can, 2018). Türkiye’de kadınlara yönelik Türkçe vaazlar, online mealler ve sesli kitap hizmetleri, dil engelini aşarak dini metinlere erişimi kolaylaştırır.

İmam Mâtürîdî, akıl ve vahyin birlikte işlev gördüğü bir bilgi modelini savunur. Yetişkin kadınlar, akıllarını tecrübe, kıyas ve sentez gibi yöntemlerle kullanırken; naklî kaynakları da gaybî gerçeklikleri anlayabilmek için vazgeçilmez görür (Karaman, 2019). Bu denge, kadınların dinî konularda sorgulama ve içselleştirme mekanizmalarını güçlendirir.

Web 2.0 teknolojileri, yetişkin kadınların dini bilgiye ulaşımında sosyal medyayı birincil mecraya dönüştürmüştür. YouTube’da kadın rehberlerin vaazları, Instagram sayfalarında günlük hadis paylaşımları ve kadınlara yönelik online sohbet odaları, kadınların farklı öğrenme stillerine hitap eder (Göker, 2015; Haberli, 2014; Menekşe, 2015). Ayrıca mobil uygulamalar aracılığıyla sadaka ve zekât bağışı yapabilmeleri, ibadet pratiğini dijitalleştirerek pekiştirici bir rol üstlenir.

Dini metinleri yorumlayan her birey—özellikle yetişkin kadınlar—çevresi, tarihî geçmişi ve kültürel kimliği çerçevesinde anlam üretir. Gadamerci hermeneutik açıdan dilsel ve tarihsel ön-yargılar, yorum süreçlerinde belirleyici olur (Kaya, 2017). Kadınların eğitim düzeyi, sosyoekonomik konumu ve aile içi iletişim biçimleri, dinî bilgiyi nasıl algıladıklarını ve benimsediklerini etkiler. Yetişkin kadınların dini bilgi edinme süreçleri, duygusal-bilişsel dengeden kültürel çeşitliliğe, epistemik cemaatlerden dijital mecralara kadar çok katmanlıdır. Eğitim programları; akıl-duygu entegrasyonu, kadın odaklı tercüme ve yorum atölyeleri, dijital okuryazarlık eğitimi ile desteklenmelidir. Ayrıca kadın rehberlerin güçlendirilmesi, çevrimiçi kadın meclislerinin ve kadın akademisyenlerin liderliğindeki seminerlerin yaygınlaştırılması, dini bilginin erişilebilirliğini ve otantikliğini artıracaktır.

3.1.1.1. Yetişkin Kadınların Dini Bilgi Ediniminde Aile ve Çevre

Aile, bireyin dini bilgiyle ilk temas ettiği, temel dini tutum ve davranışların şekillendiği ana kaynaktır. Toplumun en temel ve değişime en kapalı kurumu olan aile (Nazıroğlu, 2014), hem biyolojik hem de psikolojik, sosyolojik ve kültürel işlevleriyle bireyin kişilik ve benlik inşasında belirleyici rol oynar (Cüceloğlu, 1993; Koç, 2008). Aile içi iletişim, karşılıklı sevgi, saygı ve aidiyet hissiyle dini değerler, tutumlar ve pratikler kuşaktan kuşağa aktarılır (Bayraktar, 1995).

Özellikle anne ve babanın dini yaşantıları ve tutumları, çocukların ve dolayısıyla yetişkin kadınların dini bilgiye bakışını doğrudan etkiler (Koç, 2008). Yapılan araştırmalar, aile üyeleri arasında en çok model alınanların anne ve baba olduğunu göstermektedir (Koç, 2008). Anne ve babanın dini ritüelleri birlikte icra etmesi, çocukların dini gelişimini ve toplumsal din algısını pekiştirir (Çınar ve Şener, 2016). Aile içinde oluşturulan dini ortam, dini bilgi ve tecrübelerin içselleştirilmesini sağlar (Peker, 1998).

Ayrıca, ailelerin dini bilgi aktarımında sadece kendi yaşantılarını değil; çocuklarını cami, Kur'an kursu gibi sosyal ve dini ortamlara yönlendirmeleri de dini bilgi ve tecrübenin artmasına katkı sunmaktadır (Çınar ve Şener, 2016). Ailede sergilenen tutum ve davranışların hem pozitif hem de negatif yönde etkisi olabilir; olumlu aile ortamı dindarlığı pekiştirirken, olumsuz ve baskıcı tutumlar dini ilgisizliğe ya da dinden uzaklaşmaya yol açabilmektedir (Apaydın, 2001; Gözlükaya, 2006). Dolayısıyla yetişkin kadınlar için aile, dini bilgi edinmede; rol model olma, dini ritüelleri birlikte yaşama, dini değerlerin aktarımı ve sosyal-dini ortamlarla tanışmada birincil kaynak konumundadır.

Aile dışında kalan tüm sosyal ve kültürel ortamlar, bireyin dini bilgi ediniminde tamamlayıcı ve pekiştirici rol oynar. Kişi, içine doğduğu toplumun kültürü, örf ve adetleriyle birlikte dini algı ve yaşayışı da devralır (Tanrıverdi, 2018). Bu anlamda çevre kavramı, somut (arkadaş, komşu, akraba) ve soyut (kültür, gelenek, medya) unsurları kapsar.

Özellikle arkadaş çevresi ve akran grupları, gelişimsel olarak aileden sonra dini tutum ve bilgi ediniminde önemli rol üstlenir (Doğan, 2010). Kadınlar, arkadaş sohbetlerinde dini sorularını paylaşmakta, bilgi ve deneyimlerini kıyaslamakta ve yenilemektedir. Sosyal çevre, kadının dini bilgisini zenginleştiren veya mevcut bilgisini sorgulamasına neden olan çok yönlü bir etkileşim ortamıdır (Yörükoğlu, 1992).

Dini gün ve gecelerde, toplu ibadetlerde, mahalle ve komşuluk ilişkilerinde paylaşılan dini bilgiler, kadınların dini bilgi ve pratiklerini geliştirmede etkili olmaktadır. Ayrıca, içine doğulan kültür, dini algıların ve dini ritüellerin şekillenmesinde temel bir zemindir. Din ve kültürün birbirinden ayrı düşünülemeyecek kadar iç içe geçmesi (Tanrıverdi, 2018), kadınların dini bilgi kaynaklarında kültürel referansların ağırlığını artırmaktadır.

Kısacası çevre, yetişkin kadınların dini bilgi ediniminde, arkadaşlık ilişkileri, akran grupları, komşuluk, kültürel normlar ve sosyal ritüeller aracılığıyla güçlü ve dinamik bir kaynak oluşturmaktadır.

3.1.1.2. Kur'an'ı Kerim'in Dini Bilginin Kaynağı Olarak Rolü ve Yetişkin Kadınların Dinî Bilgi Ediniminde Etkisi

Kur'an'ı Kerim, İslâm dininin temel referans kaynağı olarak vahye dayalı bilgileri içerir. Dini bilgi, İslâm düşüncesinde yalnızca bireysel inanç sistemini değil, aynı zamanda bireyin sosyal ve ahlaki davranışlarını da yönlendiren bir epistemolojik temele sahiptir (Arabacı, 2004). Bu bağlamda Kur'an'ı Kerim'in sunduğu bilgi sistemi, kadın-erkek tüm müminler için bir bilgi ve anlam evreni oluşturur.

Kur'an'ı Kerim, salt soyut ve spekülâtif iddiaları bilgi olarak değil, zan olarak tanımlamış; bunun yerine düşünmeyi, akletmeyi, gözlemlemeyi ve sorgulamayı esas almıştır (Demir, 2019). Bu anlamda dinî bilgi, yalnızca ilahi bir bildirimin kabulü değil, aynı zamanda bireyin akli ve sezgisel yetilerini kullanarak bu bildirimi anlamlandırması sürecidir. Bu anlayış, özellikle kadınların dini bilgi edinim süreçlerinde önemli bir referans noktasıdır. Nitekim Kur'an'da kadınlara hitaben yapılan yönlendirmeler, sadece itaat çağrıları değil; aynı zamanda öğrenme, düşünme ve bilinçlenmeye dair mesajlar da içermektedir.

Kur'an'ı Kerim'in tarihsel bağlamı ve 23 yıllık iniş süreci, vahyin toplumsal ihtiyaçlara nasıl cevap verdiğini göstermektedir. Kur'an'ın indirildiği toplumun sosyokültürel yapısı dikkate alınarak şekillenen mesajları, evrensel ilkeler ve tarihsel bağlamlar arasında bir denge gözetmektedir (Sayın, 2020). Bu bağlamda kadınlara dair düzenlemeler de dönemin toplumsal koşullarını gözeterek hak temelli bir dönüşüm başlatmıştır. Miras, şahitlik, evlilik gibi konularda getirilen hükümler, kadınların dini bilgiye doğrudan ulaşabileceği bir zemin oluşturmuştur.

Kur'an'da geçen “ayet” kavramı, sadece metinsel anlamda değil, aynı zamanda

insan, evren ve zaman bağlamında okunması gereken işaretleri kapsamaktadır (Demir, 2019). Bu anlayış, kadınların yalnızca metin merkezli değil; hayat deneyimleri, gözlemleri ve içsel sezgileri aracılığıyla da dini bilgiye ulaşabileceklerini göstermektedir. Özellikle kırsal ya da geleneksel çevrelerde yaşayan yetişkin kadınların dini bilgiyi sezgisel ve taklit yoluyla edinmeleri, bu ayet okuryazarlığı kavramıyla yakından ilişkilidir.

İslam epistemolojisi, bilginin vahiy, akıl ve duyularla elde edilebileceğini kabul eder. Cabiri'nin bilgi sınıflandırmasına göre beyan (dinî metin odaklı), irfan (sezgi ve keşif odaklı) ve burhan (rasyonel-olgusal) bilgi türleri, kadınların dini bilgi edinimindeki farklı yolları anlamamıza katkı sağlar (Sayın, 2020). Kadınların Kur'ân'a yönelik biçimleri; bazen geleneksel ilmiyal bilgileriyle sınırlı kalmakta, bazen de bireysel meal okumalarıyla çeşitlenmektedir. Bu da dini bilgi ediniminin bireysel ve toplumsal dinamiklere bağlı olarak şekillendiğini göstermektedir.

Öte yandan, tarihselci yaklaşımlar, Kur'ân'ın bazı hükümlerinin indirildiği dönemle sınırlı olduğunu savunmakla birlikte, metnin evrensel mesajlarını göz ardı etmemek gerektiğini vurgular. Özellikle kadın hakları, toplumsal roller ve eğitim konularında tarihsel bağlam bilgisi, güncel yorumları daha anlamlı hale getirmektedir (Çaykara, 2018). Bu yaklaşım, kadınların dini bilgi ediniminde kültürel geçmişle hesaplaşmasını ve metni yaşadığı çağda yeniden anlamlandırmasını kolaylaştırır.

İlahiyat ilmi, bu süreçleri inceleyerek kadınların dinî bilgiye erişimini anlamlandırmak açısından vazgeçilmezdir. Din eğitimi, tefsir, hadis, fıkıh ve tasavvuf gibi alt disiplinler, kadınların dini bilgiye ulaşma süreçlerinde hem rehberlik hem de sınır çizer niteliktedir (Yürük, 2015). Geleneksel olarak cami, medrese ve ev içi sohbet halkalarında şekillenen bu bilgi aktarımı, günümüzde dijital medya, dini yayınlar ve bireysel okumalar yoluyla farklı mecralara taşınmıştır.

Ancak bu dönüşüm beraberinde bazı sorunları da getirmiştir. Özellikle meal okumalarına karşı geliştirilen “anlamını bilmeden okuma” alışkanlığı, kadınların sahih dini bilgiye ulaşmasını engelleyici bir faktör olabilmektedir (Öztürk, 2019). Geleneksel dini otoritelerce yönlendirilen bazı yanlış kanaatler, kadınların dini bilgiye doğrudan ulaşmasını sınırlamakta; hatta zaman zaman dine dair eleştirel bir bakış geliştirmelerinin önüne geçmektedir.

Sonuç olarak Kur'ân'ı Kerîm, yetişkin kadınların dini bilgi edinim süreçlerinde

temel bir referans niteliğindedir. Ancak bu sürecin sağih, sağlıklı ve anlamlı olabilmesi için Kur'ân'ın tarihsel bağlamı, epistemolojik temelleri ve ayet okuryazarlığı gibi kavramların doğru anlaşılması gerekmektedir. Kadınların bu bilgiye ulaşımı sadece metne değil, aynı zamanda metnin sosyal, kültürel ve bireysel karşılıklarına da bağlıdır.

3.1.1.3. Dinî Bilginin Kaynağı Olarak Sünnet ve Yetişkin Kadınların Dinî Bilgi Edinimindeki Yeri

Kur'ân-ı Kerîm'in yanında, İslâm'ın ikinci temel bilgi kaynağını Hz. Peygamber'in (sav) Sünneti teşkil etmektedir. Sünnet, Hz. Peygamber'in (sav) 23 yıllık risalet hayatında ortaya koyduğu söz, fiil ve onaylardan oluşan, doğrudan yaşanmışlık ve örneklik boyutuna sahip bir süreçtir. Sünnetin bir yönüyle vahiy kaynaklı ve ilahi kontrol altında olması, dinî hükümlerin açıklanması ve pratiğe aktarılmasında temel bir referans haline gelmesini sağlamıştır. Diğer taraftan, sosyal ve beşeri yönüyle de Sünnet, Hz. Peygamber'in (sav) toplumsal koşullar, insan ilişkileri ve güncel ihtiyaçlar çerçevesinde ortaya koyduğu davranış modellerini ve pratik çözümleri barındırmaktadır (Bardakoğlu, 2016).

Sünnet, dini bilgiye ulaşmak isteyen bireyler için yalnızca normatif bir veri yığını değil, hayatın akışı içerisinde şekillenmiş, anlam ve ilke üreten bir yol göstericidir. Hadisler ise, Sünnetin çeşitli anlarını “fotoğraf” gibi dondurup aktaran metinlerdir. Ancak hadislerin bütünüyle 23 yıllık süreci ve tüm boyutlarıyla Hz. Peygamber'in (sav) hayatını yansıtmaması mümkün değildir. Buradan hareketle, yetişkin kadınların dini bilgi edinme süreçlerinde Sünnet hem dinin temel ilkelerini hem de örnek davranış modellerini sunan dinamik bir kaynak niteliğindedir (Bardakoğlu, 2016).

Sünnetin, toplumsal yaşamda ortaya çıkan farklı durumlara ve değişken koşullara göre şekillendiği dikkate alındığında, kadınların dini sorularında ve pratiklerinde de doğrudan başvurulanan bir kaynak olduğu görölmektedir. Kadınlar, Sünnetten yalnızca yedinci yüzyıl Arabistan'ındaki formları değil, evrensel anlamları ve hayat ilkelerini çıkararak güncel yaşamlarına rehberlik edecek prensiplere ulaşabilmektedir. Bu bağlamda Sünnet, bireyin doğrudan uygulayacağı örnekler sunmakla kalmaz; aynı zamanda değişen toplumsal şartlarda nasıl bir dini tavır geliştirileceği hususunda da yol gösterir.

Günümüzde yetişkin kadınların dini bilgi kaynakları arasında Sünnet, özellikle ibadet, ahlak, aile hayatı, toplumsal ilişkiler ve değerler konusunda başvurulanan temel

referanslardandır. Kadınlar, Sünnet ve hadis literatürü aracılığıyla Hz. Peygamber'in (sav) aile hayatı, kadınlara yönelik tutumları, toplumsal adalet ve ahlak konusundaki uygulamalarını inceleyerek kendi dini ve sosyal kimliklerini inşa edebilmektedir. Buradan hareketle, Sünnetin normatif, evrensel ve örneklik boyutları, kadınların dini bilgi edinme süreçlerinde vazgeçilmez bir işlev üstlenmektedir. Sünnetin bu çok katmanlı yapısı, hadislerin doğru anlaşılması ve tarihsel bağlamın dikkate alınmasıyla anlam kazanmaktadır. Bu nedenle kadınların dini bilgiye ulaşırken Sünneti, sadece metinlerin aktarımı olarak değil, Hz. Peygamber'in (sav) yaşantısından çıkarılacak hayat ilkeleri, amaçlar ve ahlaki değerler bütünlüğü olarak değerlendirmesi gerekmektedir. Böylece Sünnet, yetişkin kadınların hem bireysel hem de toplumsal düzeyde dini bilginin kaynağı ve yol göstericisi olarak işlevini sürdürmektedir (Bardakoğlu, 2016).

3.1.1.4. Dinî Bilginin Kaynağı Olarak Cami ve Yetişkin Kadınların Dinî Bilgi Edinimindeki Yeri

Cami ve mescitler, Asr-ı Saadetten itibaren İslam toplumunda yalnızca ibadet mekânı olmanın ötesinde, ilim ve toplumsal meşveret merkezi olarak da işlev görmüştür (Akpolat, 2005; Doğan, 1965). Tarihsel olarak camiler, Müslümanların dini ilimlerini öğrendiği, toplumsal meselelerini istişare ettiği ve manevi hayatlarının beslendiği kültür merkezleri niteliğindedir.

Günümüzde de camiler, özellikle Kur'an eğitimi, hadis bilgisi, ibadet pratiği ve ahlaki değerlerin kazandırılması gibi konularda temel bir dini bilgi kaynağı olma işlevini sürdürmektedir. Camilerde yürütülen Kur'an-ı Kerim dersleri, mukabeleler, vaaz ve sohbetler, yetişkin kadınların da dini bilgiye doğrudan erişimini sağlayan önemli uygulamalardır. Özellikle Kur'an kursu öğreticileri cami ortamında yetişkin kadınların dini sorularına yanıt bulmasına, Kur'an ve hadis öğrenmesine aracılık etmektedir (Doğan, 1965).

Ayrıca camilerde verilen vaazlar ve düzenlenen sohbetler, dini bilginin güncel sorunlarla ilişkilendirilerek aktarılmasını sağlar. Ramazan ayında yapılan mukabele geleneği, haftalık veya özel günlerdeki Kur'an tilaveti ve cami dersleri, kadınların hem bilgi edinmesine hem de dini pratiklerini topluluk içinde geliştirmesine imkan tanımaktadır (Benzer, 2005).

Cami ortamı, manevi atmosferiyle kadınların sadece dini bilgi edinmesini değil; toplumsal birlik ve dayanışma, ahlaki gelişim ve ruhsal destek gibi çok yönlü katkılar da

sunar. Cemaatleşme ruhu ve toplu ibadet, bireylerin dini kimliğini güçlendirirken, din görevlilerinin rehberliğinde dini soruların cevaplandığı bir başvuru noktası işlevi de görmektedir (Akpolat, 2005).

Sonuç olarak, cami ve cami merkezli dini ortamlar, yetişkin kadınların dini bilgi kaynakları arasında hem geleneksel hem de günümüzde vazgeçilmez bir rol üstlenmektedir. Burada edinilen bilgiler, bireysel ibadet bilgisinin yanı sıra toplumsal dayanışma, ahlaki olgunlaşma ve manevi gelişimi de kapsamaktadır.

3.1.1.5. Yetişkin Kadınların Dinî Bilgi Ediniminde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yayıncılık Faaliyetleri

Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), Türkiye'de İslam dininin doğru öğretilmesi, toplumsal bütünleşmenin sağlanması ve sahih dini bilginin halka ulaştırılması amacıyla faaliyet göstermektedir (DİB, 2012, 2024). Dini bilgiye ulaşımın modern toplumsal yapıda çeşitlendiği günümüzde, özellikle yetişkin kadınların dini bilgiye erişim ve bu bilgileri edindikleri kaynaklar açısından DİB'in yayıncılık politikalarının belirleyici rolü büyüktür. Kurumsal olarak DİB, toplumu dini konularda bilgilendirmek ve aydınlatmak görevini tarihsel süreçte yayıncılık faaliyetleriyle desteklemiştir (DİB, 2024; Bulut, 1994).

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarından itibaren dinî yayıncılığın temel hedeflerinden biri, halkın doğru kaynaklarla bilgilendirilmesi olmuştur (Kara, 2004). Başlangıçta, dinî yayıncılık faaliyetleri devletin kontrolü altında sınırlı imkanlarla sürdürülmüş, ancak özellikle 1950'lerden itibaren basılı yayınlar ve süreli dergiler yoluyla daha geniş kitlelere ulaşılmıştır (Bulut, 1994; Güler, 1993). Bu dönemlerde kadınlara yönelik özel içerikler sınırlı olsa da kadınların dini bilgilenme süreçlerinde camiler, kurslar, hutbeler ve kitaplar yoluyla Diyanet'in yönlendirdiği içeriklerin etkili olduğu görülmektedir (DİB, 2024; Büyüker, 2014).

1980'li yıllardan itibaren ise, DİB'in yayın faaliyetlerinde çeşitlilik ve erişilebilirlik artmış, kadınlara yönelik yayınlar, aile ve kadın temalı eserler ile özel dergi ekleri hazırlanmıştır. Bu gelişmeler, dini bilginin sadece erkeklere değil, kadınlara da doğrudan ulaşmasını sağlamış, özellikle yetişkin kadınların dini bilgi edinme pratiklerinde bu yayınlar önemli yer edinmiştir (DİB, 2024; DİB, 2012).

Diyanet İşleri Başkanlığı, bugün hem basılı hem de dijital, sesli ve görsel yayınlar aracılığıyla çok çeşitli kanallardan dini bilgi sunmaktadır. Basılı yayınlarda Kur'an

mealleri, tefsir, hadis, ilmihal, aile ve kadın temalı kitaplar; süreli yayınlarda ise Diyanet Aylık Dergi, Diyanet Aile Dergisi ve Diyanet Çocuk Dergisi gibi dergiler öne çıkmaktadır (DİB, 2024). Özellikle Diyanet Aile Dergisi ve kadınlara yönelik özel projeler, yetişkin kadınların dini konularda bilinçlenmesine katkı sunan kaynaklar arasında yer almaktadır (Levent, 2015).

Son yıllarda dijitalleşmenin etkisiyle, DİB'in geliştirdiği "Diyanet Dijital" platformu ve sosyal medya hesapları da kadınların dini bilgiye hızlı, kolay ve güvenilir biçimde erişimini sağlamaktadır (DİB, 2024). Ayrıca, sesli ve görsel yayınlar, radyolar ve televizyon kanalları üzerinden hazırlanan programlar, özellikle evde vakit geçiren, okuma yazma oranı düşük veya klasik yayınlara erişimi kısıtlı kadınlar için alternatif ve etkili bilgi kaynaklarıdır (DİB, 2024; Görmez, 2005).

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayıncılık faaliyetleri, yetişkin kadınların dini bilgi edinme biçimlerinde referans kaynağı olma özelliği taşır. DİB'in hazırladığı kitaplar ve dergiler hem geleneksel hem de modern aile yapısı içinde kadının dini rolünü ve görevlerini öğretmeyi, toplumsal cinsiyet dengesi içinde kadınların dini kimliğini güçlendirmeyi hedeflemektedir (DİB, 2024; Kara, 2004). Özellikle aile, kadın ve çocuk temalı eserler, kadınların sosyal ve dini hayatlarını şekillendirmelerinde yol gösterici olmaktadır. Yayın kongreleri aracılığıyla ise, gençlere ve kadınlara yönelik yayıncılığın sorunları, beklentileri ve toplumsal etkileri ele alınmakta, yeni yayın politikaları belirlenmektedir (DİB, 2021). Son yıllarda gerçekleştirilen kongrelerde özellikle genç kadınların ve annelerin dini yayınlar vasıtasıyla doğru bilgiye ulaşabilmelerinin önemi vurgulanmıştır (DİB, 2019).

Günümüzde hızlı toplumsal değişimler, dini bilgiye olan ihtiyacı artırmakta, bilgiye ulaşım yollarında çeşitlilik sağlamaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hem geleneksel hem de dijital yayıncılık faaliyetleri, yetişkin kadınların dini bilgi edinme pratiklerinde temel bir başvuru kaynağıdır (DİB, 2024). Dijital ortamda sunulan kitaplar, dergiler ve mobil uygulamalar sayesinde kadınlar, dini bilgilerini güncelleyebilmekte, ihtiyaç duydukları konularda rehberlik alabilmektedirler.

Bununla birlikte, DİB'in yayın politikalarında nitelikli ve sahih bilgiye öncelik verilmesi, bilgi kirliliğine karşı kadınların korunması, dini bilgi aktarımında kadınların sosyal ve ailevi rollerine yönelik içeriklerin artırılması gereklidir. Ayrıca, yayınların farklı yaş ve eğitim düzeylerine uygun biçimde çeşitlendirilmesi ve dijitalleşmenin

getirdiği yeni fırsatlardan daha etkin şekilde yararlanılması, yetişkin kadınların dini bilgi edinimini destekleyecek temel stratejilerdendir (DİB, 2024).

3.1.1.6. Yetişkin Kadınların Dini Bilgi Kaynakları Bağlamında Tarikat ve Cemaatler

Türkiye’de dinî bilgi ve dinî sosyal yapılar, bireylerin inanç ve pratiklerini şekillendiren önemli faktörler arasında yer almaktadır. Özellikle yetişkin kadınlar, ailevi, toplumsal ve sosyo-kültürel etkileşimler yoluyla dinî bilgiye ulaşmakta ve bu bilgileri çeşitli kaynaklardan edinmektedir. Bu bağlamda tarikatlar ve cemaatler, kadınların dinî bilgi edinim süreçlerinde özgün bir rol oynamaktadır (Taş ve Güvendi, 2020).

Tarikatlar ve cemaatler, tarihsel olarak toplumsal dayanışmayı güçlendiren, bireylerin dinî ve ahlaki gelişimlerinde rehberlik eden ve özellikle kadınların dinî bilgiye erişimlerinde aracılık yapan yapılar olmuştur. Cumhuriyet öncesi ve sonrası dönemde bu yapılar, dinî eğitimin hem resmî hem de gayri resmî zeminlerinde varlık göstermiştir. Tekkelerin ve zaviyelerin kapatılmasıyla birlikte, dinî bilginin aktarımı ev, sohbet halkaları ve cemaat temelli örgütlenmelerle devam etmiştir (Taş ve Güvendi, 2020).

Özellikle 1950’lerden itibaren cemaatler ve tarikatlar, kadınların dinî bilgi edinimi ve manevi rehberlik arayışlarında önemli rol oynamış; Kur’an kursları, sohbet halkaları, dernekler ve vakıflar aracılığıyla kadınlara yönelik dinî eğitim faaliyetleri sunmuşlardır. Bu yapıların sağladığı informal dinî eğitim ortamları, kadınların Kur’an-ı Kerim, temel ilmiyal bilgileri ve İslam ahlakı gibi konularda bilgi edinmelerini desteklemiştir (Taş ve Güvendi, 2020).

Modernleşme, kentleşme ve sekülerleşme süreçleriyle birlikte kadınların cemaat ve tarikat yapılarındaki konumları ve bilgi edinme pratikleri de dönüşmüştür. Geleneksel toplumsal bağların zayıflamasıyla birlikte, kadınlar dini yapılar içinde aidiyet duygusu geliştirme ve manevi destek bulma arayışıyla bu yapılara yönelmiştir. Aynı zamanda, cemaatler içinde kadınlar, sadece pasif bilgi alan konumunda değil, aktif bilgi paylaştan, eğitim ve sosyal dayanışma faaliyetlerine katılan bireyler olarak da öne çıkmaktadır (Akşit, 2012).

Dini bilgiye erişim noktasında cemaat ve tarikatların kadınlara sunduğu imkânlar arasında şunlar öne çıkar:

Kur’an Kursları ve Sohbetler: Cemaatler ve tarikatlar, kadınlara yönelik özel Kur’an kursları, sohbet halkaları ve ilmiyal dersleri düzenleyerek, geleneksel cami eğitimi dışında kadınlara ulaşan informal din eğitimi ortamları sağlamaktadır.

Manevi Dayanışma ve Destek: Kadınlar, bu yapılar içerisinde dini ritüellere katılım yoluyla aidiyet duygusu ve manevi destek bulmakta, sosyal yardımlaşma faaliyetlerine katılarak cemaat içi dayanışmayı deneyimlemektedir.

Kadının Rol Model Olması: Cemaat ve tarikat yapılanmaları, kadınların aile içindeki dini rehberlik rolünü güçlendirmekte, yeni nesillere dini bilgi ve değer aktarımında anneliğin ve kadın olmanın önemini vurgulamaktadır (Taş ve Güvendi, 2020).

Günümüz Türkiye’inde yetişkin kadınların dini bilgi edinim süreçlerinde tarikat ve cemaatlerin rolü giderek çeşitlenmekte, bu yapılar kadınların dini bilgiye ulaşmasında alternatif ve tamamlayıcı kaynaklar olarak işlev görmektedir. Modernleşmenin ve sekülerleşmenin toplumsal yapıda oluşturduğu dönüşümler, kadınların bu yapılardaki bilgi edinme ve sosyalleşme süreçlerini de yeniden şekillendirmiştir.

3.1.1.7. Dinî Bilginin Kaynağı Olarak Medya/Sosyal Medya ve Yetişkin Kadınların Dinî Bilgi Edinimindeki Yeri

20. yüzyılın son çeyreğinde iletişim teknolojilerindeki kayda değer ilerlemeler, bilgiyi merkezine alan postmodern bir dönemi başlatmış ve kitle iletişimini interaktif bir ağ hâline getirmiştir. İnternetin yaygın kullanımı, tek taraflı yayıncılıktan uzaklaşarak kullanıcılar arası çift yönlü etkileşime imkân tanımış; bu değişim din kurumlarının dijital mecralarda yer almasını zorunlu hale getirmiştir (Göker, 2015; Haberli, 2014).

Günümüzde bilişim teknolojileri ve internet, bireylerin bilgiye ulaşımını ve dinî konulardaki farkındalığını önemli ölçüde şekillendirmektedir. Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması’nın 2024 yılı verilerine göre, 16-74 yaş grubundaki bireylerde internet kullanım oranı %88,8’e yükselmiştir. Bu oran, 2023 yılına kıyasla yaklaşık 1,7 puanlık bir artışa işaret etmektedir. İnternetin yaygınlaşması, özellikle yetişkin kadınların bilgiye erişiminde yeni kanallar açmış ve geleneksel dini bilgi kaynaklarına ek olarak dijital mecraların önemini artırmıştır.

Cinsiyet temelli veriler incelendiğinde, 2024 yılı itibariyle erkeklerde internet kullanım oranı %92,2 iken, kadınlarda bu oran %85,4 olarak tespit edilmiştir (TÜİK, 2024). Her ne kadar erkeklerin internet kullanım oranı daha yüksek olsa da kadınlar arasında da internetin penetrasyon oranı oldukça yüksektir. Bu durum, yetişkin kadınların dinî bilgiye erişiminde dijital platformların aktif biçimde kullanılabileceğini ve çevrim içi dini içeriklerin kadınlar için de etkili bir kaynak haline geldiğini göstermektedir.

Bu bağlamda, modern toplumsal yapı içinde kadınların dini bilgi edinme süreçlerinde internetin ve bilişim teknolojilerinin belirleyici bir rol üstlendiği açıktır. Özellikle genç ve orta yaş grubundaki kadınların, hem bireysel dini öğrenme ihtiyaçlarını karşılamak hem de toplumsal ve ailevi sorumluluklarını yerine getirmek amacıyla interneti etkin biçimde kullandığı görülmektedir. Dolayısıyla, internet ve dijital teknolojiler, yetişkin kadınların dini bilgi edinme pratiklerinde hem tamamlayıcı hem de dönüştürücü bir işlev görmektedir.

İnternet-din ilişkisinin temelleri, 1970’lerde BBS ve USENET gibi ilk bilgisayar ağlarında farklı inanç topluluklarının buluşmasına dayanır. 1991’de World Wide Web’in yaygınlaşması, dini içeriklerin daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlayarak dijital din pratiğini derinleştirmiştir (Haberli, 2014). 2000’li yıllarda Web 2.0 teknolojilerinin yükselişi, sosyal medya, bloglar, forumlar ve mobil uygulamalar aracılığıyla dinî bilgi akışını hızlandırmış; bu sayede inanç sahipleri sanal ortamlarda hem bireysel hem de toplu ritüeller geliştirme fırsatı bulmuştur (Menekşe, 2015; Çuhadar, 2015). Helland’e (2000) göre dijital din pratikleri iki kategoride ele alınır:

Kurumların, din adamlarının veya cemaatlerin web siteleri ve bloglar aracılığıyla tek yönlü tanıtım ve tebliğ faaliyetleri (Haberli, 2014).

Kullanıcıların yatay etkileşimle sanal cemaatler oluşturduğu, forum ve sosyal ağlar üzerinden eşitlikçi iletişim kurduğu ortamlar (Haberli, 2014).

Kutsal mekânların teknolojik donanımı: Cami ve ibadethanelerde kameralar, dijital ses sistemleri, projeksiyon cihazları ve elektronik hutbe panelleri kullanımı (Gezginci ve Işıklı, 2018).

Günümüzde dijitalleşmenin toplumsal tüm alanlarda etkisini artırmasıyla birlikte, dinî kurumlar ve bireyler de bilgi paylaşımı, ibadet pratikleri ve topluluk oluşturma süreçlerinde çevrimiçi platformları aktif biçimde kullanmaktadır. Geleneksel dini tecrübe ve iletişim yöntemleri, internet ve sosyal medyanın sunduğu olanaklarla yeniden şekillenmekte; böylece dinî bilgiye erişim daha hızlı, yaygın ve etkileşimli bir hâl almaktadır. Özellikle yetişkin kadınların dinî bilgi edinme ve paylaşma süreçlerinde çevrimiçi ortamların rolü giderek artmaktadır. Bu bağlamda, aşağıda çevrimiçi dinî etkileşimlerin ve pratiklerin öne çıkan bazı boyutları özetlenmiştir:

Dini kurumların çevrimiçi varlığı: Camiler, vakıflar ve tarikatlar; vaaz, duyuru ve eğitim içeriklerini web sitesi ve sosyal medya hesaplarından paylaşmaktadır (Menekşe,

2015).

Anonim sosyal medya hesapları: İnanç temelli topluluk oluşturma amacıyla gerçek kimlik kullanmadan açılan hesaplarda metin, görsel veya video paylaşımları gerçekleştirilir (Ayengin ve Durmaz, 2014).

Dijital ibadet ve ritüeller: Sadaka, zekât ve kurban bağışlarının çevrimiçi platformlar üzerinden yapılması; toplu dua halkaları ve sanal hac pratikleri (Çuhadar, 2015).

Dini motivasyonlu kişisel paylaşımlar: Kapsamlı tebliğ amaçlı metinler kadar kısa “caps” kültürü ürünü içeriklerle de inanç mesajları yayılır (Walker, 2019).

Yetişkin kadınlar açısından dijital din olgusunun otorite ve kimlik boyutları, geleneksel toplumsal rollerle birlikte yeni fırsat ve meydan okumaları da beraberinde getirmektedir. Günümüzde çevrimiçi alanlar, dini bilginin paylaşımı ve edinimi konusunda kadınların daha aktif ve görünür hale gelmesine olanak tanımıştır. Campbell’in modelinde belirtildiği gibi, çevrimiçi ortamlarda dini otorite artık yalnızca klasik din adamları ya da resmi kurumlarla sınırlı kalmamakta, sosyal medya paylaşımları ve dini içerikli metinler de güvenilir bilgi kaynakları olarak kabul edilmektedir (Develi, 2018). Bu durum, yetişkin kadınların bireysel inanç pratiklerini sanal ortamda farklı biçimlerde inşa etmesine ve kendi dini kimliklerini topluluklar içinde yeniden üretmesine olanak sağlamaktadır.

Kadınlar, internet ve sosyal medya aracılığıyla hem bireysel tecrübe aktarımında bulunmakta hem de benzer dini hassasiyete sahip kişilerle topluluk oluşturabilmektedir. Ancak bu süreçte dini bilginin otantikliğine dair yeni tartışmalar ortaya çıkmakta; hızlı ve yüzeysel içerikler, dini bilgi ve pratiğin derinliğini zaman zaman zayıflatabilmektedir (Campbell, 2021). Geleneksel "hocaya sorma" alışkanlıklarının yerini, forumlar, dini bloglar ve dijital uygulamalar almakta, bu da denetim ve doğrulama mekanizmalarının görece zayıflamasına yol açmaktadır (Walker, 2019). Bununla birlikte, dijital ortamlar farklı inanç gruplarından kadınların birbirleriyle iletişim kurmasını ve yeni dini deneyimler paylaşmasını da kolaylaştırmakta, böylece hem hoşgörü ortamı hem de zaman zaman radikal yaklaşımlar gözlemlenmektedir (Parkinson ve Shulman, 2024).

Sonuç olarak, yetişkin kadınlar açısından dijital dinin sunduğu imkanlar hem bireysel hem toplumsal dini kimlik ve otorite anlayışının dönüşümünü hızlandırmıştır. Bu dönüşüm, kadınların dini bilgiye erişimini kolaylaştırırken, aynı zamanda bilgi

otantikliğinin korunması ve toplumsal dayanışmanın sağlanması açısından yeni araştırma ve çözüm alanları doğurmuştur. Gelecekte, dijital okuryazarlık seviyesinin yükseltilmesi ve güvenilir dini bilgi kaynaklarının teşvik edilmesi, yetişkin kadınların dini bilgi arayışındaki kaliteyi artırmak adına önemli bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır (Develi, 2018; Campbell, 2021).

Dini bilginin günümüzde çeşitlenen kaynakları arasında, medya ve dijital platformlar yetişkin bireyler için giderek daha merkezi bir konuma gelmektedir. Özellikle geleneksel dinî otoritelerin yanında medya, dini bilgilerin aktarımı ve yorumlanmasında alternatif bir kaynak olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, kadınların dini bilgi edinme süreçlerinde de önemli bir değişim yaratmaktadır (Sayın, 2024).

Medyanın dijital ortamlarda akışkan ve hızlı yayılımı, dini bilgi çeşitliliğini artırırken, bilgi kirliliği riskini de beraberinde getirmektedir. Araştırmalar, özellikle yetişkin kadınların dini bilgiye erişiminde medya aracılığıyla farklı dini yorum ve tartışmalara maruz kalabildiklerini ortaya koymaktadır. Bu çeşitlilik, bireyin dini bilgiyle kurduğu ilişkiyi kişiselleştirirken, dini bilginin doğruluğu ve güvenilirliği konusunda yeni sorun alanları yaratmaktadır (Sayın, 2024; Bildik, 2019).

Sayın (2024) tarafından yapılan çalışmada öne çıkan bulgulardan biri, televizyon, internet ve sosyal medya gibi kitle iletişim araçlarının yetişkin bireylerin dini bilgi ediniminde önemli bir yer tutmasıdır. Türkiye’de yetişkinlerin yaklaşık %48,8’inin dini bilgisini TV ve radyo programlarından, %24,6’sının ise televizyon, radyo, gazete ve dergilerden, %4,8’inin ise internetten edindiği belirlenmiştir (DİB, 2014; Sayın, 2024). Televizyon programlarında yer alan dini içeriklerin popülerliği, özellikle kadınların günlük bilgi pratikleri açısından dikkate değerdir. Bununla birlikte, medya üzerinden alınan dini bilginin çoğu zaman denetimsiz ve popüler kültüre dayalı olması, bireylerin bilgi süzgecini kullanmalarını gerektiren bir alan yaratmaktadır (Furat, 2012).

Medya kaynaklı dini bilginin güvenilirliğine dair algı ise çelişkili bir tablo sunmaktadır. Nitel araştırmalarda, öğretmen ve araştırmacıların önemli bir kısmı, medya aracılığıyla aktarılan dini bilginin doğruluğu konusunda kaygı taşımakta ve bu tür bilgilerin formal din öğretiminde mutlaka süzgeçten geçirilmesi gerektiğini savunmaktadır (Sayın, 2024). Özellikle dini tartışma programlarında yer alan farklı görüşlerin, bilgi kirliliğine ve kavram kaymalarına yol açabileceği belirtilmektedir (Doğan, 2021; Temel, 2018). Bu nedenle, yetişkin kadınların medya üzerinden edindiği

dini bilgilerin doğruluğunu denetleyebilecekleri eleştirel dini okuryazarlık becerilerinin geliştirilmesi önem arz etmektedir (Nazıroğlu, 2015).

Yetişkin kadınların dini bilgi kaynakları arasında medya, geleneksel otoritelerle birlikte toplumsal ve bireysel dinî kimliklerin inşasında etkili olmaktadır. Kadınlar, TV programları, sosyal medya fenomenleri, YouTube vaazları gibi yeni dini figürlerle temas ederek farklı dini görüşlerle karşılaşmakta, bu da geleneksel dini otoritelerle medya kaynakları arasında bazen çelişkili bir öğrenme sürecini doğurmaktadır. Araştırmalar, medya aracılığıyla elde edilen dini bilgilerin aile ve resmi otoriteyle desteklenmediğinde bilgi kirliliğine, tutarsızlıklara ve bazen inanç krizlerine yol açabildiğini göstermektedir (Sayın, 2024; Furat, 2014). Sonuç olarak, yetişkin kadınların dini bilgi edinme süreçlerinde medya hem erişilebilirlik hem de çeşitlilik açısından önemli bir rol oynamaktadır. Ancak, medya kaynaklı dini bilginin denetimsizliği, bilgi kirliliği ve yanlış inanç oluşumu risklerini de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, kadınların dini bilgiye ulaşımında medya okuryazarlığı ve eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Formal eğitim programlarında, medya üzerinden edinilen dini bilgilerin tartışılabilmesi, doğruluklarının sorgulanabileceği ortamların oluşturulması önerilmektedir (Sayın, 2024; Furat, 2012; Akkaya, 2021).

3.1.1.8. Yetişkin Kadınların Dinî Bilgi Ediniminde Kur'an Kurslarının Rolü

Yetişkin kadınların dini bilgi edinme süreçlerinde Kur'an-ı Kerim'i okumak, anlamak, ayetler üzerinde düşünmek, tatbik etmek ve ezberlemek temel öğrenme aşamaları olarak öne çıkmaktadır. Bayraktar'ın (2022) da vurguladığı gibi, Hz. Peygamber'in (sav) "Her kim, Kur'an'ı okur, onu ezberler, helalini helal kılar ve haramını haram kılar, Allah bu Kur'an sebebiyle onu cennete koyar." hadisi, Kur'an'ı öğrenmenin ilk adımlarının O'nu okumak ve anlamak olduğunu göstermektedir. Bu noktada, yetişkin kadınlar arasında Kur'an'ı yalnızca yüzünden okumakla yetinmeyip, ayetlerin anlamı üzerinde düşünme ve bu anlamı günlük yaşantılarına yansıtma eğilimi dikkat çekicidir.

Sahabenin önde gelenlerinden Abdullah b. Mes'ud'un sözleri, dini bilginin ezber boyutuyla sınırlı kalmaması gerektiğine işaret etmektedir. Özellikle günümüzde, yetişkin kadınlar arasında Kur'an'ın lafzını ezberlemek kadar, onunla amel etmenin ve pratik hayatla ilişkilendirmenin de bir değer olarak öne çıktığı gözlemlenmektedir. Buna karşın, bazı katılımcıların da ifade ettiği üzere, Kur'an okuma pratiği ibadet boyutunda

yoğunlaşırken, ayetlerin hayata aktarılması ve uygulama alanı zaman zaman ihmal edilebilmektedir.

Kur'an eğitiminde önemli bir referans noktası olan dini liderler, özellikle Düzce'de Kur'an kursları ve cami faaliyetleri yoluyla yetişkin kadınların bilgi ediniminde yol gösterici bir rol üstlenmektedir. Bu noktada Hafız Hasan Şen'in "İmam efendiler, namazda okudukları ayet ve surelerin manasını anlayacak kadar Arapça bilmelidir." tespiti, anlam odaklı din eğitiminin önemine vurgu yapmaktadır. Ayrıca Gazali'nin, Kur'an-ı Kerim'in hakkıyla okunmasının ancak dil, akıl ve kalbin birlikte işlemesiyle mümkün olacağı yönündeki yaklaşımı, kadınların metinle kurduğu çok katmanlı ilişkinin altını çizmektedir (Bayraktar, 2022).

Kur'an kursları, İslam geleneğinde dini bilgi aktarımının ve hafızlık eğitiminin temel kurumları arasında yer almaktadır. Kur'an'ı yüzünden doğru okumayı, ezberlemeyi ve onun anlam dünyasını kavratmayı hedefleyen bu yapılar, tarihsel süreçte farklı isimlerle anılmış ve çeşitli şekillerde kurumsallaşmıştır (Çağrı, 2002). Erken dönemlerde "küttab", "mekteb-i sıbyan", "darülkurra" ve "darülhuffaz" gibi adlarla bilinen bu kurumlar, Osmanlı ve Selçuklu dönemlerinde çocuklara Kur'an öğretimi amacıyla faaliyet göstermiştir.

Cumhuriyet dönemine geçişle birlikte, 3 Mart 1924 tarihli Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu ile bu yapılar Maarif Vekâleti'ne devredilmiş, medrese ve mekteplerle birlikte Kur'an kursları da kapatılmıştır (Çağrı, 2002). Aynı yıl kurulan Diyanet İşleri Reisliği, ibadetlere dair uygulamalarla ilgili sorumluluğu üstlenmiş ve 1925 yılında hafız yetiştirilmesi amacıyla 10 öğretmen kadrosu tahsis edilerek 9 Kur'an kursu açılmıştır (Kayadibi, 2014). 1928'de gerçekleşen Harf Devrimi sonrasında Arap alfabesi ile okuma-yazma yasaklanmış olsa da halkın kırsal ve kent çevrelerinde Kur'an öğrenmeye devam ettiği bilinmektedir (Öcal, 1998).

Cumhuriyetin erken yıllarında resmi destekten yoksun olan Kur'an kursları, dönemsel siyasi yaklaşımlara bağlı olarak ya baskılanmış ya da teşvik edilmiştir. Özellikle 1946 sonrasında din eğitime yönelik daha ılımlı politikaların benimsenmesiyle Kur'an kurslarında sayısal bir artış yaşanmıştır (Aydın, 2015; Zengin, 2011). Zengin (2011), Kur'an kurslarının ilk dönemlerinde hafızlık odaklı olduğunu; ancak zamanla halkın İslami bilgileri öğrenmesini sağlayan bir eğitim kurumuna dönüştüğünü belirtmiştir.

Kur'an kurslarının kurumsallaşması açısından en önemli adım, 1965 yılında çıkarılan “Kur'an Öğretim Kursları Özel Talimatı” ve bu talimatın temelini oluşturan 633 sayılı kanunun 7/d maddesi ile atılmıştır. Bu düzenlemelerle, Kur'an kurslarının eğitim-öğretim faaliyetlerinin Diyanet İşleri Başkanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığı iş birliğiyle yürütülmesi sağlanmıştır (Zengin, 2011). Kur'an kurslarının amacı, sadece okuma ve ezberlemeyle sınırlı kalmamış; aynı zamanda İslam'ın inanç, ibadet ve ahlak ilkeleri hakkında bilgi vermek de temel hedef haline gelmiştir (DİB, 2011).

2010 yılından itibaren “Hizmet Çeşitliliği Projesi” ile Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an kurslarında “İhtiyaç Odaklı Öğretim Projesi”ni başlatmış ve 2012-2013 öğretim yılından itibaren tüm yurttaki uygulamaya koymuştur. Bu modelde bireysel dini bilgi ihtiyacına dayalı öğretim yaklaşımı benimsenmiş; katılımcıların yaş, bilgi düzeyi ve dini deneyimlerine göre esnek öğretim metotları geliştirilmiştir (DİB, 2012).

Kur'an kurslarının özellikle yetişkin kadınların dini bilgi ediniminde önemli bir araç haline gelmesi, birkaç temel nedene dayanmaktadır. Kadınların küçük yaşta örgün eğitime devam edememesi, erken yaşta evlilik, kırsal bölgelerdeki eğitim imkanlarının sınırlılığı gibi nedenlerle dini bilgidan yoksun kalmaları, Kur'an kurslarına yönelimlerini artırmıştır. Bu kurslar, sadece bilgi edinim alanı değil, aynı zamanda sosyalleşme ve dini kimlik geliştirme alanı olarak da önemli bir rol üstlenmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayımladığı 2019 tarihli yönergede Kur'an kurslarının temel işlevleri şu şekilde belirlenmiştir: Kur'an'ı yüzünden okuma ve anlamını öğretme, temel sure ve duaları ezberletme, hafızlık yaptırma ve İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esasları hakkında bilgi vermek (DİB, 2019). Bu kapsam, kadınların yalnızca ibadet için gerekli bilgileri değil, aynı zamanda dini yaşamın tüm yönlerine dair kapsamlı bir bilgi edinmesini desteklemektedir.

Dini bilgi ediniminde en sık karşılaşılan kaynaklar arasında Kur'an-ı Kerim, hadis kitapları, ilmi eserleri, Diyanet yayınları ve dini sohbetler yer almaktadır. Son yıllarda, dijital medya ve internet tabanlı dini içerikler de kadınların dini bilgiye ulaşmasında tamamlayıcı bir kaynak olarak öne çıkmaktadır. Yetişkin kadınlar, geleneksel kaynakların yanı sıra dijital platformlardan da yararlanmakta; dini sorularına çevrim içi fetva hatları ve sosyal medya aracılığıyla yanıt aramaktadırlar (Maraz, 2020).

Kur'an kurslarında yürütülen din eğitiminin, yetişkin kadınlar açısından iki önemli boyutu öne çıkarmaktadır: Birincisi, dini bilginin öğrenilmesi ve içselleştirilmesi;

ikincisi ise sosyal destek, aidiyet ve psikolojik iyi oluşun sağlanmasıdır. Kurs ortamının güvenli, destekleyici ve sosyal ilişkileri teşvik eden yapısı, kadınların hem dini hem de toplumsal kimliklerini güçlendirmelerine katkı sunmaktadır (Bayraktar, 2022). Araştırma bulguları, kadınların kurslarda edindikleri bilgileri aile ve çevreye aktarma konusunda da aktif rol aldıklarını, çocuklarının ve torunlarının dini eğitim süreçlerinde rehberlik ettiklerini göstermektedir.

Modern dönemde, bilimsel veriler ve yetişkin eğitimi ilkeleri doğrultusunda yapılandırılan bu kurslar, yetişkin kadınların öğrenme ihtiyaçlarına duyarlı programlar geliştirmekte; bu da Kur'an kurslarının dini bilgi edinimi açısından işlevselliğini artırmaktadır. Ayrıca "hayat boyu öğrenme" ve "öğrenmeyi öğrenme" yaklaşımlarının benimsenmesi, yetişkin kadınların dini bilgiyle kurduğu ilişkiyi daha bilinçli ve sorgulayıcı bir zemine taşımaktadır (DİB, 2012).

3.2. YETİŞKİN KADIN VE DİNİ BİLGİ

3.2.1. Yetişkin Kadın ve Yetişkin Kadınların Dini Bilgiye Duydukları İhtiyaç

Yetişkin terimi, Latince "adolescere" (büyümek) fiilinin ortaç biçimi olan "adultus" kökünden türemiş olup "büyümüş, erişkin" anlamını taşır; bu kavram hem bedensel hem de ruhsal olgunlaşmayı ifade eder (Onur, 2008). Yetişkinlik, ergenlik ve gençlik aşamalarını içeren, yaşam boyu süren bir olgunlaşma sürecidir; bu süreçte birey topluma katkı sağlayan, farklı ihtiyaçları ve sorumlulukları bulunan bir varlık olarak hayatını sürdürür (Hökelekli, 1993; Köylü, 2004).

Bayraktar (2024) gençlik dönemini (genellikle 12-24 yaş arası) biyolojik, psikolojik, bilişsel ve sosyolojik bir gelişim ve olgunlaşma süreci olarak ele almaktadır. Bu dönem, bir kişinin hayatında büyük önem taşımakta ve hızla geçebilmektedir. Gençliğin geleceği inşa etmedeki kritik rolünü vurgulamakta ve geleceğin ancak gençliği ihya ederek ve onları iyi yetiştirerek mümkün olacağını belirtmektedir. Gençlik döneminin çevrenin önemli bir etki kazandığı bir süreç olduğunu da belirtmektedir.

Yaş ilerledikçe bireyler, birikimleri ve deneyimleriyle yetişkinlik dönemine girer; bu evrede kişisel inançlar, düşünme tarzları ve yaşamın anlamına dair bakış açıları nispeten yerleşir, ancak bireyler arasında farklılıklar devam eder (Köylü, 2014). Özgüveni yüksek olan bireyler, geniş zaman ayırdıklarında öğrenmeye devam edebilmekte ve mesleki ya da kişisel gelişimlerine katkıda bulunabilmektedir (Onur,

2008). Farklı bir tanımlama da ise yetişkin gerekli eğitimi tamamlamış, kendini geliştirme kapasitesi olan ve bağımsız karar verebilen kişi olarak tanımlanmaktadır (Güneş, 1996).

Yetişkinlik, yalnızca fiziksel farklılıkların değil, psikolojik çeşitliliklerin de göz önünde bulundurulması gereken bir yaşam evresidir (Kurt, 2014). Uysal (2006), bu dönemde psikolojik, biyolojik ve kültürel etmenlerin karşılıklı etkileşimini vurgular; bireyden beklenen, kişisel farklılıklarını dengeli bir tutumla yönetmesidir. Yetişkinin gelişimini anlamak için, onun yaşam öyküsündeki geçiş dönemlerini tanımak önem taşır (Köylü, 2014).

Yaş aralıkları konusunda ise bilim insanları arasında görüş birliği bulunmamaktadır; bu belirsizlik hem psikolojik hem de fizyolojik değişimlerin kişiden kişiye farklılık göstermesinden kaynaklanır (Onur, 2008). Örneğin Levinson’a göre yetişkinlik üç aşamada değerlendirilir: ilk yetişkinlik (17–45 yaş), orta yetişkinlik (40–65 yaş) ve ileri yetişkinlik (60 ve üzeri), aralarındaki geçiş dönemleri ise kritik gelişim çizgileri olarak kabul edilir (akt. Onur, 2008). Bu model, bireyin yaşam boyu devam eden dönüşümünü kavramada yol gösterici bir çerçeve sunar.

Dinî ve kültürel gelenekler çerçevesinde yetişkinlik, bireyin dinî ve ahlaki sorumlulukları üstlenebilecek olgunluğa erişmesiyle tanımlanır. Bu tanıma göre yetişkin kadın, yalnızca biyolojik gelişimi tamamlamış olmakla kalmayıp, ruhi ve akli olgunlaşmaya da ulaşarak dinî yükümlülüklerini yerine getirebilecek kapasiteye sahip birey olarak kabul edilir (Tosun, 2005). Dolayısıyla dinî bilgi edinimi, bu dönemde kadınlar için salt öğrenme değil; aynı zamanda inanç temelli sorumlulukların bilincine varma süreci olarak da önem kazanır.

Eğitim perspektifinden bakıldığında, UNESCO’nun “Yetişkinlik Eğitimi Terimleri” sözlüğünde yetişkin hem fiziksel hem de düşünsel olgunluğa erişmiş kişi olarak tanımlanır (Kurt, 2000). Bu kapsamda yetişkin kadınlar, dinî bilgilerini edinirken sadece teorik birikime değil; aynı zamanda eleştirel düşünme yeteneğine ve bağımsız karar alma becerisine de sahip olmalıdır. Güneş’in vurguladığı gibi, zorunlu öğrenim sürecinin ötesine çıkan, olgunlaşmış ve bağımsız hareket edebilen bireyler, dinî metinleri kendi muhakeme süzgecinden geçirme imkânı bulur (Tosun, 2005).

Yetişkinlik dönemi din eğitimi, özellikle kadınlar için geleneksel ilmi kaynaklarla modern yayınların dengeli kullanımıyla yürütülür. Kılavuz’a (2003) göre, bu süreçte kadınlar, Kur’an tefsirlerinden cemaat sohbetlerine, akademik makalelerden dijital

platformlardaki vaaz ve seminerlere kadar çok çeşitli kaynaklardan faydalanır. Bu çeşitlilik, dinî bilginin hem derinliğini hem de uygulanabilirliğini artırarak, kadınları inanç temelli kararlarında özgürleştirir. Sonuç olarak, yetişkin kadınların dinî bilgileri, kimlik gelişimleri ve toplumsal sorumlulukları açısından kritik öneme sahiptir. Bu bilgilerin edinildiği kaynaklar hem bireysel olgunluk hem de toplumsal etkileşimlerle şekillenir. Dolayısıyla dinî eğitimcilerin, kadınların farklı öğrenme ihtiyaçlarına uygun, eleştirel düşüncüyü teşvik eden ve pratik yaşam deneyimleriyle bütünleşen programlar geliştirmesi gerekmektedir (Köylü, 2004).

Yetişkinlik, ergenlikten sonra başlayan ve yaşam boyu süren bir süreç olarak tanımlanır; bu döneme erişen bireyler fiziksel, zihinsel ve psikolojik açıdan olgunlaşmış kabul edilir (Onur, 2008). Ancak yetişkinlik yalnızca yaşla belirlenmez; toplumsal rollerin üstlenilmesi, bireysel sorumlulukların farkına varılması ve ruhî olgunluk da bu kavramın ayrılmaz bileşenleridir (Uysal, 2006). Yasal yetişkinlik yaşı birçok ülkede kronolojik göstergelerle saptanırken, biyolojik olgunluk üreme kapasitesiyle; toplumsal ve psikolojik olgunluk ise kişinin bulunduğu toplumun beklentilerine uygun roller üstlenmesiyle tanımlanır (Dam, 2002).

Erişkin kadınlar, dinî bilgi edinme sürecinde hem bireysel hem de kurumsal kaynaklardan yararlanırlar. Aile içi aktarım, erken dönemde dinî norm ve ritüellerin öğrenildiği temel zemini oluşturur; ebeveynlerin dua, namaz ve oruç gibi ibadet örnekleri, çocuklukta başlayan bir öğrenme hattı çizir (Bacanlı ve Terzi, 2013). Bununla birlikte kadınların dinî bilgi ihtiyaçları ergenlik ve ilk yetişkinlik dönemine geçişle birlikte farklılaşır; akademik Kur'an kursları, cemaate bağlı eğitim programları ve ilahiyat fakülteleri bu dönemde öne çıkar (Göcen, 2012).

Toplumsal eğitim kurumları içinde cami ve kurslar, kadınlara yönelik özel gruplar oluşturarak hem temel dinî bilgileri hem de ileri düzeyde tefsir ve fıkıh öğretilerini sunar. Türkiye'de yaygın din eğitiminin önemli bir ayağını oluşturan bu kurumlarda, kadınlar öğretmen-hoca ilişkisinin yanı sıra akran gruplarıyla da etkileşim kurarak bilgi havuzlarını genişletir (Dam, 2002). Dijital çağın getirdiği imkânlarla birlikte internet üzerinden erişilen vaazlar, çevrimiçi kurslar ve mobil uygulamalar, yetişkin kadınların dinî donanımını zenginleştiren yeni mecralar arasında yer alır (Köse ve Ayten 2012).

Resmî eğitim kurumlarının yanı sıra sivil toplum kuruluşları ve vakıflar tarafından düzenlenen seminerler, konferanslar ve kitap kulüpleri de kadınların dinî bilgi

kaynaklarını çeşitlendirir. Bu programlar, alanında uzman hocaların sunumlarıyla hadis, tasavvuf, İslam tarihi ve modern tefsir çalışmaları gibi derinlikli konulara erişim imkânı sunar (Uysal, 2006). Ayrıca medya organlarında yayımlanan dinî içerikler, haftalık dergiler ve ulusal televizyon programları da kadınların günlük dinî gelişimini destekleyen araçlardır (Onur, 2008).

Sonuç olarak, yetişkin kadınların dinî bilgi edinme süreçleri çok katmanlı ve dinamik bir yapıya sahiptir. Aile içi aktarımın temel oluşturduğu bu süreç; Kur'an kursları, cami eğitimleri, akademik ve sivil programlarla derinleşir; dijital mecralarla hız kazanır. Böylece kadınlar hem ibadetlerdeki uygulamalarını hem de İslamî ilim alanındaki kavrayışlarını sürekli güncelleyerek hayatın her evresinde dinî sorumluluklarını yerine getirebilecek donanıma erişirler.

3.2.1.1. İlk Yetişkinlik Dönemi ve Dini Bilgiye Duyulan İhtiyaç

İlk yetişkinlik dönemi, çocukluk ve ergenlik evrelerinin ardından başlayan, bireyin fiziksel, duygusal ve bilişsel yönlerden olgunluk kazanma sürecidir. Ergenlik döneminde başlayan bu gelişim, aile ve yakın sosyal çevrenin etkisiyle biçimlenir ve zamanla birey, sosyal ilişkilerinde yetişkin rolünü üstlenmeye hazır hale gelir (Köylü, 2014). Dönemin başlarında duygusal veya psikolojik iniş çıkışlar sık görülse de evrenin sonlarına yaklaşırken yaşam amaçları ve hedefler netlik kazanır (Göcen, 2012).

Fiziksel ve bilişsel yetkinlikler edindikçe bireyin ilgi alanları da değişir; ergenlikten ilk yetişkinliğe geçiş, kişisel gelişimin yanı sıra sosyal çevreyle ilişkili konulara eğilimi artırır (Dam, 2002). Psikolojik açıdan, genç yetişkinler giderek aile bağımlılıklarından uzaklaşarak kendi kimliklerini inşa eder ve sosyal ortamlarda bağımsız bireyler olarak yer alırlar (Uysal, 2006). Bu evrede birey, geleceğe yönelik planlar yapar, kendini geliştirme gayreti gösterir ve yaşamın anlamını inşa etme çabası içindedir (Göcen, 2012). Sosyal beceriler açısından hoşgörülü tutumlar geliştiren ve sorunlarla baş edebilme kararlılığını sergileyen genç yetişkinler, psikolojik dayanıklılıklarını da güçlendirir (Onur, 2008).

Fowler'a göre bu dönemde kimlik gelişimi, meslek seçimi ve gelecek kaygıları ön plandadır; güçlü inanç temelleri ve sağlam sosyal bağlar, yaşam güvenliği ve psikolojik iyi oluş için gereklidir (akt. Mehmedoğlu, 2000). Sosyal çevrenin etkisiyle şekillenen kültürel değerler, genç yetişkinin gelecek planlarını da biçimlendirir (Uysal, 2006). Bununla birlikte, yaşanan güçlükler karşısında umutsuzluğa kapılabilen bireyler için dua

ve dini yönelimler, duygusal rahatlama ve dayanma gücü sunar; yalnız olmadığı inancı, çaresizlik hissini azaltır (Kutlu, 2020).

İlk yetişkinlik, benlik gelişimi ve dini sorumlulukların harmanlandığı bir evre olarak da görülür; bu dönemde ahlaki öğretiler, erdemli yaşam kurallarını genç bireyin kişiliğine yerleştirir (Köylü, 2014; İbn Miskeveyh, 2018). Öğrencilerin din ve duaya ilişkin tutumları, benlik saygısı ve dindarlık düzeyleriyle yakından ilişkilidir; daha yüksek dindarlık düzeyine sahip gençler, dini etkinliklere ve duaya daha istekli, bilinçli yaklaşırlar (Gashi, 2016). Üniversite öğrencileri arasında yapılan araştırmalar, dua tutumunun umutsuzluk, ruhsal çöküntü ve kaygı düzeylerini düşürdüğünü, özellikle din eğitimi almış gençlerde bu etkinin belirginleştiğini göstermektedir (Yılmaz, 2019; Gashi, 2016). Ayrıca, dua etme yönelimleri ile özgür irade, kişisel olgunluk ve olumlu sosyal ilişkiler arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur (Turgut, 2017).

Yetişkin kadınların dinî gelişiminde ergenlik dönemi, soyut düşüncenin ve muhakeme yeteneğinin olgunlaştığı; dinî kavramların eleştirel bir süzgeçten geçirilerek özümsemediği bir başlangıç aşaması olarak görülür (Onur, 2008). Bu evrede genç kadınlar, çocuklukta şüphe etmeksizin kabul edilen dinî bilgileri kendi mantık düzeylerinde sorgular, akran tartışmalarında dinî kavramları yeniden yapılandırır ve böylece bilgi birikimlerini bilinçli temeller üzerine oturturlar (Bacanlı ve Terzi, 2013). Ergenlikte yaşanan dinî uyanış, bir yandan inanca bağlılığı güçlendirirken diğer yandan bağımsızlık ihtiyacı ve yetişkin otoritelerine karşı eleştirel tavırları tetikler; dolayısıyla kadınların dindarlık anlayışında ilk kırılmalar ve yeniden yapılanma süreçleri bu dönemde başlar (Uysal, 2006).

Dinî şüphe ve kararsızlığın yoğunlaştığı bu aşamada zihin olgunluğu, genç kadınları çocukluktan kalma öğretileri gözden geçirmeye zorlar. Eleştirel düşünme, farklı dinî yorumlarla ve bazen din karşıtı söylemlerle yüz yüze gelmek, inancın güvenilirliğini sorgulamayı tetikler (Köse ve Ayten 2012). Aynı zamanda bireysel özgürlük arayışı; aile, cemaat veya dinî otoritelerin dayattığı kalıplara tepkiyi doğurur; genç kadınlar, bağımsız benlik algılarını korumak adına bazen ritüel uygulamaları askıya alabilir ya da yeni kaynaklardan bilgi edinmeye yönelebilirler (Hökelekli, 1993).

Erken yetişkinlik evresi, dinî soru ve tutarsızlıkların nispeten yatıştığı; bireyin önceki deneyimlerini gözden geçirerek dinî anlayışını yeniden bütünleştirdiği bir dönemdir. Bu süreçte kadınlar, çocuklukta aileden edindikleri dinî bilgilerle kurs, seminer

ve akademik programlarda öğrendiklerini harmanlayarak kalıcı bir din anlayışı inşa ederler (Dam, 2002). Kur'an kursları, cami dersleri ve ilahiyat eğitimi, kadınların temel dinî bilgiye ulaşmalarını sağlarken; sivil toplum kuruluşları ve vakıfların düzenlediği programlar, hadis usûlü, tefsir ve hukuk alanlarında derinleşme imkânı tanır.

Geleneksel kurumların yanı sıra dijital mecralar da yetişkin kadınların dinî literatüre erişim biçimini dönüştürmüştür. Çevrimiçi vaazlar, mobil uygulamalar ve sosyal medya grupları hem klasik kaynaklara hem de çağdaş ilahiyat çalışmalarıyla tanışmayı kolaylaştırır; böylece kadınlar, kendi yaşam koşullarına uygun esnek öğrenme yolları geliştirirler (Gashi, 2016).

Sonuç olarak, yetişkin kadınların dinî bilgi birikimi; çocuklukta aile içinde başlayan temel eğitimden, ergenlik dönemindeki sorgulamaya; ilk yetişkinlikteki yeniden yapılandırmadan, dijital ve kurumsal kaynaklarla zenginleşen sürdürülebilir öğrenme süreçlerine uzanan dinamik bir süreci kapsar. Bu çok katmanlı gelişim yolu, kadınların hem bireysel inançlarını hem de toplumsal rollerine uygun dinî pratiklerini bilinçli ve sürekli bir şekilde şekillendirmelerine imkân tanır.

3.2.1.2. Orta Yetişkinlik Dönemi Dini Bilgiye Duyulan İhtiyaç

Orta yetişkinlik dönemi, bireyin yaşam boyu kazanımlarını değerlendirdiği ve kişisel yetkinliğin en yüksek düzeye ulaştığı evredir. Bu dönemde birey, geçmiş deneyimlerin ışığında varoluşunu yeniden gözden geçirir, karşılaştığı beklenmedik olaylardan çıkan sonuçlarla düşünsel esneklik kazanır ve önemli yaşam kararlarını alma becerisini pekiştirir (Uysal, 2006; Onur, 2008). İslam kaynaklarında 40 yaş, kemâl yaşı olarak anılır; bu dönemde Hz. Peygamber'e de (sav) risâlet görevi verilmiş olması, olgunluk döneminin sembolik önemini vurgular (Ahkâf 46/15; Sarıçam, 2004; Adam, 2015). Orta yetişkinlik, "orta yaş bunalımı" klişesinin ötesinde, bireyin yaşamın anlamını derinlemesine sorguladığı; kariyer, aile ve inanç boyutlarında sağlam bir konum edindiği dengelenme dönemidir (Fowler, 2000/çev. Mehmedoğlu). Dini inançlar ve manevi pratikler, bu evrede bireye içsel tutarlılık ve kararlarında kararlılık kazandırır; kişilik gelişimi ve toplumsal rol dengesi bu sayede güçlenir (Hökelekli, 1993; Onur, 2008). Böylece orta yetişkin hem bireysel hem de toplumsal sorumlulukları dengeli biçimde üstlenebilen, hatalardan öğrenerek hareket eden bir olgunluk düzeyine ulaşır.

Orta yetişkinlik dönemi, yetişkin kadınların dinî mirasla kurdukları bağı gözden geçirip, hayatlarını ve içsel değerlerini sorguladıkları bir evredir. Bu aşamada kadınlar,

yaşadıkları deneyimleri, edindikleri dinî bilgileri ve bu bilgilerin kaynağını yeniden değerlendirme eğilimine girerler. Ölümün kaçınılmazlığını fark etmek, varoluşsal soru ve kaygıları derinleştirerek bireyin dinî dünyasını merkeze almasına neden olur. Bu süreçte kadınlar, geçmişte benimsedikleri inanç pratiklerini, aile ve cemaat içinden edindikleri öğretileri gözden geçirerek, hatalarından arınma ve yeni bir yön belirleme imkânı bulurlar.

Orta yaşa gelmiş kadınların zihinsel ve duygusal kaynakları daralırken, varlıklarını anlamlandırmada dinî ilgi öne çıkar. Birçok araştırma, ilk yetişkinlik dönemine kıyasla orta yaşta ibadet, dua ve topluluk hizmetlerine katılımın arttığını göstermektedir. Örneğin, Taplamacıoğlu'nun (2005) çalışmasında 16–30 yaş aralığındaki kadınların %31,8'inin düzenli olarak dinî görevleri yerine getirdiği; bu oranın 30–50 yaş grubunda %48,5'e yükseldiği saptanmıştır. Benzer biçimde, Akdoğan'ın (2016) Rize çalışmasında, kadınların beş vakit namaz kılma oranı 18–40 yaşta %41 iken, 41–50 yaşta %55,4 ve 51–60 yaşta %71,4 olarak gerçekleşmiştir. Köktaş (2014) ise hem Allah'a inanma düzeyi hem de ibadet katılımının yaşla birlikte artış gösterdiğini raporlamıştır.

Bu dönemde dinî eğitimin ve kaynak seçiminin niteliği kritik bir rol oynar. Orta yaş kadınları, çocuklukta aile büyüklerinden öğrenilen temel bilgileri; kurslar, vaaz metinleri, tefsir kitapları ve ilahiyat programlarıyla pekiştirirler. Ayrıca, tasavvufi eserler ve tarikat şeyhlerinin telkinleri, duygusal dinî tecrübelerini derinleştirir ve bu alandaki bilgi edinimini besler. Dijital platformlar da inançla ilgili sorulara hızlı yanıt ve rotasyonlu kurs imkânı sunarak kadınların çağdaş ilahiyat çalışmalarıyla etkileşimini mümkün kılar.

Vaillant'ın (2008) uzun dönem araştırması, ergenlikte yüksek dinî katılım gösteren bireylerin 20–40 yaş arası bir düşüş yaşadıktan sonra orta yaşta yeniden artış eğilimi sergilediğini ortaya koyar. Maves (2012) ise 30–39 yaş arasında ibadete devam oranlarında bir gerileme, 40–49 yaşlarında yeniden yükseliş ve sonrasında hafif bir düşüş gözlemlemiştir. Bu bulgular, orta yetişkinliğin kadınlar için dinî kaynak ve pratiklerin hem devamlılığını hem de yeniden şekillenmesini ifade ettiğini göstermektedir. Sonuç olarak, orta yetişkinlik dönemindeki kadınlar; aileden, kurumsal eğitimden ve dijital mecralardan edindikleri dinî bilgileri, deneyimleri ve yeni kaynakları bir araya getirerek zenginleştirilmiş, içselleştirilmiş bir dinî bilgi evreni oluştururlar. Bu dönem, dinî pratiklerin sürekliliği ve derinleşmesi bakımından kritik bir eşik işlevi görür.

3.2.1.3. İleri Yetişkinlik Dönemi ve Dini Bilgiye Duyulan İhtiyaç

İleri yetişkinlik, genellikle 65 yaş ve üzerini kapsayan bir evredir (Onur, 2018). Bu dönemde çocukların yuvalarından ayrılması ve yakın çevrenin kaybı, yalnızlık duygusunu artırmakta; kişi, yaşamını geriye dönerek gözden geçirir, hatalarının hesabını yapar ve yalnızlıkla baş edebilmek için manevi arayışa yönelir (Dam, 2002). Beden işlevlerindeki azalma ve sağlık sorunları, psiko-sosyal dengenin korunmasını güçleştirirken, inançsal bağlılık ve ibadet sıklığında belirgin bir artış gözlenir; buna karşın fiziksel katılım gerektiren dinî faaliyetlerde azalma yaşanır (Onur, 2008; Hökelekli, 2017). Ölüm ve ahiret düşüncesi ileri yaşla birlikte yoğunlaşır; dua ve ritüeller, ruhsal rahatlama sağlayarak ölüm kaygısını hafifletir ve sosyal bağlılığı destekler (Hökelekli, 2017; Seyhan, 2015). Yaş ilerledikçe bireysel dua pratiği de artmakta; Batı örneklerinde, günlük dua edenlerin oranının kırklı yaşlardan yetmişli yaşlara yükseldiği tespit edilmiştir (Kurt, 2014). Kur'an'da insan hayatının farklı evreleri ve özellikle yaşlılık dönemi, dini bilgi ve değer aktarımı bakımından dikkat çekici biçimde işlenmiştir. Bu noktada, “erzel-i ömür” kavramı, insan hayatının güçten düşülen, fiziki ve bilişsel zayıflığın ön plana çıktığı, bireyin çoğu zaman çocukluk benzeri bir bağımlılığa döndüğü son evreyi ifade eder. Nahl Suresi 16/70. ayette şöyle buyrulmaktadır:

“Allah sizi yarattı, sonra sizi vefat ettirir. İçinizden bir kısmı da ömrün en verimsiz çağına (erzel-i ömür) kadar götürülür ki, bilen kimse, bir şey bilmez hale gelsin. Allah bilendir, güçlüdür”.

Bu ayet, yaşamın ileri dönemlerinde bireyin bilgi ve bilinç bakımından bir gerileme yaşayabileceğini, öğrenilmiş bilgilerin unutulabileceğini ve insanın yeniden çevresine bağımlı bir hale geleceğini vurgular. “Erzel-i ömür” vurgusu, yetişkin kadınların dini bilgi edinme süreçlerinde hem öğrenilen bilgilerin kalıcılığı hem de kuşaklararası bilgi aktarımının önemi açısından dikkate değerdir. Özellikle aile ve toplumsal çevre gibi geleneksel bilgi kaynaklarının, dini bilginin erken yaşlarda sağlam bir temelde edinilmesi ve pekiştirilmesi yönünden oynadığı rol, bu ayet ışığında daha anlamlı hale gelir. Ayrıca, yaşlılık döneminde dinî bilgiye erişimin, hatırlamanın ve uygulamanın güçleşmesi; yetişkin kadınların bu bilgileri erken dönemde edinme ve sonraki kuşaklara aktarma konusundaki sorumluluğunu öne çıkarır. Bu bağlamda, “erzel-i ömür” kavramı yalnızca bireysel bir biyolojik süreç olmanın ötesinde, dini ve toplumsal sorumluluklarla da ilişkilidir. Nitekim, yetişkin kadınların dini bilgi kaynaklarına ulaşması hem kişisel dindarlık hem de aile ve toplumun dini sürekliliği açısından

vazgeçilmez bir fonksiyona sahiptir. Bu nedenle, Kur'an'ın bu evreye yaptığı vurgu, araştırma kapsamında kadınların dini bilgi edinme ve aktarım pratiklerinin önemini pekiştirmektedir.

İleri yaş dönemine giren kadınlar, fiziksel kayıplar ve sosyo-duygusal zorluklarla yüzleşirken dinî inançlarını yaşamı anlamlandırmanın merkezi bir aracı olarak konumlandırırlar. Bu evrede ölümün yakınlığı bilinci, bireyi içe dönmeye ve ruhsal bütünlüğü sağlama çabalarına yönlendirir. Jung'a (1998), olgunluk dönemindeki bireyler, oturmuş yaşam deneyimlerinden hareketle öteki dünya umudunun kaynağını daha derinden kavrarlar; bu inanç, yaşlılık sıkıntılarının üstesinden gelmede manevi rehber işlevi görür.

Kadınlarda dinî bağlılığın yaşamın ilerleyen yıllarında nasıl evrildiğine dair ampirik çalışmalar, bu dinî kaynağın sosyal ve psikolojik uyumu desteklediğini göstermektedir. Gray ve Moberg (1999), kilise mensubu yaşlıların genel nüfusa kıyasla daha yüksek düzeyde ruhsal uyum ve topluluk desteği bildirdiğini; özellikle ölüm korkusunun azalması, sosyal birliktelik imkânları ve kriz anlarında sağlanan manevi desteğin hayat kalitesini yükselttiğini raporlamışlardır. Öte yandan, ev dışı ibadet katılım oranları yaşla birlikte düşse de kişisel dua, zikir ve tefekkür gibi içsel dinî uygulamalar giderek yoğunlaşmaktadır (Gray ve Moberg, 1999).

Bazı araştırmalar, yaşlı kadınların özel dua sıklığında belirgin bir artış sergilediğini, ölüm sonrası yaşama ve cennet inancına daha kesin bir bağlılık geliştirdiklerini ortaya koymuştur. Kuhlen'in (2003) uzunlamasına izleme çalışması, 30 yaşlarına kadar süren cami katılım düşüşünün, ileri yaşa doğru kademeli bir yükselişe dönüştüğünü; bu dönüşümün, gençlikte öne çıkan ailevi ve mesleki motivasyonların yerini dinî inançların almasıyla açıklandığını öne sürer.

Türkiye'de Taplamacıoğlu'nun (2005) saha çalışması ise, 50 yaş üstü kadınlarda dinî vecibeleri yerine getirme oranının %69,5'e ulaştığını göstermiştir. Araştırmacı, bu artışı "yaşlı kadınların toplumsal gösteri ve eğlenceye ayrılan zaman azaldıkça, dinî pratiklere yönelme zorunluluğu hissetmeleri"yle ilişkilendirmiştir. Buna karşın Armaner'in (2010) huzurevlerindeki sosyo-kültürel düzeyi yüksek kadınlarla yaptığı görüşmelerde, %80'in "dinî vecibelerini yerine getirmediikleri" yanıtını vermesi; yaşlılıkta dindarlık ölçümünün yalnızca gözlemlenen pratiklere değil, bireyin geçmişten taşıdığı inanç ve alışkanlıklara da bağlı olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, ileri

yetişkinlik kadınlar için dinî bilgi ve inanç hem geçmiş deneyimlerin hem de güncel kaynakların etkileşimiyle şekillenir. Camiden vaaz ve sohbetlere, tefsir okumalarından dijital ilahiyat platformlarına uzanan değişken kaynaklar; bu yaş grubunda dinî bilginin hem sürekliliğini hem de derinleşmesini sağlar. İleri yaş kadınların dinî gelişimini değerlendirirken, sadece yaş değil; eğitim düzeyi, toplumsal çevre ve erken dönemde edindikleri dinî bilgiler de göz önünde bulundurulmalıdır.

3.2.2. Yetişkin Kadınların Dini Bilgi Edinme Süreçleri

Yetişkin din eğitimi tarihsel süreçte dinî amaçlı toplantıların temelini oluşturmuş; zaman içinde genel eğitimden ayrılarak kendi disiplini ve yöntemleriyle ele alınan bir alt bransa dönüşmüştür. Tosun'a (2005) göre, pratikte ilk dönemlerden beri var olan bu eğitim dalı, teorik olarak ise ancak yakın geçmişte kendi problemlerini ve amaçlarını tanımlama aşamasına gelmiştir. Yetişkin kadınlar açısından bu eğitim, hem toplumsal rollerinden bağımsız bireysel olgunlaşma süreçlerini hem de dinî sorumluluk bilincini pekiştiren bir formasyon alanı sunmaktadır.

Yetişkin din eğitimi hem din eğitiminin hem de yetişkin eğitiminin alt disiplini olarak tanımlanabilir. Tosun'un (2005) yapmış olduğu senteze göre, bu eğitim; örgün eğitim dışında kalan, dinî bilgi ve anlayışını artırmayı amaçlayan kadınlara, resmi veya özel kurumlarca planlı ve amaçlı olarak verilen programlar bütünüdür. Bu kapsamda kadınlar, Kur'an, hadis ve ilmihale dair temel bilgilerini öğrendiği gibi, öğrendiklerini hayatın farklı boyutlarına nasıl uyarlayacaklarını da deneyimleyerek keşfederler.

Eğitimin alanı oldukça geniştir; meslekî alandaki dinî yeterlilikten aile ve sosyal çevredeki ilişkilerin yönetimine; yeni yaşam rollerine adaptasyondan toplumsal sorunlara dinî perspektiften yaklaşmaya kadar pek çok başlık yetişkin din eğitiminin çatısı altındadır (Tosun, 2005). Yetişkin kadınlar, bu disiplinin sunduğu kuramsal ve pratik içerikler aracılığıyla hem dinî bilgilerini derinleştirir hem de inanç temelli davranışlarını bilinçli şekilde dönüştürmeyi öğrenirler.

Dinî inanç ve birey arasındaki etkileşim, toplumsal değerlerin sonraki kuşaklara aktarılmasında eğitimin kritik bir araç olduğunu göstermektedir. Dinî hükümler, birey düzeyinde belirli ilke ve normlara bağlı davranışlara dönüştürken eğitim mekanizmalarından güç alır. Okumuşlar ve Genç'e göre, din hem örgün hem de yaygın eğitim ortamlarında öğrenilebilen bir olgudur ve bu ortamlarda bireylerin dinî bilgi edinme süreçlerine "din eğitimi" adı verilmektedir (Okumuşlar ve Genç, 2012). Yetişkin

kadınlar, çocuklukta aile içi temel dinî eğitimle başlayan süreçte, yetişkinlikte de bu tarz formal ve informal eğitim olanaklarından yararlanarak inanç yaşamlarını derinleştirme imkânı bulur.

Bilindiği gibi Türkiye’de din eğitimi iki temel ekseninde yürütülmektedir: örgün din eğitimi ve yaygın din eğitimi. Örgün din eğitimi, ilköğretim ve ortaöğretimde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) dersleri aracılığıyla sunulur. Bu dersler, yetişkin kadınların çocukluk yıllarından beri edindikleri temel bilgileri pekiştirmek ve yeni dinî kavramları akademik zeminde ele almak için yapılandırılmıştır. Öte yandan yaygın din eğitimi, cami sohbetleri, kadınlara yönelik seminerler ve Kur’ân kursları gibi mekân-zaman sınırlaması olmaksızın din adamları ve eğitimciler tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu yaygın eğitim faaliyetleri, özellikle iş, aile ve diğer sosyal roller dolayısıyla formal eğitim kurumlarına düzenli devam edemeyen yetişkin kadınlara dinî bilgi ve pratik destek sunar (Gün, 2012).

Yaşlanma süreci, yetişkin kadınların dinî bilgi arayışında ve öğrenme kaynaklarını değerlendirmesinde yeni gereksinimler ortaya çıkarır. Toplumsal algıda, ileri yaşta eğitimin gereksiz olduğu düşüncesi yaygın olabilir; zira yaşlı bireylerin öğrenme kapasitelerini yitirdikleri ve yaşamları boyunca değişime kapalı kaldıkları öne sürülür (Gürses ve Kılavuz, 2010). Oysa modern demografik eğilimler, özellikle kadın nüfusun artan yaşam süresi, ileri yaşta öğrenmenin önemini vurgular (Kılavuz, 2002). Gelişmiş toplumlarda ortalama yaşam süresi iki yüzyıl önce kırk civarındayken bugün seksenlere ulaşmış, Türkiye’de de yaşlı nüfus giderek yükselmiştir (TÜİK, 2019). Bu demografik dönüşüm, kadınlar için din eğitiminin yalnızca ritüel bilgi aktarımı değil, aynı zamanda psikososyal destek ve toplumsal katılım aracı olarak da değer kazanmasına yol açar.

İleri yaştaki kadınlar, aile rolleri doruğa ulaştıktan sonra sosyal çevre ve bilgi kaynaklarını genişletmek için üniversitelerin “Tazelenme” programlarına yönelebilirler. Akdeniz Üniversitesi’nin öncülüğünde 2016’da başlayan bu program, altmış yaş üstü katılımcılara sağlık, teknoloji, kültür ve sosyal bilimler konularının yanı sıra dinî ve etik dersler sunma potansiyeli taşır. İlk dönemde 350 kadın öğrenciye ulaşan program, gönüllü öğretim üyelerinin katkısıyla beş kampüse yayılmıştır (Tazelenme Üniversitesi, 2021). Henüz din eğitimi modülleri eksik olsa da bu girişim ileri yaştaki kadınların öğrenme motivasyonunu canlı tutarak dinî bilgi edinme süreçlerine yeni bir kapı aralamıştır.

Bunun yanı sıra, kadınlar geleneksel yaygın din eğitimi kurumlarından—cami vaazları, Kur'an kursları ve dernek etkinliklerinden—dijital platformlara kadar uzanan çok katmanlı bir öğrenme ağından yararlanır. Camilerdeki sohbet ve vaazlar, ileri yaş kadınları için duygusal destek sağlarken, Kur'an kursları metin tefsiri ve okuma becerilerini pekiştirir. Öte yandan, internet üzerinden erişilebilen video dersler, çevrimiçi sohbet grupları ve sesli yayınlar, fizikî katılım zorluğu yaşayan kadınlara esnek öğrenme imkânı tanır. Böylece kadınlar, hem aile içinde oluşan dinî temelleri korur hem de modern iletişim araçlarıyla bilgi dağarcıklarını günceller. Sonuç olarak, yaşlanma dönemindeki kadınlar için din eğitimi, demografik gerçekler ve öğrenme motivasyonları çerçevesinde yeniden kurgulanmalıdır. Aile içi ilk dinî öğrenme, yaygın din eğitimi kurumları ve “Tazelenme” üniversiteleri ile dijital mecraların bir arada kullanılması, ileri yaş kadınların hem dinî bilgilerini zenginleştirmeye hem de sosyal aidiyet duygularını güçlendirmeye imkân verir. Gelecekte bu yaklaşımların dinî modüllerle desteklenmesi, kadınların yaşam boyu öğrenme yolculuklarında dinî donanımlarını devam ettirmelerinde belirleyici olacaktır.

Yaşlanma süreci, biyolojik, psikolojik ve toplumsal düzlemlerde sürekli bir değişim dönemidir. İleri yaşa ulaştıkça bireylerin fiziksel işlevlerinde azalma, bilişsel süreçlerinde yavaşlama ve sosyal rollerde dönüşümler gözlenir; bu dinî öğrenme süreçlerinde de uyum gereksinimini artırır (Kılavuz, 2002). Yetişkin kadınlar için dinî eğitim mekânları, yeni sosyal ağlar kurmalarına ve bu ağlar aracılığıyla sosyolojik etkileşimlerini sürdürmelerine imkân tanır. Özellikle Kur'an kursları, cami sohbetleri veya çevrimiçi vaaz platformları gibi ortamlar, kadınlara hem dinî bilgi aktarımı hem de psikolojik destek sağlar. Böylece din eğitimi, ruhsal doyumu pekiştirirken toplumsal katılımı güçlendirerek biyolojik gerilemeyi de bir ölçüde azaltır (Turan, 2009).

Aynı zamanda yaşlanma dönemindeki kırılganlıklar—örneğin sağlık sorunları, yalnızlık duygusu ve ekonomik kayıplar—karşısında dinî değerler başlıca başa çıkma kaynağı haline gelir. Yaşlı kadınlar arasında Allah'a teslimiyet (tevekkül), şükür, kader inancı ve ahiret bilinci daha yoğun biçimde benimsenir; bu inanç yapısı, yaşlı bireylerin varoluşsal kaygılarına ağırbaşlılıkla yaklaşımlarına yardımcı olur (Kılavuz, 2002). Kur'an tefsir dersleri, hadis sohbetleri ve sivil toplum kuruluşlarının din eğitimi programları, bu değerlerin hedef odaklı olarak aktarılmasına aracılık eder.

Toplumsal algıda, ileri yaşın dinî ilgi ve pratikte artış getirdiği kabul edilir. Hem kesitsel hem de boylamsal çalışmalar, yaş ilerledikçe ibadetlere katılım ve özel duadaki

artışın belirginleştiğini göstermektedir (Kılavuz, 2005). Yetişkin kadınlar, bu süreçte aile içinde edindikleri temel dinî bilgileri, medrese usulündeki Kur'an kursları, vakıf merkezli seminerler veya dijital platformlardaki interaktif toplantılar aracılığıyla derinleştirirler. Dolayısıyla ileri yaş, dinî bilgilerin tazelenmesi ve yeni kaynaklarla zenginleştirilmesi için kritik bir dönem olarak ortaya çıkar.

Bireylerin yaşam boyu süren biyolojik, sosyal ve psikolojik değişim süreçleri, özellikle ileri yaşta daha belirgin bir hâl alır; zira fiziksel işlev kayıpları, bilişsel hızı azaltan etmenler ve sosyal rollerin dönüşümü, yaşlı bireylerin günlük yaşamlarına uyum sağlamayı zorlaştırır. Yetişkin kadınlar için dinî eğitim mekânları—cami sohbetleri, Kur'an kursları, dernek ve vakıfların düzenlediği seminerler ile dijital platformlar—bu dönüşümlere uyumda merkezi bir rol oynar. Söz konusu ortamlarda oluşturulan topluluk aidiyeti, yeni bilgi edinme olanakları ve paylaşım kültürü hem psikolojik dayanıklılığı artırır hem de sosyal ağların genişlemesine imkân tanır; böylece biyolojik ve zihinsel işlev kayıplarının olumsuz etkileri bir ölçüde hafifletilmiş olur (Kılavuz, 2003).

Yaşlanma sürecinin getirdiği kırılganlıklara—sağlık sorunları, sosyal izolasyon, ekonomik zorluklar—karşı dinî değerler önemli bir başa çıkma kaynağı sunar. Şükür, tevekkül, kader ve ahiret inancı gibi temel kavramlar, yaşlı kadınların yaşadıkları zorlukları anlamlandırmalarına ve ruhsal güven duygusu geliştirmelerine yardım eder. İleri yaştaki bireylerin Allah'a bağlılıklarında görülen artış, dinsel öğretilerin bu kırılganlıklarla mücadelede rehberlik işlevini güçlendirir (Kılavuz, 2003).

Toplumsal algıda, yaş ilerledikçe dinî pratiklere ve inanca yönelik ilginin arttığı kabul edilir. Kesitsel ve boylamsal çalışmalar, yaş grupları ilerledikçe ibadetlere katılımın ve özel dualardaki yoğunluğun belirgin biçimde yükseldiğini göstermektedir (Kılavuz, 2005). Örneğin Taplamacioğlu'nun araştırmasında, 16–30 yaş grubunda dindarlık oranı %31,8 iken, 30–50 yaş aralığında %48,5'e ve 50 yaş üstünde %68,5'e yükselmiştir (Taplamacioğlu, 1962). Benzer şekilde Uysal'ın genç erişkinlerde yaptığı pilot çalışmada da yaşla birlikte dinî tutumların olumlu yönde değiştiği ortaya konmuştur (Uysal, 1995). Bu artış, yetişkin kadınların dinî bilgi ihtiyaçlarını karşılamak üzere düzenlenen kurs, konferans ve yayınların önemini bir kat daha artırmaktadır.

Mekânsal olarak bakıldığında, yetişkin din eğitimi ev, mescit, medrese ve tekke gibi geleneksel ortamlarda başlamış; matbaanın ve yayıncılığın yaygınlaşmasıyla kütüphane, gazete, dergi ve kitapçı dükkanı gibi mecralara taşınmıştır (Çelik, 2001).

Osmanlı'da “otodidakt” olarak adlandırılan kendi kendine öğrenim önem kazanmış; kadınlar da ev sohbetleri ve cami vaazları aracılığıyla dinî bilgi kaynaklarına erişmiştir. Günümüzde ise televizyon programları, internet siteleri ve açık öğretim kursları gibi dijital ve yüz yüze imkânlar, yetişkin kadınların öğrenme süreçlerini zenginleştirmektedir. Sonuç olarak, yetişkin kadınların dinî bilgileri ve bu bilgileri edindikleri kaynaklar, tarihsel, kurumsal ve teknolojik dönüşümlerle çeşitlenmiştir. Akademik olarak bu çeşitliliğin farkında olarak hazırlanan programlar, kadınların hem inanç temelli kimlik gelişimine hem de toplumsal katkılarına güç katar niteliktedir.

3.2.2.1. Aile

Aile, yetişkin kadınların dinî bilgi edinme süreçlerinde birincil sosyalizasyon ortamı olarak öne çıkar. Farklı disiplinler aileyi toplumun temel yapı taşı, “edebi okul” veya kan bağıyla tanımlanan bir birlik olarak ele alırken (Köylü, 2014), Kur'an'da da ailenin huzur, sevgi ve merhamet temelli bir birlik olduğu vurgulanır (DİB, 2015). Bu çerçevede aile, bireylere dinî değerleri aktarırken aynı zamanda güven, dayanışma ve sorumluluk bilinci gibi erdemleri de kazandırır (Dodurgalı, 2010). Hz. Peygamber'in (sav) “Hiçbir ana-baba evlâdına iyi bir eğitimden daha değerli miras bırakamaz” buyruğu (Tirmizî, Birr, 33) aile içi dinî eğitimin kutsallığını ortaya koyar.

Ailedeki bu erken dönemi takiben, yetişkinlik evresine geçen kadınlar, dinî bilgi arayışlarını cami, Kur'an kursları, medya ve dijital platformlar gibi yaygın din eğitimi kaynaklarına yönelterek sürdürür. Öğrenme sürecinde aile büyükleri başta olmak üzere akraba ve arkadaş çevresi, bilgi edinme ve terbiye yöntemlerini şekillendirir. Aile ortamında kazandırılan ibadet alışkanlıkları, dualar ve dini ritüeller, kadınların dinî yaşantısının temelini oluşturur; bu temeller üzerine inşa edilen daha ileri düzeydeki dinî bilgiler, kurs ve cemaat etkinliklerinde pekiştirilir (Cüceloğlu, 2019).

Medya ve dijital platformlar da yetişkin kadınların dinî bilgi edinme kaynaklarını zenginleştiren araçlardır. Dergi, kitap, sesli ve görsel yayınların yanı sıra internet siteleri ve sosyal medya kanalları, evden çıkamayan veya fizikî kurslara katılamayan kadınlara esnek öğrenme imkânı tanır. Bu ortamlarda sunulan içerikler, çoğu zaman Kur'an tefsiri, hadis açıklamaları, dinî sohbetler ve temel akîde meselelerini kapsar. Kadınlar, bu kaynaklar aracılığıyla öğrendikleri bilgileri aile içinde uygulayarak hem kendi hem de çocuklarının dinî gelişimine katkı sağlar (Yörükoğlu, 1986).

3.2.2.2. Örgün Eğitimde Dini Bilgi Edinimi

Örgün din eğitiminde, bir bireyin yaşam boyu gereksinim duyduğu dinî kültür bilgisi, ilköğretim ve ortaöğretimde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) dersi aracılığıyla sunulur. Mevcut çerçevede bu ders, öğrencilerin dinler hakkında temel kavrayış kazanmalarını hedefler; onları belli bir inanca mensup kılmak veya dindarlık düzeylerini yükseltmek amaçları taşımamaktadır (Bulut, 1993). Türkiye’de din eğitimi tarihinde medreselerin kapatılmasının ardından İmam Hatip Mektepleri açılmış, İlahiyat Fakültesi kurulmuş ve zamanla sayıları artmıştır (Ayhan, 2014; Tosun, 2009). İlk yıllarda “Kur’an-ı Kerim ve Din Dersleri” adıyla ilkokul 2–5. sınıflarda, ortaokul 1–2. sınıflarda verilen bu dersler, ilerleyen yıllarda kademeli olarak ders programından çıkarılmış, 1949’da isteğe bağlı “Din Bilgisi” dersi olarak geri gelmiştir (Yıldız, 2009).

Türkiye eğitim sisteminde din eğitimi, anayasal bir çerçeve içerisinde zorunlu ve seçmeli dersler aracılığıyla şekillenmektedir. Anayasa’nın 24. maddesi, din ve ahlak eğitim ve öğretiminin devletin gözetim ve denetimi altında yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu hüküm, ülkedeki din eğitimi politikalarının temelini oluşturmaktadır. Tarihsel süreçte, 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile din dersleri müfredattan çıkarılmış olsa da (1927-1946 dönemi), 1982 Anayasası ile "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" (DKAB) dersi ilköğretim 4. sınıftan ortaöğretimin son sınıfına kadar zorunlu dersler arasına dahil edilmiştir. DKAB dersinin müfredatı, İslam dinini ve diğer dinleri betimleyici bir yaklaşımla ele almayı amaçlamakta, İslam’ı Kur’an ve sünnetin temel ilkeleri çerçevesinde mezhepler üstü bir yaklaşımla işlemeyi hedeflemektedir. Bu dersler, bireylerin dini ve ahlaki değerlerle donanmasını, topluma uyum sağlamasını ve ahlaki sorumluluk bilinci geliştirmesini desteklemektedir. Ancak, akademik çevrelerdeki tartışmalar, DKAB müfredatının mezhepler üstü yaklaşımına rağmen, uygulamada genellikle Sünni İslam yorumuna ağırlık verdiğine dair bir algının bulunduğunu göstermektedir. Bu durum, devletin dini söylemi tanımlama rolü ile toplumdaki dini çeşitlilik arasında bir gerilim yaratmakta, zorunlu din eğitiminin içeriği ve dini özgürlükler bağlamındaki uygunluğu hakkında devam eden tartışmalara yol açmaktadır (Meydan, 2013).

Zorunlu DKAB derslerine ek olarak, Türkiye’de din eğitiminde 2012 yılında 12 yıllık zorunlu eğitim sistemine geçişle birlikte önemli bir dönüşüm yaşanmış ve seçmeli din dersleri müfredata dahil edilmiştir. "Din, Ahlak ve Değerler" alanı altında sunulan bu seçmeli dersler, "Kur’an-ı Kerim", "Hz. Muhammed’in Hayatı" ve "Temel Dini Bilgiler"

gibi konuları içermektedir. Bu derslerin temel amacı, merkezi müfredatı desteklemek ve öğrencilerin özel ilgi ve ihtiyaçlarına yönelik daha derinlemesine dini bilgi edinmelerini sağlamaktır. Örneğin, ortaokulda din derslerine ayrılan toplam haftalık ders saati 16 saate kadar çıkabilmekte, lisede ise dört saati zorunlu, dört saati seçmeli olmak üzere toplam sekiz saat din eğitimi verilmektedir. Bu yaklaşım, toplumun belirli kesimlerinden gelen daha kapsamlı dini eğitim taleplerini karşılamaya yönelik stratejik bir adım olarak değerlendirilebilir. Bu dersler, öğrencilerin belirli dini metinler ve şahsiyetlerle daha derinlemesine etkileşim kurarak dini kimliklerini daha güçlü bir şekilde inşa etmelerine olanak tanımaktadır. Bununla birlikte, "Din, Ahlak ve Değerler" alanı içindeki derslerin "seçmek zorunda" (Medyascope, 2023) ifadesiyle sunulması, öğrencilerin dini konular arasında bir seçim yapma özgürlüğüne sahip olsalar da bu alanda bir ders seçmeye yönlendirildikleri anlamına gelmektedir. Bu durum, özellikle çoğunluk dışı dini gruplara mensup veya dini olmayan ailelerden gelen öğrenciler için seçmeli derslerin gerçek gönüllülüğü konusunda soruları gündeme getirmekte ve eğitimde eşitlik ile dini özgürlük tartışmalarını sürdürmektedir. DKAB dersinin nihai amacı, öğrencilerin dinî kültür ve ahlak bilgisini hayat boyu uygulayabilecekleri tutumlara dönüştürmek; bu süreçte bireylerin dindar olmalarından ziyade, yaşadıkları din ve kültür hakkında sağlıklı bilgi sahibi olmaları beklenmektedir (Bilgin ve Selçuk, 1997; Yılmaz, 2003).

3.2.2.3. Yaygın Eğitim Boyutunda Dini Bilgi Edinimi

Yaygın din eğitimi, özellikle yetişkin kadınların dinî bilgi birikimini ve kaynaklarını çeşitlendiren temel bir alan olarak öne çıkar. Resmî sorumluluğu Diyanet İşleri Başkanlığı'nda (DİB) toplanan bu eğitim türünde, hutbe, vaaz, seminer ve kurs gibi faaliyetlerle toplumun her kesimine ulaşılması amaçlanır (Cebeci, 1996). Kadınlar, yaygın din eğitiminin sunduğu imkânlardan Kur'an kursları ve DİB destekli programlar aracılığıyla da yararlanır; böylece temel ayet ve duaları yüzünden okumayı öğrenerek dinî metinlere doğrudan erişim imkânı bulurlar (Ayhan, 2014). Bunun yanı sıra İSMEK gibi yaygın eğitim kurumları, Kur'an-ı Kerim öğretimini de dâhil ederek yetişkin kadınlara yönelik alternatif öğrenme fırsatları yaratmıştır. Medya ve kitle iletişim araçları da yazılı ve görsel yayınlarla evden çıkamayan veya resmi programlara devam edemeyen kadınların dinî içeriklere erişimini kolaylaştırır (Khouj, 2011).

Yaygın din eğitiminde en erken uygulamalar, Hz. Peygamber'in (sav) Medine'de Mescid-i Nebevi'de kurduğu Suffa'da (ilk "üniversite" olarak adlandırılır) başlamıştır; burada hem erkek hem kadın bireyler Kur'an okumayı ve dinî bilgi aktarımını mütakabili

paylaşmışlardır (Gözütok, 2002; Hamidullah, 1993).

Bununla birlikte, tarikat ve cemaatlere yönelim de yaygın din eğitimi kaynaklarından biridir; bu yapılar kadınlara hem toplumsal aidiyet hem de dinî kimlik inşa etmede pratik alan sunar, ancak bazen tek tipleştirici tutumları eleştirilir (Yılmaz, 2003). Aile içi aktarım ise, yetişkin kadının dinî tutumlarını kökleştiren birincil dinî eğitim kaynağıdır; anne veya büyükannelelerin rol model olması, çocuklukta edinilen temel ibadet alışkanlıklarının ömür boyu sürdürülmesine zemin hazırlar (Önder Erol ve Arslan Cansever, 2016; Bilici, 2014). Sonuç olarak, yetişkin kadınların dinî bilgileri; resmî din eğitimi programları, DİB faaliyetleri, Kur'an kursları, kitle iletişim araçları ve aile içi sosyalizasyon süreçlerinin iç içe geçtiği zengin bir ağ üzerinden edinilir. Bu çok katmanlı yapı, her kadının dinî öğrenme yolculuğunu kendi ihtiyaç ve imkânlarına göre özelleştirmesine olanak tanır.

3.2.2.4. Kitle İletişim Araçları

Bilgi toplumuna geçişle birlikte dinî bilginin bireylere ulaşma yolları büyük bir çeşitlilik kazanmıştır. Özellikle kitle iletişim araçları –televizyon, radyo, gazete, dergi ve dijital mecralar– geniş erişim kapasiteleriyle toplumsal eğitimde dönüştürücü bir rol üstlenmiştir. Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), klasik cami ve yüz yüze eğitim hizmetlerinin ötesine geçerek çağdaş iletişim teknolojilerini aktif kullanmakta; böylece özellikle yetişkin kadınların dinî bilgiye erişimini kolaylaştırmakta ve hızlandırmaktadır (DİB, 2023). Bu süreçte, Diyanet’in medya araçları hem bilginin yaygınlaştırılması hem de toplumsal değerlerin yeniden üretilmesinde anahtar işlev üstlenmektedir.

Kitle iletişim araçlarının en temel avantajlarından biri, coğrafi ve zamansal sınırları ortadan kaldırarak, dinî bilgiyi farklı yaş, sosyoekonomik düzey ve eğitim seviyesindeki bireylere ulaştırmasıdır (Demir ve Acar, 1997; Giddens, 2000). Televizyon ve radyo gibi işitsel ve görsel mecralar, sadece eğlence değil, aynı zamanda dinî bilgilerin aktarımı, biçimlendirilmesi ve güncellenmesinde etkin rol oynar. Özellikle kadınlar, ailevi ve toplumsal sorumlulukları nedeniyle ev dışı ortamlarda eğitim imkânı bulamadıklarında, bu mecralar aracılığıyla güvenilir bilgiye ulaşabilmektedir (Ayhan ve Arıkan, 2020).

Basılı medya ise, gazete ve dergiler aracılığıyla haber, yorum ve makale formatında dinî bilgi sunarak; kadınların güncel meseleler ve dini uygulamalar hakkında bilgi sahibi olmasını sağlar (Kumlu, 1994). Dijitalleşme ile e-dergiler ve çevrim içi

gazeteler, kadın okuyuculara tekrar tekrar erişilebilen ve bireysel öğrenme hızına uyarlanabilir içerikler sunmaktadır (Güneş, 1990; Kurt, 2014). Ayrıca, dergiler bireysel ilgilere göre seçilebilen başlıklarla, dini kavramların kişiselleşmiş biçimde içselleştirilmesine katkı sunar (Vardi, 2003).

Yazılı materyallerin etkinliği ise metinlerin anlaşılabilirliği, içeriğin hedef kitleye uygunluğu ve görsellik gibi özelliklerle artmaktadır. Kadınlara özel hazırlanan yayınlarda açık dil kullanımı, günlük yaşamla bağlantılı örnekler ve resimli içerikler, öğrenmenin kalıcılığını desteklemektedir (Kurt, 2014).

Diyanet İşleri Başkanlığı, günümüzde dinî bilgi ve rehberlik hizmetlerini topluma ulaştırmak amacıyla çok çeşitli medya ve iletişim araçları kullanmaktadır. Bu kapsamda, görsel ve işitsel yayıncılığın önemli temsilcileri olan Diyanet TV ile Diyanet Radyo, Diyanet Kur'an Radyo ve Diyanet Risalet Radyo aracılığıyla, topluma yönelik dinî programlar, sohbetler ve eğitim içerikleri sunulmaktadır. Ayrıca, Diyanet Aylık Dergi ile yazılı içerikler düzenli olarak yayımlanmakta ve güncel dinî meseleler kamuoyuna aktarılmaktadır. Sosyal medya platformları üzerinden ise anlık paylaşımlar, canlı yayınlar ve etkileşimli içerikler ile geniş bir kitleye ulaşılmaktadır. Tüm bu araçlara ek olarak, Alo Fetva Hattı sayesinde bireyler, dinî sorularına doğrudan uzmanlardan güvenilir yanıtlar alabilmektedir. Böylece Diyanet İşleri Başkanlığı, çağın gereksinimlerine uygun şekilde toplumsal dinî bilgilendirme ve rehberlik hizmetlerini kapsamlı bir biçimde sürdürebilmektedir.

Diyanet TV, 2012'den bu yana çok çeşitli programlarla topluma dinî içerik sunmakta, özellikle evde vakit geçiren yetişkin kadınların başvurduğu bir bilgi kaynağı haline gelmiştir. Kur'an tilaveti, meal ve tefsir dersleri, aile ve çocuk eğitimi temalı sohbetler, kadınlara özel programlar Diyanet TV'nin öne çıkan içeriklerindendir. Bu yapı, dini bilginin sürdürülebilir ve erişilebilir olmasını sağlamak; kadınların güncel dini meselelerde bilgiye ulaşmasını kolaylaştırmaktadır (Ayhan ve Arıkan, 2020; Görmez, 2005).

Radyo yayınları, özellikle görsel medyadan yararlanamayan veya düşük teknolojiye sahip bölgelerde yaşayan kadınlar için önemli bir alternatiftir. Diyanet Radyo, Kur'an Radyo ve Risalet Radyo; Kur'an tilaveti, meal, hadis, aile ve ahlak temalı sohbetler, dini musiki gibi çeşitli içeriklerle her yaş grubundan kadına hitap etmektedir (Doğan ve Doğan, 2019). Ev işleriyle meşgulken ya da yolculuk sırasında dinlenebilmesi,

kadınların zamandan ve mekândan bağımsız öğrenme imkânını artırmaktadır.

Diyanet Aylık Dergi, DİB'in köklü geleneksel yayın organı olup, kadınlara aile, toplumsal cinsiyet, güncel dini meseleler ve rehberlik konularında derinlemesine içerikler sunmaktadır. Bu dergi, özellikle okuma alışkanlığı olan yetişkin kadınlar için sürekli başvurulacak bir bilgi kaynağıdır (Levent, 2015). Dergi aracılığıyla, kadınlar hem dini pratiklerini güncelleyebilmekte hem de gündelik hayatın dini çerçevede yeniden yorumlanmasına katkıda bulunmaktadır.

DİB'in Facebook, Twitter (X), Instagram ve YouTube gibi sosyal medya platformlarında yürüttüğü aktif iletişim; kadınların gündemlerine uygun içeriklere hızlı erişimini mümkün kılar. Sosyal medya; canlı yayınlar, kısa videolar, görseller ve interaktif sorular aracılığıyla kadınların dini bilgiye kolay ve hızlı ulaşmasına olanak tanır (Akbulut, 2022; Küçükcan ve Öztürk, 2021). Ayrıca, anonim olarak soru sorabilme, grup üyeliği, topluluk oluşturma gibi imkanlarla kadınların dini bilgi edinme süreçleri daha demokratik ve kişiselleşmiş bir hâl almıştır.

Alo Fetva Hattı, kadınların dini konularda doğrudan uzmanlara ulaşabildiği, mahremiyet gerektiren meselelerde danışmanlık alabileceği bir hizmettir. Kadınlar bu hizmet sayesinde çekinmeden dini sorularını yöneltebilmekte, hızlı ve güvenilir bilgiye ulaşabilmektedir (Yılmaz ve Karaca, 2021). Bu durum, kadınların bireysel dini pratiklerinde daha özgüvenli olmalarına katkı sunar.

Tarihsel olarak kadınlar dini bilgiyi daha çok aile büyüklerinden, komşulardan veya cami ortamlarından edinmişken, günümüzde dijitalleşme ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ile bilgi kaynakları çeşitlenmiştir (Avcı, 2016; Öztürk, 2019). DİB'in sunduğu medya araçları, kadınların geleneksel bilgi kaynaklarına ek olarak, güncel ve güvenilir dini içeriklere erişimini kolaylaştırmakta ve onların farklı öğrenme tercihlerine hitap etmektedir.

Bu araçlar; ev hanımları, çalışan kadınlar, yaşlılar ve farklı eğitim seviyelerine sahip bireyler için zaman ve mekândan bağımsız öğrenme fırsatları sunmaktadır. Özellikle sosyal medya ve mobil uygulamalar genç ve dijital okuryazarlığı yüksek kadınlar için ön plana çıkarken, dergi ve radyo daha geleneksel kullanıcı profiliyle öne çıkar. Tüm bu çeşitlilik, kadınların dini bilginin toplumsal dolaşımına daha aktif biçimde katılmasını sağlamaktadır (Walker, 2019).

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın modern ve geleneksel medya kanalları, Türkiye'de

yetişkin kadınların dini bilgiye ulaşmasında çok yönlü bir işlev görmektedir. Diyanet TV, radyolar, aylık dergi, sosyal medya ve Alo Fetva Hattı gibi araçlar; kadınların bireysel ve toplumsal dini kimliklerini geliştirmelerinde, dini pratiklerini bilinçli bir şekilde sürdürmelerinde ve manevi rehberlik ihtiyacını karşılamalarında kritik bir rol üstlenmektedir. Gelecekte, bu platformların içeriklerinin daha da çeşitlendirilerek kadınların ihtiyaçlarına duyarlı biçimde geliştirilmesi, dini bilginin toplumsal yayılımı açısından önem taşımaktadır.

3.2.2.5. *Kur'an Kursları*

Toplumsal değerlerin şekillenmesinde din, dil ve sanat en temel kültürel öğeler olarak kabul edilmektedir. Bu üç unsurun özellikle din ve dil boyutu, İslam toplumlarında Kur'an-ı Kerim'in vahyi ve Arapça'nın kullanımıyla belirginleşmiştir. Kur'an'ın tilavet ve kıraati, sadece ibadet hayatında değil, toplumsal kültürde ve sanat ortamlarında da merkezi bir yer tutmuştur. Nitekim İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in Kur'an'ı doğru anlamak, ezberlemek ve yaşama aktarmak konusundaki teşvikleri, tarih boyunca Müslüman toplumlarda bu alanlara gösterilen ilgiyi artırmıştır (Bayraktar, 2022).

Türk toplumunda da Kur'an öğretimi bin yıllık bir geçmişe sahiptir ve sıbyan mekteplerinden Daru'l-Kurra'ya kadar uzanan geniş bir eğitim yelpazesinde temel yapı taşı olarak konumlanmıştır. Kur'an kursları, din eğitiminin merkezinde yer almış; çeşitli dönemlerde müstakil ve uzmanlaşmış yapılar hâlini alarak toplumsal eğitim sisteminin ayrılmaz bir parçası olmuştur (Bayraktar, 2022).

Günümüzde Kur'an kursları, tarihsel köklerinden farklılaşarak daha kurumsal ve organize bir biçim kazanmıştır. Geçmişte kısıtlayıcı uygulamalar nedeniyle kimi dönemlerde eğitim faaliyetlerinde aksamalar yaşansa da son yıllarda resmi statü kazanmış, uzman eğiticilere ve çok daha gelişmiş fiziki imkanlara sahip kurumlar haline gelmişlerdir. Kur'an kurslarının işlevi iki ana grupta toplanabilir: Birincisi, temel Kur'an öğretimini sağlayan kurslar; ikincisi ise, hafızlık eğitimi gibi ileri düzey uygulamalardır. Ayrıca, toplumsal talepler ve dini bilgiye ulaşmadaki ihtiyaç doğrultusunda yaygın eğitim faaliyetleri de bu kurumların bünyesine dahil edilmiştir (Bayraktar, 2022).

Ülke genelinde dini değerlerin korunmasına yönelik toplumsal hassasiyet ve milli birlik anlayışı, Kur'an kurslarının nitelik ve nicelik açısından sürekli gelişmesine yol açmıştır. Kısıtlı imkanlarla başlayan eğitimler, günümüzde modern binalarda, çok sayıda eğitici ve öğrenciyle sürdürülmekte; yaygın ve sistemli bir dini eğitim ağı oluşturmaktadır

(Bayraktar, 2022).

Kur'an kurslarında gerçekleştirilen eğitim uygulamaları hem bireysel hem toplumsal açıdan önemli etkiler yaratmaktadır. Saha araştırmalarına göre, bu kurslarda öğrenim gören öğrencilerin çoğunluğunu ilkokul sonrası eğitime devam eden gençler oluşturmakta, fakat yetişkin kadınların da dini bilgi ediniminde önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır. Öğrencilerin kurslara katılım motivasyonları büyük ölçüde ailelerin yönlendirmesi ve kişisel isteklerle şekillenmektedir. Ayrıca, kurslara devam eden öğrencilerin büyük bir kısmı hafızlık eğitimini tercih etmekte, bununla birlikte, kurslarda bireysel farklılıklara uygun öğrenme stratejileri geliştirilmesi gerektiği görülmektedir (Bayraktar, 2022).

Kur'an kurslarında öğretmenlerin büyük çoğunluğu mesleklerini açıkça ifade etmekte, çoğu Kur'an'ın mealini baştan sona okuma alışkanlığına sahip olmakla birlikte, bazı öğretmenlerin ise bu konudaki bilgi ve deneyim eksiklikleri kursun niteliğini etkilemektedir. Aynı şekilde, öğretmenler arası etkileşim, mesleki gelişim ve hizmet içi eğitim programlarının artırılması gibi konularda çeşitli iyileştirmelere ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır.

Kurslara katılan öğrencilerin ve özellikle yetişkin kadınların ailelerinin sosyoekonomik durumu, eğitim süreçlerini yakından etkilemektedir. Araştırmalar, orta gelir düzeyindeki ailelerden gelen bireylerin Kur'an kurslarına devam etme oranının yüksek olduğunu göstermektedir. Ayrıca, ailelerin eğitim geçmişi ve özellikle annelerin iş hayatına katılımı, çocukların ve yetişkin kadınların dini bilgi edinme motivasyonlarını şekillendirmektedir (Bayraktar, 2022).

Kız öğrencilerin, erkek öğrencilere kıyasla eğitimde ve başarıda daha önde olduğu, bunun da kadınların Kur'an kursları aracılığıyla dini bilgi edinme süreçlerinde ne kadar etkin olduklarını gösterdiği saptanmıştır. Bunun yanında, kursların yurt veya yatılı seçeneklerinin, özellikle hafızlık eğitimi için tercih edilmesi ve başarıya olumlu katkı sağlaması da önemli bir bulgudur.

Kur'an kurslarının eğitim ortamlarında, fiziki koşullardan öğretici niteliklerine kadar çeşitli sorun alanları bulunmaktadır. Disiplin uygulamalarında geleneksel cezalandırıcı yaklaşımların halen izlerinin bulunması, çağdaş eğitim anlayışlarıyla uyumlu rehberlik ve pozitif motivasyon yöntemlerinin yaygınlaştırılması gereğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, kurslarda yeterli sosyal etkinlik ve rehberlik hizmetlerinin

sunulamaması, öğrenci-öğretici ve veli-öğretici ilişkilerinin zayıf olması eğitimin niteliğini düşürmektedir (Bayraktar, 2022).

Yapılan öneriler arasında, öğretici kadrosunun mesleki formasyonunun geliştirilmesi, fiziki imkanların iyileştirilmesi, seçmeli derslerin programa eklenmesi ve teknolojik gelişmelerden yararlanılması gibi unsurlar yer almaktadır. Özellikle, öğrencilere yönelik bireysel farklılıklara uygun eğitim programları oluşturulması, kurslarda katılımcı ve bütüncül bir eğitim anlayışının benimsenmesi gerekmektedir.

Kur'an kurslarının dini bilgi edinme üzerindeki işlevi, özellikle yetişkin kadınlar açısından büyük bir anlam taşımaktadır. Toplumsal ve kültürel yaşamda aktif rol üstlenen yetişkin kadınlar, dini bilgiye ulaşmada geleneksel aile ortamı, cemaat yapıları ve cami dersleriyle birlikte en fazla Kur'an kurslarını tercih etmektedir. Bu kurumlar, kadınların hem temel dini bilgileri sistemli ve doğru biçimde edinmelerini sağlamakta hem de dini pratiklerini bilinçli bir şekilde yerine getirmelerine katkıda bulunmaktadır (Bayraktar, 2022).

Araştırmalar, yetişkin kadınların dini bilgi edinme süreçlerinde Kur'an kurslarının güvenilir, ulaşılabilir ve sürdürülebilir bir kaynak olarak öne çıktığını göstermektedir. Kurs ortamında verilen örgün ve yaygın din eğitimi, kadınların toplumsal yaşamda daha aktif, bilinçli ve özgüvenli bireyler olmalarına da olanak sağlamaktadır. Ayrıca, Kur'an kurslarında oluşturulan kadın grupları ve sosyal destek mekanizmaları, kadınların dini bilgi edinimini yalnızca bireysel değil, toplumsal bir süreç haline getirmektedir (Bayraktar, 2022).

Kur'an kurslarının hem toplumsal bütünleşmede hem de bireysel dini bilgi edinmede önemli bir rol üstlendiği açıktır. Yetişkin kadınların dini bilgi edinme süreçlerinde Kur'an kursları, aileden ve sosyal çevreden sonra en yaygın ve sistematik bilgi kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, Kur'an kurslarının eğitim-öğretim programlarının güncellenmesi, öğretici niteliğinin artırılması, rehberlik ve sosyal destek hizmetlerinin yaygınlaştırılması gerekmektedir. Böylece, yetişkin kadınların hem bireysel dini gelişimleri hem de toplumsal katılımları güçlendirilmiş olacaktır (Bayraktar, 2022).

Kur'an kursları, yetişkin kadınların dinî bilgi birikimi ve öğrenme kaynakları bakımından en önemli yaygın din eğitimi alanlarından biridir. Ülkemizde bu kurslara kayıtlı öğrencilerin yaklaşık %95'i kız ve kadınlardan oluşmakta, öğrenci profili

çeşitlendikçe kadın öğretici sayısı da artmaktadır (Çetin, 2016). Kurslardaki bayan katılımcılar, eğitim düzeyi, yaş ve sosyal-kültürel geçmiş bakımından son derece heterojen bir kitleyi temsil eder; bu durum öğreticilerin sınıf içi yönetim ve iletişim stratejileri geliştirmesini gerektirir (Aydın, 2017). Örneğin, farklı yaş ve muhakeme yeteneklerindeki kadınların aynı ders işleyişine uyum sağlaması öğretici sabrını sınar ve anlatımın sadeleştirilmesini zorunlu kılar (Arslan, 2012).

Eğitime uzun süre ara vermiş veya okul fırsatı bulamamış kadınlar, Kur'an kursuna katılarak öğrenmenin değeri ve gerekliliğini deneyimler; bu olumlu tutum değişimi, ailede bir öğrenme seferberliğinin başlamasına da vesile olabilir (Aydın, 2017). Ayrıca, kurs ortamı kadınların ev ve mahalli çevreleri dışında sosyalleşmelerine imkân tanır; bu sayede dinî bilgi ile sosyal aidiyet ve iç huzur da pekişir (Köylü, 2004).

Kur'an'ın telaffuz edilmesi ve dinlenmesi, katılımcılarda ruhsal terapi etkisi yaratır; aynı zamanda metnin anlamını hayatlarına yansıtmaya çalışan kadınların kişilik olgunluğu da artar (Çalışkan, 2006). Yetişkin din eğitiminde toplu ibadet ve cemaat bağlılığı, farklı statülerden gelen bireylerin uyumlu bir sosyal doku içinde yer almasını kolaylaştırır (Dodurgalı, 2006). Bu tür kurum içi uygulamalar, dinî eğitimin yalnızca bilgi aktarımı değil, aynı zamanda dayanışma ve moral desteği sunma işlevini de üstlendiğini gösterir (McKenzie, 1998).

Yetişkin kadınların kursa devamı, onları hem dinî hem de psikolojik ihtiyacını karşılayarak yalnızlık ve değersizlik duygusundan kurtarır; bu da kadınların günlük yaşamlarında iç huzur ve sosyal destek ağları kurmalarına katkı sağlar (Köylü, 2004). Kişinin öğrenmeye yönelik iç motivasyonu, kursa gönüllü katılımıyla artar; bunu destekleyen bir diğer erdem ise sabırdır; Mevlânâ'ya göre sabır, kalbin ve zihnin perdelerini kaldırarak derin bir anlayışa ulaşmayı mümkün kılar (Kılavuz, 2006). Sonuç olarak, Kur'an kursları yetişkin kadınlara dinî bilgi sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda onları sosyal ve psikolojik olarak destekleyen, aidiyet hissi ve içsel olgunlaşma imkânı sunan çok boyutlu öğrenme ortamlarıdır.

3.2.3. İslam İnancında Kadının İlk Yaratılışı

İslam'ın kadına verdiği değerin, yaratılış gayesi ve insan onuru bağlamında ele alınması büyük önem taşımaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı, günümüz dünyasında kadının statüsü ve hakları konusunda yaşanan sorunlara karşı İslam'ın evrensel adalet ve eşitlik ilkelerini temel alan çözüm odaklı bir yaklaşım sergilemektedir. Erbaş (2018),

"İslam ve Kadın" başlıklı makalesinde, günümüz dünyasında kadının statüsü ve hakları alanında sorunların varlığına dikkat çekmiştir. Kurumun bu konudaki duruşu, sadece teolojik bir açıklama olmanın ötesinde, kadına yönelik ayrımcılık ve şiddet gibi güncel toplumsal sorunlara bir çözüm arayışı olarak konumlandırılmaktadır. Nitekim kendisinin ifadelerinde ve "İslam ve Kadın" makalesinde kadının statüsü ve hakları konusundaki sorunlara dikkat çekmesi, bu teolojik tartışmanın pratik, sosyo-kültürel bir zemine oturtulduğunu göstermektedir. Kadının yaratılışına dair doğru bir anlayışın, toplumsal huzursuzlukları ve yanlış algıları gidermede temel bir adım olduğu belirtilmektedir. Bu durum, Diyanet'in sadece dini bilgi veren bir kurum değil, aynı zamanda toplumsal rehberlik misyonu üstlenen bir kurum olduğunu ortaya koymaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de Allah (c.c.), kadın ve erkeğin yaratılışının temelini "nefs-i vâhide" (tek bir nefis/öz) kavramıyla açıklar. Nisâ Suresi'nin ilk ayetinde şöyle buyrulmaktadır: "Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretilen rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir".

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kur'an Yolu Tefsiri'nde bu ayetin yorumu detaylandırılmaktadır. Tefsir, "ondan da eşini yaratan" ifadesinin, yaygın inanışın aksine, "onun bir parçasından (örneğin kaburgasından)" şeklinde değil, "onun özünden, ona benzer (misli) olan asıldan ve kökten (buradaki ifadeye göre nefisten) yaratan" şeklinde anlaşılması gerektiğini açıkça belirtmektedir. Bu yorum, Havva'nın Âdem'in kaburgasından yaratıldığı şeklindeki yaygın inancın Kur'an'da doğrudan bir dayanağı olmadığını vurgulamaktadır.

Kur'an-ı Kerim'in farklı ayetleri de yaratılışta kadın ve erkeğin eşitliğini pekiştirmektedir. Rûm Suresi 30/21. ayetindeki "Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden (nefislerinizden) eşler yaratıp aranızda sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O'nun kanıtlarındandır" ifadesi, Nisâ (4/1)'in tefsirini destekleyici niteliktedir. Benzer şekilde Nahl (16/72) ve Şûrâ (42/11) surelerinde de "nefsinden yaratmak" ifadesinin "vücudunun bir parçasından yaratmak" anlamına gelmediği belirtilmektedir.

Bu ayetler, kadın ve erkeğin yaratılışta cinsiyet bakımından birbirine üstün kılınmadan eşit bir şekilde, aynı öz/cevherden (nefs-i vâhide) yaratıldığını teyit

etmektedir. Diyanet'in "nefs-i vâhide" kavramına yaptığı bu vurgu ve bunun "aynı özden yaratılış" olarak yorumlanması, İslam'daki cinsiyet eşitliği anlayışının ontolojik temelini oluşturmaktadır. Bu yaklaşım, kadının erkekten türemiş veya ikincil bir varlık olduğu yönündeki algıları doğrudan reddetmektedir. Eğer kadın ve erkek aynı "özden" yaratıldıysa, bu onların yaratılışsal olarak eşit olduğunu ve hiçbir cinsiyetin diğerine üstün olmadığını ima eder. Bu ontolojik eşitlik, Diyanet'in kadın hakları ve statüsü konusundaki genel duruşunun 2 temelini oluşturmaktadır. Bu, sadece bir teolojik açıklama olmanın ötesinde, kadın-erkek ilişkilerinde adalet ve dengeyi sağlamayı hedefleyen bir ilkedir. Bu yorum, kadının "eğri kaburga"dan yaratıldığı ve dolayısıyla doğası gereği "eksik" olduğu gibi ataerkil yorumlara karşı güçlü bir argüman sunmaktadır.

İslam geleneğinde, kadının yaratılışına dair "kaburga hadisi" olarak bilinen rivayetler bulunmaktadır. Bu hadisler, "Kadın kaburga kemiğinden yaratılmıştır" ve "Kadın kaburga kemiği gibidir" gibi farklı lafızlarla gelmiştir. "Kadın kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Hep seni hoşnut edecek şekilde davranamaz. Eğer ondan faydalanmak istersen bu haliyle de faydalanabilirsin. Şayet doğrultayım dersin kırarsın. Kadının kırılması da boşanmasıdır."(Müslim, Rada 59). "Kadın kaburga kemiği gibidir. Onu doğrultmaya kalkarsan kırarsın. Eğer ondan faydalanmak istersen bu haliyle de faydalanabilirsin."(Buhari, Nikah 79). Klasik tefsirlerde ve hadis şerhlerinde bu rivayetlerin maddi manada yorumlandığı görülmekle birlikte, son dönemde bazı araştırmacılar mecazî bir yorum geliştirmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kur'an Yolu Tefsiri, "kadınların eğri kaburgadan yaratıldığını ifade eden hadislerin ise, kadınla erkeğin doğal (fitrî) olan ve değişmemesi gereken farklılıklarını ve özelliklerini anlatmak üzere yapılmış bir benzetme, mecazî bir anlatım olduğu"nu açıkça belirtmektedir. Bu hadislerin asıl amacının, kadınların narin ve kırılgan yapıları nedeniyle erkeklerin onlara karşı nazik davranmalarını öğütlemek olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, hadisin asıl muhatabının kadınlar değil, erkekler olduğu ifade edilmektedir.

Tefsirde, "kaburganın ancak kavisli olduğunda uygun, sağlam ve kâmil olduğu; düz olsaydı akciğerin şekline uymayacağı ve onu koruyamayacağı; bu nedenle onu düzeltmeye çalışmanın bozmaya ve kırmaya çalışmak anlamına geldiği" şeklindeki açıklama, mecazî yorumu güçlendirmektedir. Akademik çalışmalar da bu mecazî yorumu desteklemekte, hadislerin ontolojik bir yaratılış bilgisini değil, ahlaki ve sosyal bir tavsiyeyi içerdiğini savunmaktadır.

Bazı akademik araştırmalar, kadının kaburga kemiğinden yaratıldığı inancının özellikle Irak ve Horasan bölgelerinden gelen rivayetlerde "yaratılış" formunda görüldüğünü ve bunun yabancı kültürlerin etkisiyle ilgili olabileceğini öne sürmektedir. Medine menşei rivayetlerin ise daha çok teşbihli formda olduğu, yaratılış formunun ise Tevrat kültürü tesiri altındaki tefsirlerden ve illetli hadislerden kaynaklandığı belirtilmektedir. Bu durum, tarihsel süreçte kadın algısının ataerkil bir dil dizgesi içinde değışime uğradığını ve bu değışimin Kur'an yorumlarına da yansıdığını göstermesi bakımından önemlidir.

"Kaburga hadisi"nin mecazî yorumu, Diyanet'in Kur'an'daki "ahsen-i takvim" ayetiyle hadis metni arasındaki potansiyel çelişkiyi giderme çabası olarak öne çıkmaktadır. Eğer kadın kaburga kemiğinden "yaratıldıysa" ve bu kemik "eğri" ise, bu kadının doğuştan "eksik" veya "kusurlu" olduğu gibi bir algıya yol açabilir. Bu algı ise Kur'an'ın insanı "en güzel biçimde yarattığı" ilkesiyle çelişmektedir (Tin 95/4). Diyanet tefsiri ve ilgili çalışmalar bu çelişkiyi ortadan kaldırmak için hadisi literal değıl, mecazî (benzetme) olarak yorumlamaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'in Tîn Sûresi'nde yer alan ve incir, zeytin, Sînâ dağı ile "emin belde"ye (Mekke) yemin edilerek başlayan ayetlerde, Yüce Allah, insanın hem fizikî hem de ruhsal boyutta en güzel şekilde yaratıldığını beyan etmektedir. Bu dört unsur, yalnızca maddî değıl, aynı zamanda sembolik ve manevî anlamlar da taşımaktadır. Örneğın, incir ve zeytin kimi yorumlara göre doğrudan ağaç türlerine değıl; bu ağaçların çokça bulunduğu, peygamberlerin yaşayıp dinî mesajlarını ilettikleri Filistin ve Suriye topraklarına işaret etmektedir. Bu yaklaşım, dinî metinlerde geçen ifadelerin sadece literal değıl, aynı zamanda sembolik ya da mecazî anlamlar taşıyabileceğine işaret etmektedir (DİB, 2023). Aynı şekilde, "ahsen-i takvîm" (en güzel kıvam) ifadesi de insanın üstün yaratılışını yalnızca fiziksel bir özellik olarak değıl; bilgi, irade, konuşma, akletme ve tefekkür etme gibi ilâhî sıfatların insanda yansıması olarak değıerlendirir. Bu bağlamda bazı hadislerde geçen "Allah insanı kendi suretinde yarattı" (Buhârî, "İsti'zân", 1; Müslim, "Birr", 115) şeklindeki ifadeler de kelime anlamıyla değıl, mecazî bir yaklaşımla yorumlanmakta; bu söylemin, insana lütfedilen ilâhî niteliklerin (bilme, düşünme, konuşma vb.) temsili bir anlatımı olduğu kabul edilmektedir. Diyanet tefsiri başta olmak üzere klasik ve çağdaş tefsir kaynaklarında bu gibi ifadelerin mecazî yorumlanması gerektiğı vurgulanmakta, literal bir anlayışın itikadî sorunlara yol açabileceğı belirtilmektedir. Bu çerçevede hem ayetlerde hem de hadislerde yer alan ifadelerin yorumlanmasında literalcilikten ziyade bağlamı, kavramsal derinliğı ve

metafizik anlam katmanlarını dikkate alan bir tefsir yöntemi benimsenmektedir (DİB, 2025). Böylelikle, Kur'an'ın derin sembolik anlatımı ile hadislerin içerdiği yüksek anlam düzeyleri arasında uyum sağlanmakta ve itikadî açıdan herhangi bir çelişki oluşmasının önüne geçilmektedir. Bu yorumlamalar, İslam'ın kadına bakışındaki onur ve eşitlik prensibini korumak adına yapılan bir tefsir metodolojisi tercihidir. Bu tercih, Diyanet'in dini metinleri çağdaş değerler ve Kur'an'ın genel ruhuyla uyumlu bir şekilde anlama gayretini yansıtmaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı, İslam'ın evrensel bir yaklaşımla tüm insanlığa hitap ettiğini ve ırk, soy ve cinsiyete dayalı bir üstünlüğe asla yer vermediğini vurgulamaktadır. Allah katında üstünlüğün ölçüsünün takva, güzel ahlak ve sorumluluk bilinci olduğunu belirtmektedir. Diyanet İşleri Başkanı Erbaş tarafından da kadın ve erkeğin "eşref-i mahlûkat" (yaratılmışların en şerefli) olarak dünyaya geldiği ve aynı değere sahip olduğu ifade edilmiştir. Kur'an'ın, kadın olsun erkek olsun insanı "şerefli bir varlık" olarak gördüğü ve bahsi geçen ayette "Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır." bu gerçeği beyan ettiği belirtilmektedir (DİB, 2023).

Diyanet, kadının statüsü ve hakları konusunda yaşanan sorunların temelinde yanlış inanç, ön yargı ve cehalet gibi etkenlerin yattığını kabul etmektedir. Kadını metalaştıran, cinsiyeti üzerinden ayrımcılığa tabi tutan her türlü davranış, düşünce ve yaklaşımın İslam'a aykırı olduğu vurgulanmaktadır. Merhameti öteleyen, insan onurunu zedeleyen ve kadını rencide eden gelenek, örf ve inanışların hem Kur'an hem de sünnet açısından reddedildiği belirtilmiştir (DİB, 2023)

Beşerî ilişkilerde adaletin İslam'ın en önemli kavramlarından biri olduğu ve İslam'ın kadını erkeğin aşağısında gören her türlü anlayışı reddettiği, her ikisini de yücelttiği ve birbirinin tamamlayıcısı olarak tanıttığı ifade edilmektedir.² Kadın ve erkeğin doğuştan getirdikleri temel haklar olarak can, din, akıl, nesil, mal dokunulmazlığına aynı şekilde sahip olduğu belirtilmektedir. Kur'an'dan ayetlerle desteklenerek, erkek olsun kadın olsun, kim inanmış bir insan olarak dünya ve ahirete yararlı işler yaparsa ona güzel bir hayat yaşatılacağı ve ecirlerinin yaptıklarının daha güzeliyle verileceği vurgulanmaktadır. Kadın ve erkeğin salih amel ile sorumlu olduğu ve yaptıklarının karşılığını göreceği belirtilmiştir.

Diyanet'in kadının yaratılışındaki eşitlik vurgusu, kurumun toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadının haklarının korunması konularındaki genel politikasının temelini

oluşturmaktadır. Bu, sadece teorik bir duruş değil, aynı zamanda pratik uygulamalara yansıyan bir yaklaşımdır. Diyanet'in kadının yaratılışta eşit olduğu yönündeki teolojik temellendirmesi (nefs-i vâhide, ahsen-i takvim) doğrudan kadının toplumsal statüsü ve haklarıyla ilgili güncel sorunlara bir çözüm arayışına bağlanmaktadır. Kurumun "İslam ve Kadın Çalıştay" gibi etkinlikler düzenlemesi ve kadın fetva birimlerinin varlığı bu teolojik duruşun pratik alana yansımaları göstermektedir. Bu bağlantı, Diyanet'in dini öğretileri toplumsal faydaya dönüştürme ve yanlış algılarla mücadele etme misyonunu ortaya koymaktadır.

3.2.4. İslam İnancında ve Toplumsal Hayatında Kadın

İslam, tarih sahnesine önceki ilahi dinlerin toplumsal yozlaşma ve ahlaki çöküntü ortamlarını onarma amacı da taşımaktadır. Arap toplumunda kız çocuklarının diri diri gömülmesi gibi şiddete dayalı uygulamalar sıradanlaşmışken, İslam kız ve erkek ayırımına dayalı küçümsemeyi reddetmiş; doğar doğmaz her çocuğu koruma altına alarak insanî değeri vurgulamıştır (Aktaş, 1986). Kur'ân-ı Kerîm, "Ey insanlar! Biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık; tanışmanız için kavimlere ve kabilelere ayırdık. Allah katında en üstünüüz, O'ndan en çok korkanınızdır" (Hucurât, 49/13) buyruğuyla hem kadın hem de erkeğin ahlaki sorumluluk temelinde eşit olduğunu ilan etmiştir. Ayrımcılık olarak görülen kız çocuklarının hakir görülmesi, "Onları hor görmeyiniz" (Nahl, 16/58-59; En'âm, 6/151; İsra, 17/31) ayetleriyle yasaklanarak, türler arası değer arasındaki tek farkın takva olduğu netleştirilmiştir.

Kadın, İslam inancında ruhani ve toplumsal sorumluluklar bakımından erkekle eşit statüde kabul edilir. Âl-i İmrân Suresi'nin 3/195. ayetinde "Erkek olsun kadın olsun... çalışan hiçbir insanın yaptığını boşa çıkarmayacağım" denilerek kadınlara da aynı mükellefiyet ortadan kaldırılmadan vaad edilmiştir. Daha da önemlisi, Ahzâb Suresi 33/35. ayeti, imân, sabır, mahremiyet, sadaka, oruç ve Allah'ı anma gibi faziletlerin erkek ve kadın için tek tek eş değer olarak sayılacağını vurgulayarak, dini erdem ve ödül sisteminde cinsiyete dayalı bir ayırımın bulunmadığını ortaya koyar (Ateş, 1989).

İslam hukuku, kadının malî haklarını da garanti altına almıştır. Miras hukuku hükümlerinde (Nisâ, 4/7, 11) kadının payı ve güvence altına alınması, modern Batı toplumlarında ancak XIX. yüzyılda gerçekleşen benzer kazanımlardan asırlar öndedir (Armstrong, 1998). Boşanma hakkı konusunda da kadın inisiyatifi ve talepleri Kur'ani temel üzerinde tanınarak, toplumsal hayatta kadının pasif değil proaktif bir aktör olması

benimsenmiştir. Bu anlayış, Hz. Peygamber'in (sav) kadınların eğitimi için vakit ayırması (Buhârî, İlim, 36) ve sahâbe kadınların eğitim faaliyetlerine destek olmalarıyla pekişir (Buhârî, Edeb, 62).

Sonuç olarak İslam, kadını yaratılıştan gelen bir kusur ya da pasif bir varlık olarak değil, erkeğe eşit bir muhatap ve toplumun aktif bir ortağı olarak tanımlar. Ne ilk yaratılış ne de tarih boyunca yaşanan ilk günah anlatısı kadına indirgemeci bir sorumluluk yüklemeyi; aksine her insanın takva temelli bir imtihanla değer kazanacağını vurgular. Böylece İslam, önceki semavi dinlerdeki cinsiyetçi kalıpları kırarak hem dünyevi hem uhrevî alanda kadına çağdaş anlamda hak ve sorumluluklar tanımıştır.

3.2.5. İslam Medeniyetinde ve Hadisler Işığında Kadın

İslam hukukunda ve ahlâkî öğretilerde kadının yeri, Hz. Peygamber'in (sav.) sünneti ve hadis literatüründe geniş yer bulmuştur. Onun, hanımlara yönelik nezaket ve şefkatli muamelesi, dönemin sert sosyal yapısında devrim niteliğinde örnekler teşkil etmiştir. Örneğin Resûl-i Ekrem'in, yolculuk esnasında develeriyle rahatsız edilen haneleri kastederek cariyeleri "cam veya kristal" gibi korumalarını istemesi, kadınların kırılgan ve saygın varlıklar olduğuna işaret eder (Buhârî, Fedail 72). Bu benzetiş, kadınların toplumsal hayatta korunma hakkına dair ilâhî mesajı pekiştirir.

Kadın-erkek eşitliğinin temelini teşkil eden zihâr yasağı, Hz. Havle bint Sa'd örneğinde gerçek anlamını bulmuştur. Câhiliye geleneğinde kadına karşı kullanılan haksız bir boşama şekli olan zihâr, Allah'ın indirimiyle sona erdirilerek kadının aile bütünlüğünü koruma hakkı güvence altına alınmıştır: "Allah, kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyetinde bulunan kadının sözünü işitmiştir..." (Mücâdele 58/1). Bu âyet, kadının fiilî şikâyet hakkını ve adalete erişim yolunu açmıştır.

Sahâbe hanımların sosyal hayattaki temsili de dikkat çekicidir. Hayber Gazvesi'ne katılan kadınlar, yaralıları şifa ulaştırmak ve savaş malzemesi toplamak amacıyla Resûlullah'ın izniyle cephe gerisinde görev almış, ganimetten pay almışlardır (Müslim, Cihâd 135; Ebû Dâvûd, Cihâd 141). Bu uygulama, kadının hem dini hem toplumsal görevlere aktif katılımına kapı aralamıştır.

Hz. Peygamber (sav.) döneminde kadınların bilgi edinme hakkı tanınmış ve onların eğitimine özel bir önem verilmiştir. Bu durum, Müslim'de geçen bir rivayetle açıkça sabittir (Müslim, Birr 152). Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a.) nakledildiğine göre, bir kadın Hz. Peygamber'e (sav) gelerek, erkeklerin sohbetinden daha fazla istifade ettiğini

belirtmiş ve kendilerine özel bir gün ayırmasını talep etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) "O hâlde şu şu günlerde toplanın" buyurmuş ve kadınlar toplandığında onların yanına gelerek Allah'ın kendisine öğrettiklerinden onlara ders vermiştir.

Bu hadis, Hz. Peygamber'in (sav) kadınların öğrenme istek ve talebine hak verdiğini ve onlara özel zaman ayırarak eğitimlerini sağladığını göstermektedir. Kadınların erkekler gibi her an Resûlullah ile beraber olamadıkları için bu özel düzenlemenin yapıldığı ve bunun İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren kadınların eğitime verilen önemi ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Bu olay, sadece bir hak tanınması değil, aynı zamanda kadınların bu hakkı aktif olarak talep etme ve Hz. Peygamber'in de (sav) bu talebi onaylama eylemini içermektedir. Bu durum, İslam'ın erken dönemlerinde kadınların pasif alıcılar olmaktan ziyade, bilgiye aç, öğrenmeye hevesli ve bu uğurda talepte bulunmaktan çekinmeyen bireyler olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber'in (sav) bu talebe olumlu yanıt vermesi, kadınların eğitiminin toplumsal ve dini yaşamdaki meşruiyetini pekiştirmiştir. Bu uygulama, günümüzdeki kadın eğitime yönelik çabalara tarihi bir meşruiyet zemini sunmakta ve kadınların dini alanda aktif katılımının bir "Peygamberî sünnet" olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 3.1. Hz. Peygamber (sav) Döneminde Kadınlara Yönelik Eğitim Faaliyetleri ve Kaynakları

Faaliyet Alanı	Açıklama	Kaynak (Hadis)
Özel Ders Günleri	Kadınların talebi üzerine Hz. Peygamber'in (sav) onlara özel olarak zaman ayırarak dini ve ahlaki konularda eğitim vermesi.	Buhari, İlim 36
Mali ve Ahlaki Güvence	Kadınlara iyi davranılması, geçimlerinin sağlanması, dövülmemesi ve kötülenmemesi gerektiği.	Ebû Dâvûd, Nikâh 40-41

Hz. Peygamber'in (sav) kadınlara özel ders günleri tahsis etmesi, dönemin sosyal koşulları (kadınların erkeklerle her zaman bir arada bulunma imkanının kısıtlı olması) göz önüne alındığında, kadınların bilgiye erişimini kolaylaştırmak için özel bir pedagojik ve sosyal düzenleme olarak değerlendirilebilir. Bu, cinsiyet temelli bir ayrımcılık değil, cinsiyet hassasiyeti temelinde bir kolaylaştırma olarak anlaşılmalıdır. Bu uygulama, modern eğitim sistemlerinde de görülen "ihtiyaç odaklı" veya "cinsiyete duyarlı" eğitim yaklaşımlarının İslami gelenekteki ilk örneklerinden biri olarak yorumlanabilir. Kadınların öğrenme ihtiyaçlarına özel çözümler üretilmesi, İslam'ın bilgiye erişimde fırsat eşitliğini önemseyen bir din olduğunu göstermektedir.

Kadına yönelik şiddet ise İslâm'da kesinlikle reddedilmiş, eşe el kaldırmak hoş görülme­yen bir fiil sayılmıştır: "...Onlarla iyi geçinin; eğer hoşlanmasanız da Allah onda pek çok hayır yaratmıştır" (Nisâ 4/19). Resûlullah'ı taklit eden en hayırlı kişinin, ailesine en iyi davranan kişi olduğu müjdelemiştir (Tirmizî, Radâ 11).

Miras hukukunda da kadının payı açıkça tanınmış, "Kadınlara kazandıklarından bir pay vardır", yetim kızların haksız miras uygulamalarına maruz bırakılmaması hükme bağlanmıştır (Nisa 7-11; Müslim, İmân 132). Hz. Ömer'in, "Câhiliye döneminde kadınlara hiç değer vermezken; kendileri hakkında indirilen âyetle onlara verdiği paya şükrediyoruz" demesi, bu değişimin önemini vurgular (Müslim, Fedâil 79).

Tüm bu örnekler, Hz. Peygamber'in (sav) kadını insan onurunun ayrılmaz bir parçası olarak gördüğünü, ona karşı her türlü haksızlığı ve ayrımcılığı reddettiğini, onlara hem dini hem de toplumsal hayatta eşit haklar tanıdığını göstermektedir. Bu yönüyle hadisler, kadının İslâm'daki yüce konumuna güçlü deliller sunar.

Kadın dindarlığı, İslâmî kaynaklarda öncelikle evlilik kriterleri arasında zikredilen "dînî şuûr ve şuûra uygun yaşama" kabiliyeti üzerine inşa edilir. Hz. Peygamber'in (sav) "Kadın dört sebepten biri için nikahlanır: malı, soyu, güzelliği ve dindarlığı. Sen dindar olanı seç; aksî takdirde sıkıntıya düşersin" (Buhari, Nikah 15) buyruğu, dindarlığın evlilik tercihinde önemli olması gerektiğini vurgular.

Bu yönelimi uygulamaya dönüştüren nebevî öğretisi, kadına karşı nazik ve merhametli muamele ilkesini merkezine alır. Hz. Peygamber'in "En hayırlınız, ailesine en güzel davrananınızdır. Ben de sizin aranızda ailesine karşı en hayırlı davrananım"(İbn Mace, Nikah 50) hadisi aile içindeki dindar muhasebenin temel ölçütünü ortaya koyar. Bu merhamet, kadının kırıl­gan yapısına özen gösterilmesini ve sert muameleden kaçınılmasını gerektirir.

Kadına karşı fizikî şiddetin kesinlikle yasaklanması, dindarlığın ahlâkî boyutunu güçlendirir. Hz. Peygamber'in "Allah'ım, ben iki zayıfın; yetimin ve kadının hakkına el uzatılmasını yasaklıyorum" buyruğunun (İbn Mace, Edeb 6), kadının hem manevi hem de hukukî haklarının korunmasını dinî bir sorumluluk kıldığını belirtmektedir. Dolayısıyla dindar bir erkeğin, eşiyle huzur ve adalet temelinde ilişki kurması, aile bütünlüğünün ve bireysel takvanın korunmasına hizmet eder.

İlim ve eğitim, kadının dindarlığının bir diğer göstergesidir. Bu bağlamda Hz. Aişe (r.anha) araştırma açısından değerlendirmek yararlı görülmektedir. Hz. Aişe

(r.anha), Hz. Peygamber'in (sav) eşi olmasının ötesinde, İslam ilimlerinin temelini atan ve bu ilimlerin sonraki nesillere aktarılmasında merkezi bir rol oynayan, derin bilgisi, üstün zekası ve toplumsal etkisiyle müstesna bir şahsiyettir. Onun ilmi kişiliği, sadece bireysel bir başarı olarak değil, tüm ümmetin aydınlanmasına katkıda bulunan bir rehberlik olarak değerlendirilmelidir. Sahabe neslinin önde gelen alimleri arasında yer alması ve özellikle fıkıh alanında "Fukahâ-i Seba" (Yedi Büyük Fakih) arasında sayılması, ilmi derinliğinin açık bir göstergesidir (Yılmaz, 2022). Hz. Aişe, Hz. Peygamber'in sünnetini en iyi bilen, anlayan ve muhafaza eden sahâbîlerin başında gelmektedir. Rivayetleri, Hz. Peygamber'in (sav) aile hayatı, günlük yaşayışı, ahlakı, ibadetleri ve kadınlara dair hükümler gibi geniş bir yelpazeyi kapsamakta olup, İslam hukukunun, ahlakının ve tefsirinin şekillenmesinde vazgeçilmez bir kaynak olmuştur. Onun hadis ilmine en ciddi katkısı, ilmî tenkit zihniyetini yerleştirmesi ve rivayetleri Kur'an'a ve sünnete uygunluk açısından değerlendirmesiyle öne çıkmasıdır (Fayda, 1989).

Hz. Aişe'nin Hz. Peygamber (sav) ile evli olması ve Medine dönemini onunla geçirmesi, doğrudan vahyin inişine ve sünnetin oluşumuna şahitlik etmesini sağlamıştır. Bu yakınlık, ona diğer sahabilerin erişemediği, özellikle Peygamber'in özel hayatı ve ailesiyle ilgili fiili sünnetleri birinci elden gözlemleme ve aktarma imkanı sunmuştur. Bu durum, onun rivayetlerinin sadece niceliksel değil, niteliksel olarak da benzersiz bir değere sahip olmasına yol açmıştır. Dolayısıyla, Hz. Aişe'nin ilmi şahsiyeti, sadece zekası ve hafızasıyla değil, aynı zamanda vahiy ortamına olan fiziksel ve manevi yakınlığıyla da şekillenmiştir. Bu, onun hadis ilmindeki konumunu sadece bir ravi olmaktan çıkarıp, aynı zamanda sünnetin canlı bir şahidi ve yorumcusu haline getirmiştir (Erul, 2001). Ayrıca, Hz. Aişe'nin evinin Mescid-i Nebvî'ye bitişik olması ve Peygamber eşlerinin sosyal hayatın merkezinde, mescidin içinde tutulması, kadınların mescide rahatça girip çıkma ve sosyal hayata katılma imkanı bulmasını sağlamıştır. Bu durum, onun sadece ev içi değil, mescitteki ve dışarıdaki sosyal etkileşimlerden de bilgi edinmesine olanak tanımış, bu sayede kadınlara dair hükümlerin ve toplumsal meselelerin daha doğru anlaşılmasına ve aktarılmasına zemin hazırlamıştır (Kotan, 2017).

Asr-ı Saadet'te sahâbî hanımların bizzat hadis rivayet etmekte öncü rol üstlenmeleri ve Resûlullah'ın hanımlara özel ders saatleri ayırması (Buhari, İlim 36), kadın dindarlığının bilgi temelli gelişimine işaret eder. Bu pratik, kadının hem bireysel hem de toplumsal düzeyde hakemlik ve öğreticilik kabiliyetini beslemiştir. Toplumsal

alandaki katılım da kadın dindarlığının bir parçasıdır. Peygamber döneminde sahâbî kadınların devlet başkanıyla biat akdi yapmaları, onların siyâsî ve hukûkî haklara sahip olduğunu gösterir. Böylece kadın dindarlığı, yalnızca ibadet ve aile hayatıyla sınırlı kalmayıp cemaat, eğitim ve siyaset sahalarında da tezahür ederek İslâm toplumunun yeniden inşasında etkin rol üstlenmiştir. Özetle, İslâmî ölçütlerle yoğrulmuş kadın dindarlığı; seçkin ahlâkî karakter, hukuki koruma, ilmî yetkinlik ve toplumsal katılımı bir arada barındırır. Bu bütüncül yaklaşım, kadının hem insanî hem de mü'min kimliğini tahkim ederken aile ve toplum refahını da güçlendiren bir model ortaya koymaktadır.

Kur'an-ı Kerim'in ilk emri olan "oku" (Alak, 96/1), bireylerin bilgiye ulaşma sorumluluğunu doğrudan ortaya koymakta, insanın yaratıcıyla olan ilişkisini ilim yoluyla inşa etmesine işaret etmektedir. Karaman'ın ifade ettiği gibi, "oku" emri, insanın bilgi edinme süreçlerinde Allah'ın yarattığı imkânlar ve varlıklar üzerinde düşünmesini ve şükretmesini gerekli kılar (Karaman, 2008). Bu bağlamda ilim talebi, cinsiyet fark etmeksizin her bireyin yükümlülüğüdür. Peygamber Efendimizin (sav) "İlim Çin'de de olsa ona tâlip olun. Çünkü ilim her Müslümana farzdır." (Beyhakî, Şuabu'l İman 2/253) hadisi, bu sorumluluğun evrensel boyutunu vurgular.

İslam geleneği içerisinde kadınların eğitim öğretim süreçlerinde aktif olarak yer aldığına dair sayısız örnek mevcuttur. Nitekim Hz. Aişe'nin (r.anha) fıkıh ve hadis ilimlerinde derin bilgi sahibi oluşu, kendisinin en çok hadis rivayet eden muksirûn sahabilerden biri olarak tanınmasına vesile olmuştur (Erul, 2001). Hz. Hafsa'nın (r.anha) Şifa bint Abdullah'tan yazı öğrenmiş olması ve evlerde kadınların diğer kadınlara bilgi aktarması, erken dönem İslam toplumlarında kadının eğitime erişiminin önünü açmıştır (Sarıçam ve Erşahin, 2013).

Bu eğitimsel çabanın temelinde, "faydalı ilim" arayışı yatmaktadır. Hz. Peygamber'in (sav) "Faydasız ilimden Allah'a sığınırım" (Tirmizî, Deavât, 128) ifadesi, eğitimde içeriğin niteliğine yönelik bir bilinç inşa ederken, Kur'an'da yer alan "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" (Zümer, 39/9) ayeti, bilgili bireyin toplumsal üstünlüğünü ortaya koyar. İlim sadece bireysel değil, toplumsal kalkınmanın da temelidir. Khou'nun ifadesiyle, bilgi sahibi olmayan bireyler insanlığın yüksek seviyelerine ulaşamazlar (Khou, 2011).

Tarihsel süreçte kadınlar, İslam coğrafyasında sadece dini ilimlerde değil, sosyal bilimlerde de kendilerini ifade etmişlerdir. Evliya Çelebi'nin aktardığına göre 17. yüzyıl

İstanbul’unda hafızların neredeyse yarısının kadınlardan oluşması, bu katkının niceliksel önemini de gözler önüne sermektedir (Sarıçam ve Erşahin, 2013). Kadın muhaddislerin sayısının fazlalığı, kadınların sadece öğrenen değil, aynı zamanda öğretken konumunda da bulunduğunu göstermektedir.

Ancak tarihsel süreçte coğrafi ve kültürel koşullar zamanla değişmiş, kadının ilim sahnesindeki görünürlüğü azalmıştır. Toplumsal cinsiyet rolleri ve geleneksel önyargılar, kadınların ilim öğrenme haklarını sınırlamıştır. Hatta bazı düşünce yapılarında kadınlara danışmanın dahi gereksiz görüldüğü bir anlayış hâkim olmuş, bu da kadınların eğitim süreçlerinden dışlanmasına neden olmuştur. Sonuç olarak, İslam medeniyeti, temelde cinsiyet farkı gözetmeksizin tüm bireylerin bilgiyle donanmasını esas almıştır. Kadının eğitimi, sadece dini değil aynı zamanda beşeri gelişimin bir parçası olarak ele alınmıştır. Bu anlayış, kadını pasif bir nesne değil, bilginin taşıyıcısı ve üreticisi olarak tanımlamaktadır.

3.3. DÜZCE’DE DİNİ YAŞAM

3.3.1. Düzce’de Dini Yaşam

Düzce ilindeki dini yaşam boyutunu değerlendirme bağlamında Hâfız Hasan Şen’den bahsetmemek mümkün değildir. Cumhuriyet döneminde Türkiye’de Kur’an kıraati ve hıfz geleneğinin korunmasında önemli bir rol üstlenen Hâfız Hasan Şen (1894–1982), hayatını Kur’an hizmetine adanmış kıraat ehli bir ilim insanı olarak dikkat çekmektedir. Çankırı’nın Kurşunlu ilçesinde dünyaya gelen Şen, annesinin erken yaşta vefat etmesiyle babasıyla birlikte Düzce’nin Pırpır köyüne taşınmış, burada ağabeyiyle birlikte Kur’an eğitimi alarak erken yaşlarda hıfzını tamamlamıştır (TDV İA, 1991).

İleri düzey kıraat bilgisi edinme gayesiyle İstanbul’a giderek, dönemin önemli kıraat hocalarından Kesikbacak İsmail Bayrı’dan kırâat-i aşere ve takrîb dersleri almış; Mısır ve İstanbul tariklerini tamamlayarak 16 Temmuz 1943 tarihinde icazet almıştır. Bu icazetle birlikte hem klasik kıraat zincirine dâhil olmuş hem de bölgesel olarak kıraat ilmini temsil etme yetkinliğini kazanmıştır (DİB, 2009).

Düzce’ye döndükten sonra Merkez Camii’nde uzun yıllar fahrî imam-hatiplik yapmış; 1945 yılında başladığı Merkez Kur’an Kursu öğreticiliğine 1946’da resmî olarak atanmıştır. Görev süresi boyunca yaklaşık 4000 kişiye hıfz yaptırmış; ayrıca 500’e yakın hafıza tashîh-i hurûf eğitimi vermiştir (DİB, 2009). Kur’ân-ı Kerîm’i sade, gösterişsiz bir

şekilde okumayı tercih etmiş; tegannîden kaçınarak kıraatte anlam vurgusunu ve sadeliği esas almıştır.

Hasan Şen'in ilmi çevrelerdeki etkisi, yalnızca eğitici yönüyle değil, aynı zamanda tertip ettiği mezuniyet törenlerinde ağırladığı İstanbul'un seçkin imam-hatipleri ve kurrâsı ile de gözlemlenmektedir. Bu merasimlere Ömer Fazıl Efendi, Ali Efendi, Kesikbacak İsmail Efendi, Hasan Akkuş ve Abdurrahman Gürses gibi dönemin önde gelen isimlerinin katılması, Şen'in kıraat çevresindeki saygınlığını göstermektedir (TDV İA, 1991).

İstiklâl Harbi gazisi olan Şen, aldığı gazilik maaşını Kur'an kursundaki öğrencilerin ihtiyaçları için harcamış, eğitim faaliyetlerine maddi katkı sağlamaktan çekinmemiştir. Tasavvufi eğilimleri de bulunan Şen, Erbilli Esad Efendi'nin halifesi Hacı Muhiddin Efendi ve Ramazanoğlu Mahmud Sami Efendi gibi önemli sûfilerle yakın ilişkiler kurmuş; bu yönüyle hem zahîrî ilme hem de bâtınî irfana önem veren dengeli bir dinî kimlik sergilemiştir (DİB, 2009).

1962 yılında Türkiye'de ilk defa bir ilçe merkezinde açılan Düzce İmam-Hatip Lisesi'nin kurucu yapım komitesinde yer alarak eğitimin kurumsallaşmasına da katkı sağlamıştır. 1982 yılında, Kurban Bayramı sabahı vefat eden Hasan Şen, Düzce Şehir Mezarlığı'na defnedilmiştir. Vefatından sonra ilmî mirasının unutulmaması adına Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Düzce Müftülüğü tarafından 10 Ekim 2009 tarihinde "Düzceli Hâfız Hasan Şen Anısına IV. Kur'an ve Kıraat Sempozyumu" düzenlenmiştir (DİB, 2009).

3.3.2. Düzce'de Dini Bilgi Kaynakları

3.3.2.1. Düzce'de Dini Eğitim Kurumları (Kur'an Kursları, Camiler)

2022-2023 eğitim öğretim yılına ait verilere göre, Kur'an kurslarına katılan kursiyerlerin yaş gruplarına ve eğitim düzeylerine göre dağılımı dikkat çekici bulgular ortaya koymaktadır. Okul öncesi yaş grubunda 192.068, ilkokul seviyesinde 212.718, ortaokul/ilköğretim düzeyinde 100.090, lise ve dengi meslek okullarında 111.290, yükseköğretim düzeyinde ise 42.613 kursiyer Kur'an kurslarına katılmıştır. Bu veriler, ilkokul düzeyindeki katılımın diğer eğitim kademelerine kıyasla en yüksek düzeyde olduğunu göstermekte, bunu sırasıyla okul öncesi, lise ve ortaokul düzeyleri izlemektedir. Yükseköğretim düzeyindeki katılımın görece düşük olması ise, yetişkin bireylerin Kur'an kurslarına katılımında çeşitli zaman, motivasyon veya erişim kısıtlarının etkili

olabileceğini düşündürmektedir.

Tablo 3.2. İstatistiki bölge birimleri sınıflamasına göre Kur'an kursu, kursiyer ve bitiren kursiyer sayısı [2022/2023]

					Yaş grubu				
Okul öncesi	İlkokul	İlköğretim/Ortaokul	Lise ve dengi meslek okulu	Yüksek öğretim	<15	15-17	18-22	23-44	45+
192068	212718	100090	111290	42613	30203	2445	3150	18452	20490
2.177	1.592	541	742	193	2.861	229	110	1.029	1.565

Kaynak: <https://stratejigelistirme.diyamet.gov.tr/sayfa/57/istatistikler>

Yaş grubu dağılımı incelendiğinde, 15 yaş altı bireylerin 302.035 kişi ile Kur'an kurslarına en yoğun katılım gösterdiği görülmektedir. Bu grubun ardından 23-44 yaş aralığındaki bireyler 184.528 kişi ile gelmekte ve 45 yaş üstü grupta da 204.905 kişilik önemli bir katılım bulunmaktadır. Bu dağılım, Kur'an kurslarının yalnızca çocuklara değil, yetişkin bireylere yönelik de işlevsel bir dinî eğitim alanı sunduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle 45 yaş üstü bireylerin katılım düzeyinin yüksek oluşu, Kur'an eğitiminin bireylerin yaşam boyu dini bilgi arayışında önemli bir yere sahip olduğunu desteklemektedir.

Kurslara katılan bireyler arasında kursu başarıyla tamamlayanların sayısı da yaş gruplarına göre farklılık göstermektedir. <15 yaş grubunda kursu tamamlayan kursiyer sayısı 2.861 olarak kaydedilmiş olup, bu sayı tüm yaş grupları içinde en yüksek orana sahiptir. Diğer yaş gruplarında bu sayı 15-17 yaş için 229, 18-22 yaş için 110, 23-44 yaş için 1.029 ve 45 yaş üstü için 1.565 olarak raporlanmıştır. Özellikle yetişkin yaş gruplarında kursu tamamlayan birey sayısının yüksek oluşu, bu kursların yalnızca başlangıç düzeyinde değil, ileri yaşta da sürdürülebilir öğrenme deneyimi sunduğuna işaret etmektedir. Sonuç olarak, Kur'an kurslarının hem çocuklar hem de yetişkinler için yaygın bir dinî eğitim alanı oluşturduğu; bu kursların farklı yaş ve eğitim düzeylerinden bireyler için erişilebilir bir öğrenme ortamı sunduğu görülmektedir. Eğitimin yaşam boyu sürdürülebilirliğine katkı sağlayan bu yapılar, toplumsal dinî bilincin güçlendirilmesinde önemli bir rol üstlenmektedir.

Tablo 3.3. İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Cami Sayısı

Ülke/İl	Cami Sayısı
Türkiye	89.676
Düzce	683

Kaynak: <https://stratejigelistirme.diyamet.gov.tr/sayfa/57/istatistikler>

Türkiye genelinde Diyanet İşleri Başkanlığı verilerine göre toplam cami sayısı 89.676 olarak kaydedilmiştir. Bu rakam, ülke genelinde cami altyapısının oldukça yaygın olduğunu ve dinî mekânlara erişimin yüksek düzeyde sağlandığını göstermektedir. Cami sayılarının coğrafi bölgelere göre dağılımı ise yerel nüfus yoğunluğu, kentleşme düzeyi ve sosyo-kültürel yapılarla doğrudan ilişkilidir.

TR423 koduyla tanımlanan Düzce ili özelinde ise toplam cami sayısı 683 olarak belirlenmiştir. Bu sayı, Düzce'nin toplam nüfusu ve yüzölçümü dikkate alındığında kırsal ve kentsel yerleşim yerlerine dengeli bir şekilde dinî hizmet sunulduğuna işaret etmektedir. Düzce, özellikle küçük yerleşim birimleri ve köylerde dinî hayatın sürekliliğini sağlayacak altyapıya sahiptir. Ayrıca bu sayı, Düzce'nin Türkiye genelindeki cami sayısı içindeki oranı açısından değerlendirildiğinde yaklaşık olarak %0,76'lık bir paya tekabül etmektedir.

Bu veriler, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın dinî hizmetleri yaygınlaştırma ve toplumun ibadet ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik kurumsal kapasitesini ortaya koymakta; aynı zamanda yerel düzeydeki mekânsal dağılımların dinî altyapı planlamasında nasıl dikkate alındığını da göstermektedir. Düzce gibi orta ölçekli şehirlerde bu düzeyde bir cami varlığı, bireylerin ibadet mekânlarına kolay erişimi açısından önem taşımaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 2022-2023 verilerine göre, Türkiye genelinde din hizmetlerinin yürütülmesinde görev alan personel sayısı dikkate değer düzeydedir. Toplamda 116.602 kadrolu ve 3.670 sözleşmeli personel ile birlikte, çeşitli görev unvanlarında toplam yaklaşık 179.000 civarında din görevlisi istihdam edilmektedir. Bu sayı, Türkiye genelinde dinî hizmetlerin yaygınlığına ve kurumsal kapasitenin yüksekliğine işaret etmektedir.

Tablo 3.4. İstatistiki bölge birimleri sınıflamasına ve kadrolarına göre personel sayısı (Müftülükler)

Din Görevlisi	Türkiye	Düzce
Sözleşmeli	3670	17
Kadrolu	116602	1000
Vaiz ve Cezaevi Vaizi	3649	20
Murakıp	614	5
Cami Rehberi	12	0
Kur'an Kursu Öğreticisi	27203	317

Tablo 2.5. devam

Din Görevlisi	Türkiye	Düzce
Sözleşmeli Kur'an Kursu Öğreticisi	879	5
İmam-Hatip	70729	557
Sözleşmeli İmam-Hatip	2626	11
Müezzin-Kayyım	14395	101
Sözleşmeli Müezzin-Kayyım	165	1
Diğer sınıflar	3247	28

Kaynak: <https://stratejigelistirme.diyaret.gov.tr/sayfa/57/istatistikler>

Kadro dağılımları incelendiğinde İmam-Hatipler 70.729 kişi ile en büyük personel grubunu oluşturmaktadır. Bu görev grubunu Kur'an Kursu Öğreticileri (27.203 kişi) ve Müezzin-Kayyımlar (14.395 kişi) izlemektedir. Kadınlara yönelik din hizmetlerinde önemli rol üstlenen Kur'an Kursu Öğreticisi kadrosunda ayrıca 879 sözleşmeli personel de yer almaktadır. Vaiz ve cezaevi vaizi sayısı 3.649 olup, bu personel dinî rehberlik faaliyetlerinde ve manevi danışmanlık hizmetlerinde görev yapmaktadır. Diğer kadrolar kapsamında ise murakıplar, cami rehberleri ve yönetim kadrolarındaki 3.247 personel yer almaktadır. Düzce ili özelinde değerlendirildiğinde, toplam din hizmetleri personel sayısı yaklaşık 2.065 kişidir. Bu sayı, ilin nüfusu ve coğrafi ölçeği göz önüne alındığında oldukça yeterli bir istihdam düzeyi olarak değerlendirilebilir. Düzce'de İmam-Hatipler 557 kişi ile en büyük kadroyu oluşturmakta, onları Kur'an Kursu Öğreticileri (317 kişi) ve Müezzin-Kayyımlar (101 kişi) izlemektedir. Sözleşmeli personel sayıları ise oldukça sınırlı olup, 17 sözleşmeli kadro ve bu kapsama giren 5 sözleşmeli Kur'an Kursu Öğreticisi, 11 sözleşmeli imam-hatip ve 1 sözleşmeli müezzin-kayyım görev yapmaktadır. Vaiz ve cezaevi vaizi olarak görev yapan 20 kişi ile Düzce'de dini rehberlik hizmetlerinin kurumsal biçimde sürdürüldüğü görülmektedir. Ayrıca murakıpların sayısı 5 olup, din hizmetlerinin denetim ve gözetim faaliyetleri bu sayede yerine getirilmektedir.

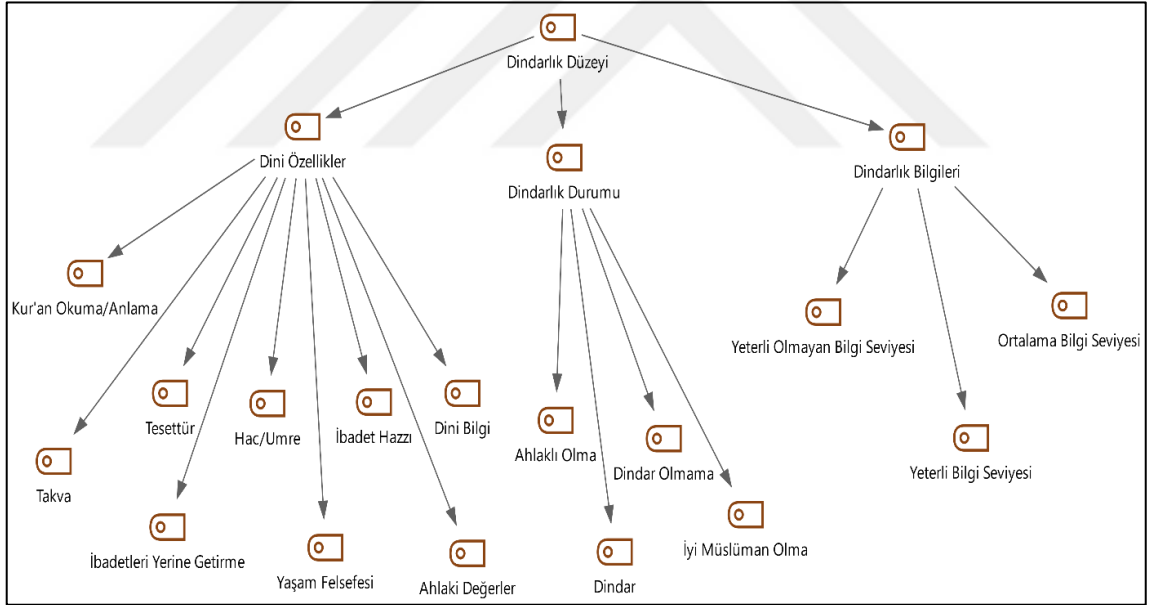
Genel olarak, Türkiye ve Düzce verileri karşılaştırıldığında, Düzce'nin personel oranları ülke geneline paralel bir dağılım göstermekte, ancak sözleşmeli personel oranının daha sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, Düzce'de din hizmetlerinin daha çok kadrolu personel eliyle yürütüldüğünü ortaya koymaktadır. Özellikle Kur'an kursları ve cami hizmetlerinin sürdürülebilirliğinde imam-hatip ve öğretici kadrolarının belirleyici olduğu görülmektedir.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

Çalışmanın alt problemlerine yönelik gerçekleştirilen tematik analiz neticesinde beş tema ve bu beş temaya bağlı alt temalar ve kodlar belirlenmiştir. Tema, alt tema ve kodlara ait genel bakış grafiklerine bölüm başlıkları altında yer verilmiştir.

4.1. Düzce’de Yaşayan Kadınların Dindarlık Tanımları, Dini Bilgilerine Yönelik Yeterliliklerine İlişkin Veriler

Araştırmada Düzce’de yaşayan kadınların kendilerini dindar olarak görüp görmedikleri, dini bilgilerini yeterli olarak görüp görmedikleri ve dini bilgilerini nereden edindiklerine yönelik sorular bulunmaktadır. Bu kapsamda elde edilen veriler neticesinde oluşan tema, alt tema ve kodlara yönelik grafiğe Şekil 4.1’de yer verilmiştir.

Şekil 4.1. Düzce’de Yaşayan Kadınların Dindar Tanımları, Dini Bilgilerine Yönelik Yeterlilik ve Dini Bilgilerinin Kaynaklarına İlişkin Tema Grafiği

Araştırma kapsamında Düzce’de yaşayan kadınların kendilerini dindar olarak görüp görmedikleri, dini bilgilerini yeterli olarak görüp görmedikleri ve dini bilgilerini nereden edindiklerine yönelik sorulara dindarlık düzeyi teması altında yanıt aranmıştır. Araştırmada Düzce’de yaşayan kadınların kendilerini dindar olarak görüp görmedikleri, dini bilgilerini yeterli olarak görüp görmedikleri ve dini bilgilerini nereden edindiklerine

yönelik sorular bulunmaktadır. Bu kapsamda yapılan araştırma sonucu katılımcıların verdikleri cevaplara Tablo 4.1’de yer verilmiştir.

Tablo 4.1. Katılımcıların Dindarlık Düzeyine İlişkin Analiz Sonuçlarına Ait Veriler

TEMA	ALT TEMA	KOD	FREKANS	KATILIMCILAR
Dindarlık Düzeyi	Dini Özellikler	Kur’an	6	K1, K2, K5, K6, K9, K10
		Takva	5	K3, K4, K6, K13, K16
		Tesettür	4	K6, K7, K11, K15
		İbadet	9	K8, K9, K11, K12, K13, K17, K21, K14, K22
		Hac/Umre	1	K14
		Yaşam Felsefesi	1	K18
		İbadet Hazzı	1	K19
		Ahlaki Değerler	1	K20
		Dini Bilgi	1	K23
	Dindarlık Durumu	Dindar Değilim	8	K3, K6, K7, K14, K16, K18, K19, K22
		Dindarım	9	K2, K5, K10, K11, K12, K13, K17, K20, K23
		İyi Bir Müslümanım	5	K1, K4, K9, K15, K21
	Dindarlık Bilgi Düzeyi	Ahlaklıyım	4	K2, K3, K5, K8
		Yüksek	9	K3, K8, K9, K10, K12, K13, K19
		Orta	8	K1, K2, K5, K6, K7, K16, K17, K18, K21
		Düşük	5	K4, K11, K14, K15, K23

Tablo 4.1’de yer alan veriler incelendiğinde katılımcıların dindarlık düzeyini belirleyen temalar, bireylerin sahip olmak istedikleri dini özellikler, dindarlık durumları ve dindarlık bilgi düzeyleri olarak belirlenmiştir. Bireylerin kendilerini dindar olarak tanımlayabilmeleri için sahip olmaları gereken dini özellikler; Kur’an okuyabilme ve anlayabilme, daha fazla takva sahibi olma, doğru biçimde tesettüre sahip olma, ibadetlerini tam ve eksiksiz yerine getirme, hac ve umre ibadetlerini yapma, İslamiyet’i yaşam felsefesi haline getirme, ibadetten duyulan haz, ahlaklı birey olma ve dini bilgilerinin çok daha fazla olması olarak ortaya koyulmuştur.

Katılımcıların dindarlık tanımlarında en fazla öne çıkan özellik “İbadet” olmuştur

(f=9). Bu durum, İslam toplumlarında ibadetlerin, bireylerin dini kimliklerini değerlendirmede temel ölçütlerden biri olarak kabul edildiğini göstermektedir. Beş vakit namaz, oruç, hac gibi ibadetlerin yanı sıra nafile ibadetlerin de dindarlık algısında önemli bir yeri olduğu görülmektedir. İkinci sırada yer alan “Kur’an” (f=6) vurgusu, dini bilgi edinme sürecinde Kur’an-ı Kerim’in sadece bir metin değil, aynı zamanda yaşam rehberi olarak algılandığını ortaya koymaktadır. Bu durum, katılımcıların dini bilgilere ulaşmada vahiy kaynaklarına verdiği önemi yansıtır. “Takva” (f=5) ve “Tesettür” (f=4) kodları da dini yaşantının ahlaki ve dış görünüşle ilgili yönlerine işaret etmektedir. Takvanın bireysel manevi derinliği ifade etmesi, tesettürün ise toplumun dini normlarına uyumu sembolize etmesi, dindarlık tanımlarındaki çeşitliliği göstermektedir. “Hac/Umre”, “Yaşam Felsefesi”, “İbadet Hazzı”, “Ahlaki Değerler” ve “Dini Bilgi” gibi diğer kodların her birinin tek bir katılımcı tarafından vurgulanması, bu konuların genel eğilimler içerisinde daha az ön plana çıktığını; ancak bireysel dini tecrübelerde belirleyici olabileceğini göstermektedir.

Araştırma bulguları, Düzce’de yaşayan yetişkin kadınların dini bilgi edinme süreçlerinde Kur’an-ı Kerim’i merkezi bir kaynak olarak konumlandıklarını ortaya koymuştur. Katılımcılar, Kur’an-ı Kerim’i yalnızca teorik bir bilgi kaynağı olarak değil, aynı zamanda bireysel ve toplumsal hayatı düzenleyen bir rehber olarak görmektedir. Bu durum, İslam düşüncesinde vahyin ve kutsal metinlerin dini bilginin temel kaynağı olarak kabul edilmesi anlayışıyla örtüşmektedir (Demirci, 2015; Demir, 2017).

Kur’an-ı Kerim, İslam dininin en temel kaynağı olarak Allah’ın vahiy yoluyla insanlara gönderdiği mesajları içermekte ve dini bilgiye dair tüm referansların odak noktasını oluşturmaktadır. İslam’daki dini bilgi kavramı, vahiy, iman ve inançla doğrudan ilişkilendirilerek şekillenmiş ve bu temelde bir dini eğitim modeli geliştirilmiştir. Tarih boyunca, ulema denilen dini otoriteler bu kaynağı esas alarak toplumda dini bilginin aktarımını sağlamış ve böylece dini bilginin sürekliliği ve dinamizmi korunmuştur (Demirci, 2015).

Katılımcıların ifadelerinde dikkat çeken bir diğer husus, Kur’an-ı Kerim’in yalnızca okunması değil, aynı zamanda anlaşılması ve hayata geçirilmesi gerekliliğidir. Bu yaklaşım, Kur’an-ı Kerim’in bilgi edinme sürecinde sadece teorik bir metin değil, bireyin düşünme, akletme ve sorgulama yetilerini geliştiren bir rehber olduğunu vurgular (Demir, 2017). Araştırmaya katılan kadınların bir kısmı, Kur’an-ı Kerim’i anlamak için tecvitli okuma, meal ve tefsir çalışmaları yaptıklarını belirtmiş, böylece dini bilginin

sadece ezber yoluyla değil, bilinçli bir öğrenme süreciyle edinilmesi gerektiğine işaret etmişlerdir.

Kur'an-ı Kerim, zan ve tahminlere dayalı iddiaları bilgi olarak kabul etmemekte; aksine bireyleri akletmeye, evrene ve kendi varlıklarına bakarak çıkarımlarda bulunmaya teşvik etmektedir (Sayın, 2020). Bu bağlamda, akıl ve ilim esaslarına dayalı bir Kur'an okuma pratiği, katılımcılar açısından dini bilginin sahilliğini ve derinliğini artıran bir unsur olarak görölmektedir. Araştırmada da göröldüğü üzere, yetişkin kadınlar Kur'an-ı Kerim'i okurken yalnızca lafzi bir okuma değil, aynı zamanda ayetlerin anlam dünyasına dair derin bir kavrayış geliştirme çabasındadırlar.

Kur'an-ı Kerim'in bilgi kaynağı olarak konumlanması, İslam düşüncesindeki farklı bilgi disiplinleriyle de ilişkili bir durumdur. Örneğin; kelim dini bilginin akli yönüne, İslam felsefesi rasyonel ve psikolojik boyutlarına, tasavvuf ise sezgi ve kalbi tecrübeye odaklanmıştır (Demir, 2017). Bu farklı yaklaşımlar, kadınların dini bilgi edinme süreçlerinde çeşitlilik göstermesinin nedenlerinden biri olabilir. Nitekim bazı katılımcılar, dini bilgilerini yalnızca Kur'an-ı Kerim'den değil, onu destekleyen yaratılış ayetlerinden ve peygamber sözlerinden de aldıklarını belirtmiştir.

Ayrıca, Kur'an-ı Kerim'in yalnızca yazılı ayetlerden ibaret olmadığını; evren, insan ve zamanın da birer ayet olarak görölmesi gerektiği fikri, dini bilgiye bütüncül bir yaklaşımın önemini vurgulamaktadır. Bu bağlamda katılımcıların dini bilgiyi sadece metinsel kaynaklardan değil, yaşamın kendisinden de devşirmeleri, dini bilginin pratik boyutunun altını çizmektedir (Demir, 2017).

Araştırmanın sonuçları, Kur'an-ı Kerim'in dini bilgi kaynağı olarak sahip olduğu konumun, katılımcılar için dini hayatın merkezinde yer aldığını göstermektedir. Kadınlar için Kur'an okumak, yalnızca bir ibadet değil; aynı zamanda ahlaki değerlerin pekiştirilmesi, toplumsal sorumlulukların fark edilmesi ve bireysel manevi gelişimin sağlanması için vazgeçilmez bir araçtır. Bu durum, Kur'an-ı Kerim'in salih amellerin kaynağı ve besleyicisi olarak kabul edilmesi anlayışıyla örtüşmektedir (Demir, 2017). Sonuç olarak, Düzce örneğinde dini bilgi kaynağı olarak Kur'an-ı Kerim, yetişkin kadınların dini kimliklerinin şekillenmesinde hem teorik hem de pratik yönleriyle belirleyici bir rol üstlenmiştir. Katılımcılar, dini bilgiyi yalnızca almakla kalmamış; sorgulamış, anlamlandırmış ve günlük yaşamlarına uyarlama çabası göstermişlerdir. Bu yaklaşım, dini bilginin sürekliliğini ve derinliğini sağlama noktasında kritik bir öneme

sahiptir.

Bireylerin daha dindar olabilmeleri için gereken özelliklerden biri olan Kur'an okumaya yönelik verilen yanıtlar şu şekilde belirlenmiştir;

“Köydeki Kur'an kursuna gidiyorum ve sürekli okumak istiyorum. Tecvitli okumayı henüz öğrenmeye başladım. Önceden evde ibadetimi yapabiliyordum, ama şimdi bunu daha sık gerçekleştirmeye özen gösteriyorum. Çocukluktan beri Kur'an'ı ezbere biliyordum; şimdi kurs sayesinde tecvit kurallarına uygun okumaya başladım. İlmihal bilgimin de artması hâlinde ibadetlerimi daha doğru ve eksiksiz yerine getirebileceğimi düşünüyorum” (K-2).

Kur'an okuma ile ilgili bir başka katılımcı Kur'an-ı Kerim'i okurken aynı zamanda anlamanın önemini belirletmektedir.

“Okuyarak dini bilgilerimi derinleştirmek isterdim. Namazı daha sık kılmak, Kur'an'ı daha çok okumak arzum var. Nafile ibadetleri artırmak niyetindeyim; çünkü çocukluğumda ailem Kur'an'ı öğrenmeme imkân tanımadı. Oysa imkân bulabilseydim hem daha bilgili olacak hem de ibadetlerimi yoğunlaştırabilecektim” (K-5).

Bireylerin kendilerini dindar olarak tanımlayabilmeleri için sahip olmaları gereken dini özelliklerden takva sahibi olma yanıtını veren katılımcıların görüşleri iş hayatından dolayı dine yeteri kadar zaman ayıramama, dini meslek olarak yerine getirebilme, kulluk görevlerini yeteri kadar yapamama gibi alt boyutlarda kendini göstermektedir.

Takva, İslami literatürde bireyin dini bilgi edinme süreçlerinde önemli bir role sahiptir. Kadınların dini bilgi edinme süreçlerinde, özellikle Kur'an-ı Kerim ve sünnete dayalı olarak şekillenen takva kavramı, onların dini duyarlılık ve sorumluluk bilincini artırmaktadır (Şahin, 2006). Çalışmalar, takvanın yalnızca bireysel bir ahlaki tutum değil, aynı zamanda toplumsal bir ideal olduğunu göstermektedir. Takva sahibi olma, bireyin dini bilgileri içselleştirmesine ve bunları günlük yaşamına aktarmasına olanak tanır (Uludağ, 2022).

Katılımcıların bir kısmı, dini bilgi ediniminde takvayı esas almanın, dini konularda derinleşmelerine ve doğru bilgiye ulaşmalarına yardımcı olduğunu ifade etmektedir. Bu durum, dini eğitimin içeriğinde takvaya vurgu yapılmasının gerekliliğini de ortaya koymaktadır. Nitekim, İslam eğitim anlayışı içerisinde takvanın merkezi bir hedef olarak kabul edilmesi gerektiği belirtilmektedir (Soysaldı, 1996).

Ayrıca takvanın dini bilgi edinimini yönlendiren bir unsur olması, bireylerin dini konulardaki tercihlerine de yansımaktadır. Takva bilincine sahip bireyler, dini bilgileri

eleştirisel bir süzgeçten geçirerek değerlendirir ve bilgi kirliliğinden kaçınma eğilimi gösterirler (Altuntaş ve Şahin, 2008). Bununla birlikte, dini bilgiyi edinme sürecinde takvayı temel alan kadınlar, dini pratiklere olan bağlılıklarını da artırmakta ve bu bağlamda daha tutarlı bir dini hayat sürdürmektedir (Tirmizi, 1998). Sonuç olarak, dini bilgi edinme sürecinde takva kavramının önemi büyüktür. Yetişkin kadınlar açısından bu kavram hem dini bilgilerin kaynağını sorgulama hem de bu bilgileri doğru bir şekilde hayata yansıtma noktasında kritik bir rol oynamaktadır. Bu bulgu, dini eğitimin planlanmasında takva bilincinin nasıl güçlendirilebileceğine dair yeni yaklaşımlar geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir (Yiğit, 2022).

“Kendimi daha takvalı hissedebildim. İş yoğunluğum ve çocuklarımın çokluğundan dolayı ibadetlerime yeterince zaman ayıramıyorum. Dünya hayatının geçici olduğunu ve önümüzde bir ahiret yaşamı bulunduğunu bilmek beni endişelendiriyor. Ne kadar çok çaba gösterirsem, ahirette o denli rahata ererim diye düşünüyorum.” (K-3)

“Eğer eğitim alıp dinî görevli olabilseydim çok mutlu olurdum; ancak ailemin imkân tanımaması bu isteğimi gerçekleştirmemi engelledi. Şimdi bilgi dağarcığımı genişletmek; ibadetlerimi eda ederken daha derin bir huşû içinde bulunmak istiyorum. Ayrıca Peygamber Efendimiz’in hayatı boyunca geçtiği mekânları ziyaret ederek görerek ve yaşayarak öğrenmeyi arzuluyorum; böylece ona olan yakınlığımı daha yoğun hissedirim.” (K-4)

“Takva açısından eksiklerim var. İnsan olarak dünyaya geliş amacımız kulluk yapmak; bu nedenle ibadetlerimi daha ileri bir düzeyde ifa edebilmek isterdim.” (K-13)

Katılımcıların daha dindar bireyler olmalarını sağlayan faktörlerden olan tesettürü doğru bir şekilde uygulamaya yönelik yanıtlar tesettüre daha uygun giyinmek, kapalı ve bol kıyafetler tercih edebilmek, göz zevkinden uzaklaşabilmek, erkeklerle temasın tamamen kesilmesi gibi boyutlarda kendini göstermektedir.

Dindar olma kaynakları arasında tesettür, İslam kültüründe önemli bir yere sahiptir. Tesettür, sadece bir giyim tarzı değil, aynı zamanda bireyin dini kimliğini ve takva anlayışını dışa vuran bir sembol olarak değerlendirilmektedir. Özellikle Kur’an-ı Kerim’de geçen tesettür kavramı, kadınların mahremiyetlerini korumaları ve toplumsal yaşamda saygın bir konumda bulunmaları için bir rehber olarak sunulmuştur (Apaydın, 2011; Mutçalı, 1995).

Araştırma verilerine göre, Düzce’de yaşayan yetişkin kadınların bir kısmı tesettürü dindar olmanın bir parçası olarak görmektedir. Katılımcıların ifadelerinde, tesettürün sadece bir ibadet değil; aynı zamanda ahlaki bir tutum ve Allah’a karşı bir saygı göstergesi olduğu vurgulanmıştır. Bu, İslamî geleneklerde tesettürün bireyler arası

ilişkileri düzenleyici bir unsur olarak algılanmasıyla da örtüşmektedir (Yüksek, 2014).

Bununla birlikte, bazı katılımcılar tesettürün Kur'an'daki asli anlamına bağlı kalınmadan, kültürel ve sosyal baskılarla uygulanmakta olduğunu belirtmiştir. Bu durum, dindar görünümde yalnızca metinsel değil, aynı zamanda sosyal bir öğrenme süreci olduğunu da ortaya koymaktadır. Nitekim dini kaynaklardan öğrenilen tesettür anlayışının, sosyal çevrenin etkisiyle farklı şekillerde yorumlandığı ve uygulandığı gözlenmiştir (Güngör, 2016; Hatiboğlu, 2001).

Tesettürün tarihsel süreçte geçirdiği evrim, kadınların dini bilgiye erişim biçimlerini de etkilemiştir. Özellikle genç kuşakların dini bilgi edinme süreçlerinde tesettürü bir kimlik ifadesi olarak benimsemesi, bireysel tercihler ve toplumsal beklentilerin iç içe geçtiğini göstermektedir (Çalışkan, 2010). Düzce örneğinde tesettür, dini bilgi ediniminin hem bireysel hem de toplumsal bir yansımasıdır. Bu bağlamda, tesettürün dini bir bilgi kaynağı olarak işlevi, kadının kendi dini algısını şekillendirmesinde önemli bir unsur olarak değerlendirilebilir.

“Kendimi daha muhafazakâr ve tesettürlü, dinî emirleri eksiksiz yerine getiren biri olarak arzulardım. Harem- selam düzeni tercih eder, erkeklerle aynı ortamda bulunmamayı ve tokalaşmamayı isterdim. Eskiden bu konuda daha titizdim; şimdi ise yaşlandıkça serbestleştim. Keşke eski disiplinime dönseydim; çünkü dinimiz takvayı emrediyor ve ben yeniden o şuurla yaşamak isterdim.” (K-6)

“Tesettürüme eskisinden daha fazla özen göstermek isterdim. Omuzlarımı kapatan, bol kıyafetler tercih ederdim. Ne var ki alışkanlık edinemediğim için bu mümkün olmuyor. Beğendiğim ve giymek istediğim parçalar çoğu zaman aldatıcı zevkler sunuyor. Anne tarafım daha açıktı; ben ise içten gelen bir istekle kapanmak istedim, ancak karşı çıktılar. Evde namaz kılan bile yoktu, ama çocukluğumdan beri namaz hareketlerini içsel bir arzuyla yapardım.” (K-7)

“Bir öğretmen olarak ahlaki sorumluluğumu yerine getirdiğimi düşünüyorum; ancak dış görünüşe ilişkin nefisle bağlantılı konularda daha disiplinli olabilirdim. Özellikle yaz aylarında tesettür kurallarına dikkat etmiyorum. İnancı bir insan olmama rağmen inandığım şekilde yaşamayı tam anlamıyla başaramıyorum. Birçok ilkeyi benimsiyoruz, ancak uygulamada sınırlı kalabiliyoruz.” (K-11)

Bireylerin dindarlık tanımlamaları ile ilgili dini özellikler alt temasına ait bir başka kod, ibadetleri tam ve eksiksiz biçimde yerine getirme olarak belirlenmiştir. İbadetleri yerine getirme koduna ilişkin olarak bireylerin düşünceleri farz olan ibadetler dışında kalan ibadetleri de gerçekleştirme, namazları düzenli olarak ve kaçırmadan kılabilme, iş yoğunluğundan dolayı ibadetlere yeterli zamanı ayıramama gibi boyutlarda kendini göstermektedir.

Araştırma sonuçları, Düzce’de yaşayan yetişkin kadınların dini bilgi edinme süreçlerinde Sünnet’in, Kur’an-ı Kerim’in ardından en çok başvurulan kaynaklardan biri olduğunu ortaya koymaktadır. Katılımcılar, Peygamberimizin (sav) sözleri, uygulamaları ve onaylarını kapsayan Sünnet’i, dini bilginin teoriden pratiğe dönüştüğü bir alan olarak değerlendirmektedirler. Bu, Sünnet’in dini bilgiyi sadece nakil değil, aynı zamanda bireysel ve toplumsal yaşamın her alanına rehberlik eden bir bilgi kaynağı olarak konumlandırıldığını göstermektedir (Bedir, 2010; Tekin, 2018).

Sünnet, İslam düşüncesinde vahyin uygulama boyutunu temsil eder ve bu yönüyle dini bilgiyi hayata geçirme pratiği olarak görülür. Ancak literatürde sıkça tartışıldığı gibi, Sünnet ile hadis kavramlarının birbirine karıştırılması anlam karmaşasına yol açmaktadır. Hadis, Peygamberimizin sözleri ve eylemlerinin metinleşmiş hali iken; Sünnet, bu sözlerin ve eylemlerin yaşanmışlık içindeki bütüncül yorumudur (Bardakoğlu, 2016). Katılımcıların ifadelerinde de bu ayrımın fark edildiği ve dini bilgiyi edinirken Sünnet’in ruhuna dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Nitekim katılımcılar, dini bilgilerini pekiştirmek için sadece metinsel hadis okumalarına değil, Peygamberimizin hayatındaki hikmet, ahlak ve sosyal uygulamalara da önem verdiklerini ifade etmişlerdir. Bu durum, Çakan (2008)’ın belirttiği üzere, Sünnet’in bir ahlak ve hikmet kaynağı olarak görülmesi gerektiği anlayışıyla paralellik arz etmektedir. Kadınların dini bilgi edinme süreçlerinde Sünnet’i yalnızca normatif kurallar bütünü olarak değil; aynı zamanda toplumsal gelişim ve bireysel ahlaki olgunlaşma için bir yol haritası olarak değerlendirmeleri dikkat çekicidir.

Sünnet’in dini bilgi kaynağı olarak değerlendirilmesinde bir diğer önemli husus da onun tarihsel ve kültürel bağlamının farkında olunması gerektiğidir. Katılımcıların bir kısmı, Sünnet’in şekilci bir anlayışa indirgenmesinin dini bilginin özünden uzaklaştıracağını ifade etmişlerdir. Bu yaklaşım, Adıgüzel (2018)’in Sünnet’in tarihsel arka planı ve evrensel ilkeleri birlikte değerlendirilmesi gerektiğini savunan görüşleriyle örtüşmektedir. Sünnet’in zamanın ruhuna uygun olarak yeniden yorumlanması, dini bilginin günümüz koşullarında da işlevselliğini koruması açısından önemlidir (Saruhan, 2018).

Araştırma bulguları ayrıca, kadınların dini bilgi edinme süreçlerinde Sünnet’i pedagojik bir model olarak da ele aldıklarını göstermektedir. Anne, baba ve öğretmenlerin çocuklara din eğitiminde Peygamberimizin hayatını bir rol model olarak sunması,

bireylerin dini bilgilerini hayata geçirmelerinde etkili olmaktadır (Sözen, 2018). Katılımcıların bu konudaki görüşleri, din eğitiminin yalnızca teorik bilgi aktarımından ibaret olmaması gerektiğini, aynı zamanda ahlaki değerlerin ve pratik uygulamaların da içselleştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte, literatürde Sünnet'e ilişkin eleştiriler de yer almaktadır. Bazı yazarlar, Sünnet'in şekilci bir yaklaşımla ele alınmasının bireyler arasında dindarlık yarışına dönüşebileceğini ve bu durumun dini bir üstünlük taslama aracı olarak kullanılabileceğini belirtmiştir (Bardakoğlu, 2016). Araştırmada, katılımcıların bir kısmının Sünnet'e bu bakış açısıyla yaklaşmadığı, aksine onu dini bilginin hikmet ve ahlak boyutunu pekiştiren bir kaynak olarak değerlendirdiği görülmüştür. Düzce örneğinde yetişkin kadınlar için Sünnet, dini bilginin teorik temellerinin ötesinde, hayatın her alanına rehberlik eden dinamik bir kaynaktır. Kadınların dini bilgi edinme süreçlerinde Sünnet'i bu şekilde konumlandırmaları, dini bilgiyi anlamlı, bütüncül ve hayata geçirilebilir bir formda içselleştirmelerine katkı sağlamaktadır. Sünnet'in tarihsel bağlamı, pedagojik işlevi ve ahlaki yönüyle ele alınması, dini bilginin sadece bir aktarım değil, aynı zamanda bir dönüşüm süreci olduğunu göstermektedir.

"Lise düzeyinde eğitim gördüm; yine de bu yeterli mi bilmiyorum. Dış görünüşüme bakıldığında kendimi eksik hissediyorum. Dinimizin gerektirdiği şekilde, tesettür hudutları içinde giyinmek, beş vakit namazı kılmak gibi yükümlülükleri yerine getirmeyi arzuluyorum. Ahlakense, inandığım değerleri günlük hayatıma yansıttığımı düşünüyorum." (K-8)

"Farz ibadetlerimin yanı sıra, nafile ve sünnet ibadetlerini de artırmak isterdim. Son birkaç yıldır hem zamanım hem de yaşam koşullarım buna elvermiyor. Oysa beş vakit namazın yanı sıra gönüllü ibadetlerle maneviyatımı derinleştirmeyi arzu ediyorum." (K-9)

"İş yoğunluğum nedeniyle ibadete ayıracak vakit bulmakta zorlanıyorum. Bazen öyle anlarda namaz kılıp hemen işe dönüyorum ki, namaz sonrası dua bile yapamıyorum. Anneannem ve annem zamanında secdede uzun süre kalırlardı; onların huzurlu ibadetine imrenirdim. Eşim dinî konularda beni desteklese de iş sorumlulukları namaz vaktine sadık kalmamı güçleştiriyor." (K-12)

Bireylerin dindarlık tanımlamaları ile ilgili dini özellikler alt temasına ait bir başka kod, hac ya da umre ziyaretlerini yerine getirmek olarak görülmektedir. Hac ziyaretini yapabilme isteği olsa da şu an yapamama sebebi olarak vakit yetersizliği sebep olarak sunulmaktadır.

Hac ve umre ibadetleri, İslam'ın temel ibadetleri arasında yer almakta ve Müslümanların dini bilgi edinme süreçlerinde önemli bir role sahiptir. Yetişkin kadınların

dini bilgi kaynaklarını araştırırken, hac ve umre tecrübelerinin bireysel ve toplumsal dindarlık algısı üzerindeki etkisi dikkate değerdir. Hac ibadetinin bireyin hayatında bıraktığı izler ve umrenin manevi atmosferi, katılımcıların dini bilgilerini pekiştirmelerine ve İslam'ın pratiğini daha derinlemesine kavramalarına olanak tanımaktadır (DİB, 2024).

Araştırma bulguları, Düzce'de yaşayan yetişkin kadınların önemli bir kısmının hac ve umre ibadetleri sayesinde dini bilgiye daha yakın olduklarını, ibadetlerin ritüelleri ve manevi yönleri hakkında derinlemesine bilgi edindiklerini göstermektedir. Hac ve umre, sadece bireysel bir ibadet olarak değil; aynı zamanda dini bilginin canlı bir öğretim süreci olarak da işlev görmektedir. Kadınlar, bu ibadetler sırasında öğrendikleri dini hükümleri günlük yaşamlarında uygulamaya koymakta ve çevreleriyle paylaşımlarında bu bilgileri aktarmaktadırlar (Bayraktar, 1994; Erdoğan, 2013).

Hac ve umre, dini öğrenmede teorik bilgi ile pratiğin birleştiği bir zemin sunmaktadır. İbadet sırasında yerine getirilen farzlar, vacipler ve sünnetler, katılımcılara doğrudan bir dini tecrübe kazandırırken; Mekke ve Medine'nin manevi atmosferi ise bireylerin imanlarını güçlendirmekte ve dini bilgilerini pekiştirmektedir (DİB, 2005). Katılımcıların birçoğu, hac ve umre yolculuklarının ardından dini sohbetler, dersler ve vaazlara olan ilgilerinin arttığını ifade etmişlerdir (Kayadibi, 2000). Bu durum, hac ve umre ibadetlerinin dini öğrenme sürecinde kalıcı bir etki yarattığını göstermektedir.

Özellikle hac ibadetinin, kadınların dini bilgiye olan yaklaşımlarında bir dönüm noktası oluşturduğu, dini bilgiye daha sistematik bir bakış açısı kazandırdığı ve ibadetlerin hikmetine dair farkındalık oluşturduğu belirtilmiştir (Yılmaz, 2005). Bu bağlamda, hac ve umrenin dini bilgi kaynağı olarak değerlendirilmesi, yetişkin kadınların dini kimliklerini pekiştirmeleri ve inançlarının bilinçli bir şekilde güçlenmesi açısından kritik bir öneme sahiptir.

“Uzun vadede hem hac hem de umreye katılmayı arzuluyorum; şu anda çalışma koşullarım nedeniyle bu ibadetler için gereken zamanı ayıramıyorum, ancak ilerleyen yıllarda kariyer planlamamı bu manevi görevleri yerine getirecek şekilde düzenlemeye çalışacağım” (K-14).

Bireylerin dindarlık tanımlamaları ile ilgili dini özellikler alt temasına ait kodlardan bir diğeri dini yaşam felsefesi haline getirme olarak görülmektedir. Bu boyut, bireylerin dine bağlılıkları ile ahlaki ve toplumsal gelişimlerinin olumlu yönde etkileneceği düşüncesini taşımaktadır.

Araştırmada yer alan katılımcılardan bazıları, dini yalnızca bireysel ibadetlerin yerine getirilmesi olarak değil, aynı zamanda yaşamın tüm alanlarına yayılan bir düşünce biçimi ve yaşam felsefesi olarak görmektedir. Bu katılımcılar, dindarlığı ahlaki davranışlarla, toplumsal sorumluluklarla ve bireysel gelişimle bir bütün halinde değerlendirmekte ve dini değerlerin bireylerin hayatında dönüştürücü bir etkiye sahip olduğunu vurgulamaktadır.

Kur'an-ı Kerim, dindarlığın bireysel davranışlarla sınırlı kalmaması gerektiğini ve toplumun bütün katmanlarında yansımalarının olması gerektiğini ifade eder: *“Allah’a teslim olan kimse, en sağlam kulpa yapışmıştır”* (Lokman, 31/22). Bu ayetten hareketle, dini bir yaşam felsefesine dönüştüren bireylerin, sadece kendi manevi gelişimlerini değil, çevrelerindeki sosyal düzeni de olumlu yönde etkiledikleri söylenebilir.

Bu yaklaşımı destekleyen literatür çalışmaları, dinin bireylerin kişilik gelişiminde ve sosyal uyumunda belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bardakoğlu (2016), dini yaşamı bir felsefeye dönüştürmenin bireylerin ruhsal bütünlük ve ahlaki tutarlılık geliştirmelerinde önemli bir araç olduğunu belirtmektedir. Benzer şekilde Ayten (2012), dini değerlere bağlılığın bireylerin sosyal sorumluluk bilincini artırdığını ve bu durumun toplumsal barışa katkıda bulunduğunu ifade etmektedir.

Düzce örneğindeki katılımcılar açısından bakıldığında, dini yaşam felsefesi yaklaşımı, özellikle yetişkin kadınların dini bilgiyi sadece öğrenmekle kalmayıp, bunu günlük yaşantılarına aktarma çabalarını yansıtmaktadır. Bu durum, dini bilginin bireylerin davranışlarını yönlendiren bir içsel motivasyon kaynağı haline geldiğini göstermektedir. Nitekim Selçuk (1990), din eğitiminin amacının sadece bilgi aktarımı olmadığını, aynı zamanda bireylerde kalıcı bir dini bilinç oluşturmak olduğunu vurgular.

Ayrıca bu bakış açısı, katılımcıların dini bilgi edinme süreçlerinde seçici bir tutum geliştirdiklerini ve güvenilir kaynaklara yönelerek dini bilgiyle ahlaki değerler arasında güçlü bir bağ kurmaya çalıştıklarını göstermektedir. Tosun (2002) da dini eğitimin temelinde bireylerin hem zihinsel hem de davranışsal düzeyde bir dönüşüm yaşamalarının hedeflenmesi gerektiğini savunmaktadır.

“Hayatımı dinin öngördüğü kurallar çerçevesinde şekillendirip ibadet ve sorumluluklarımı eksiksiz yerine getirecek kadar inancımda derinleşmek istiyorum; zira dinin hem toplumsal hem de bireysel düzeyde yaşam standartlarımızı yükselttiğine, ahlaki, duygusal ve fiziksel her davranışımızın aslında dinî bir gereklilik olduğuna inanıyorum, ancak genellikle bunun farkına varamıyoruz” (K-18).

Bireylerin dindarlık tanımlamaları ile ilgili dini özellikler alt temasına ait kodlardan bir diğeri ibadetin insana verdiği hazza yönelik bir yaklaşıma sahiptir.

Araştırma kapsamında elde edilen bulgular, bireylerin dindarlık tanımlarında öne çıkan önemli unsurlardan birinin, ibadetin kişiye kazandırdığı içsel huzur ve manevi haz olduğunu göstermektedir. İbadet, sadece Allah’a karşı bir sorumluluğun ifası değil, aynı zamanda bireyin ruhsal doyum yaşadığı bir eylem olarak tanımlanmaktadır. Katılımcıların ifadelerinde ibadet sırasında hissedilen manevi tatminin, onların dini bilgi arayışını motive ettiği ve bu bilgiyi daha kalıcı bir şekilde içselleştirmelerine yardımcı olduğu vurgulanmıştır.

İbadetin insana verdiği haz, Kur’an-ı Kerim’de “Namaz şüphesiz ki müminler üzerine vakitleri belirlenmiş bir farzdır” (Nisa, 4/103) ayeti ile desteklenmekte ve namazın müminlerin kalplerinde huzur vesilesi olduğuna işaret edilmektedir. Nitekim yetişkin kadın katılımcılardan biri, ibadetle ilgili şu ifadeyi kullanmıştır: “*Namaza başladığımda kalbimde bir ferahlık hissediyorum. Sanki her şey yerli yerine oturuyor ve Rabbime olan bağlılığım daha da artıyor*”. Bu ifade, ibadetin birey için bir manevi terapi etkisi oluşturduğunu göstermektedir.

Literatürde de ibadetin birey üzerindeki olumlu etkilerine sıklıkla değinilmektedir. Selçuk (1990), dini ritüellerin bireyin psikolojik sağlığı üzerinde olumlu etkiler yaratarak onun sosyal ilişkilerini düzenlediğini ve manevi bir bütünlük kazandırdığını belirtmektedir. Ayhan (1995) ise çocukluk döneminde kazanılan ibadet alışkanlıklarının ilerleyen yaşlarda manevi hazla bütünleşerek bireyin dindarlık algısını pekiştirdiğini ifade etmektedir.

Düzce örneğinde görüldüğü üzere, dini bilgi kaynağı olarak ibadet; teorik bilgi ile uygulama arasındaki köprüyü kurmakta, bireylerin dini bilgilerini yalnızca zihinsel bir birikim olmaktan çıkarıp yaşantısal bir boyuta taşımaktadır. Katılımcıların ibadet sırasında hissettikleri huzur, onların dini bilgi arayışını sürekli hale getirmekte ve bu süreçte öğrendikleri bilgilerin davranışlarına yansımaya olanak tanımaktadır.

Bu bağlamda, ibadetin insana verdiği haz, dini bilgi edinme sürecinde sadece bir motivasyon kaynağı değil, aynı zamanda dini bilginin sahliliğinin bireysel düzeyde test edildiğı bir deneyim alanı olarak değerlendirilebilir. İbadetle birlikte elde edilen manevi doyum, bireyleri dini konularda daha derin bir araştırmaya sevk eden ve onları dinle bağlarını güçlendiren bir faktör olarak ön plana çıkmaktadır.

“Namazı kıldığım anda Cenâb-ı Hakk’la kurduğum yakınlık hissini daha yoğun yaşamak, her konuda hislerimin üniversite yıllarımda tattığım o coşkulu ve zirve noktadaki manevi haz seviyesinde olmasını arzuluyorum; meseleleri yalnızca akılcı ve sade bir bakışla değil, avamın saf imanı gibi derin bir coşku ve yakınlık duygusuyla karşılamak istiyorum” (K-19).

Bireylerin dindarlık tanımlamaları ile ilgili dini özellikler alt temasına ait kodlardan bir diğeri ise dini özellikler ve ahlaki bir yaşam sürme düşüncesini barındırmaktadır. Buna göre bireylerin ahlaki değerleri ile dini özellikleri birbiri ile uyumludur. Ahlaki bir yaşam tarzı dine uygunken, dine uygun yaşayan bireylerin de aynı zamanda ahlaki değerlere sahip olması gerekliliğine vurgu yapılmaktadır.

Araştırma bulguları, bireylerin dindarlık tanımlarında ahlaki bir yaşam tarzının dini özelliklerle doğrudan bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır. Katılımcıların ifadelerine göre, ahlaki değerler ile dini yaşantı birbirini tamamlayan unsurlar olup, biri olmadan diğerrinin eksik kalacağı düşüncesi hâkimdir. Ahlaki değerlere sahip olmanın, dine uygun bir yaşamın ayrılmaz bir parçası olduğu vurgulanırken; dini değerleri içselleştirmiş bireylerin de ahlaki bir tutum sergilemelerinin beklendiği belirtilmiştir.

Kur’an-ı Kerim’de ahlak ile din arasındaki bu sıkı bağ şu ayette açıkça görülmektedir: *“Doğrusu Allah, adaleti, iyiliği ve akrabaya yardım etmeyi emreder; hayasızlığı, fenalığı ve azgınlığı yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor”* (Nahl, 16/90). Bu ayet, dini yükümlülüklerin sadece ibadetle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda ahlaki bir duruşu da zorunlu kıldığını göstermektedir.

Katılımcılardan birinin şu ifadesi bu yaklaşımı desteklemektedir: *“Dindar bir insan sadece namaz kılan değil; aynı zamanda çevresine örnek olan, dürüst ve adil davranandır. Din, kalpteki iman kadar davranışlarda da kendini göstermelidir.”* Bu görüş, ahlaki davranışların dindarlığın somut bir göstergesi olarak algılandığını ortaya koymaktadır.

Literatürde de ahlak ve din ilişkisinin önemine değinilmiştir. Bardakoğlu (2016), dinin bireysel ve toplumsal yaşamı şekillendirme gücünün büyük ölçüde ahlaki ilkeler aracılığıyla ortaya çıktığını belirtmektedir. Peker (1998) ise dini eğitimin temel hedeflerinden birinin bireyde iyi bir ahlaki karakter geliştirmek olduğunu vurgulamaktadır.

Düzce örneğindeki kadınların dini bilgi edinme süreçlerinde ahlaki değerlerin ön plana çıkması, dini bilgilerin sadece teorik düzeyde değil, aynı zamanda pratik yaşamda da anlam bulduğunu göstermektedir. Bu bulgu, dini bilginin bireyler arası ilişkilerde

rehberlik eden bir ilke haline geldiğine ve sosyal yaşamın düzenlenmesinde belirleyici bir unsur olduğuna işaret etmektedir. Sonuç olarak, ahlaki bir yaşam tarzı, dini bilginin bir yansıması olarak görülmekte ve bireyin dine bağlılık düzeyinin önemli bir ölçütü olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşım, dini bilginin hem bireysel gelişime hem de toplumsal barışa katkı sağlayan bir unsur olduğunu da göstermektedir.

“Genel olarak her şeyin temelinde sabrın yattığını düşünüyorum; bu nedenle öfke eğilimimi kontrol edip daha sabırlı olmayı ve böylece diğer erdemleri de sakinlikle sürdürebilmeyi arzu ediyorum” (K-20).

Bireylerin dindarlık tanımlamaları ile ilgili dini özellikler alt temasına ait kodlardan son değişken ise bireyin dini bilgisinin daha yoğun olma isteği olarak belirlenmiştir. Bu kod, bilgi çağında iletişim kanallarının artışı, internet ve sosyal medya yoluyla dini bilgilerin yaygınlaşması fakat bu yaygınlığın yanı sıra dezenformasyona vurgu yapmaktadır.

21.yüzyılın dijitalleşen dünyasında, bilgiye erişim süreçleri köklü bir dönüşüm geçirmektedir. Sosyal medya, bu dönüşümün en belirgin örneklerinden biri olarak, dini bilgi edinme pratiklerine de sirayet etmiştir. Geleneksel bilgi kaynaklarının (Kur'an, Sünnet, ulema) yanında sosyal medya, bireylerin dini sorularına hızlı yanıt bulmak, dini tecrübelerini paylaşmak ve çeşitli yorumlara ulaşmak için başvurduğu bir platform haline gelmiştir. Ancak bu platformun beraberinde getirdiği bilgi kirliliği ve otorite kayması tartışmaya açıktır (Şişman, 2016).

Sosyal medyada dini bilgi edinme, zamandan ve mekândan bağımsız bilgi paylaşımıyla öne çıkmaktadır. Bu durum, özellikle genç kuşaklar arasında dini bilginin içselleştirilmesinde ve pratik edilmesinde yeni bir paradigmayı beraberinde getirmiştir (Alavi ve Leidner, 2001). Bununla birlikte, sosyal medya aracılığıyla edinilen dini bilginin niteliği üzerine yapılan araştırmalar, bu mecranın sahil bilgi ile tahrif edilmiş bilgiyi ayırt etmekte zorlandığını göstermektedir (Erdoğan, 2013).

Düzce örneğinde yapılan araştırmada katılımcıların bir kısmı dini sorularına yanıt ararken sosyal medyayı aktif bir kaynak olarak kullandıklarını ifade etmişlerdir. Özellikle genç ve orta yaş gruplarındaki kadınlar, sosyal medya platformlarını hem dini sohbetleri takip etmek hem de dini liderlerin canlı yayınlarından faydalanmak için tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Ancak bazı katılımcılar, bu platformların sahil dini bilgi kaynağı olamayacağına ve yanlış yönlendirmelere açık olduğuna vurgu yapmıştır. Bu görüş,

Aydın'ın (2013) bilgi kirliliği ve doğrulanmamış içeriklerin dini bilgi edinimini olumsuz etkilediği yönündeki tespitleriyle örtüşmektedir.

Sosyal medya kullanıcıları, aynı zamanda bilgiyi üretme ve paylaşma süreçlerine katılarak dini bilginin bireysel ve kolektif dolaşımını sağlamaktadırlar (Capogna, 2010). Bu, dini bilginin “ağ toplumları” içinde hızlıca yayılmasını kolaylaştırırken, aynı zamanda bilgi otoritesinin bireyselleşmesine yol açmaktadır. Ancak literatür, bu bireyselleşmenin bilgi otoritesinde kırılmalara sebep olabileceğini ve dini geleneklerden uzaklaşmaya neden olabileceğini ileri sürmektedir (Kılavuz, 2002).

Bununla birlikte sosyal medya, dini bilginin popülerleşmesine ve gündelik hayata entegrasyonuna da aracılık etmektedir. Özellikle Facebook, Instagram ve YouTube gibi platformlarda dini içerik üreticilerinin sayısındaki artış, dini bilgiyi daha geniş kitlelere ulaştırmaktadır (Oruç, 2013). Ancak bu yaygınlık, bilgi sahlılığı konusunda ciddi bir etik problem de doğurmaktadır. Zira bireylerin kendi görüşlerini dini bilgi olarak sunmaları, geleneksel bilgi otoritelerine karşı güvensizlik oluşturmakta ve dini terminolojide kaymalara neden olmaktadır (Yıldırım, 2010).

Kur'an ve hadisler, dini bilgiyi kaynağına dayandırmanın önemine sürekli vurgu yapar. Kur'an, zan ve tahminlere dayalı bilgilerin hakikat olmadığını belirtirken (Kur'an-ı Kerim, 6:144; 2:211), hadisler de Hz. Peygamber hakkında bilinçsizce söz söylemenin ciddi sonuçları olacağını ifade etmektedir (Buhârî, İlim 38; Tirmizî, Tefsiru'l-Kur'an, 1). Dolayısıyla sosyal medya üzerinden edinilen dini bilgilerin mutlaka yetkin dini otoriteler tarafından doğrulanması gerekmektedir.

Sosyal medya aynı zamanda dini eğitim için de bir mecra olarak kullanılmaktadır. Özellikle genç kuşaklar arasında çevrim içi vaazlar, hadis dersleri ve tefsir çalışmaları popüler hale gelmiştir. Ancak bu platformların dini bilginin pedagojik aktarımında ne derece etkili olduğu hâlâ tartışmalıdır. Kaplan ve Haenlein (2012), sosyal medyanın interaktif yapısının öğrenmeyi desteklediğini ileri sürerken, Erdoğan (2013) ise bilgi kirliliği ve etik sorunların öğrenmeyi olumsuz etkilediğini savunmaktadır.

“Yanlış bilgilerle dolu bir ortamda araştırma yapmadan hiçbir kaynağın güvenilirliğine inanmadığım için, inanç pratiğimi sağlam temellere oturtmak amacıyla daha derinlemesine bilgi edinmek istiyorum” (K-23).

Sonuç olarak, sosyal medya dini bilgiye ulaşmada yeni bir alan açmakla birlikte, sahlı bilgiye erişim noktasında beraberinde ciddi riskler de taşımaktadır. Düzce'deki

kadınların bu mecraya yaklaşımı, geleneksel bilgi kaynaklarına olan bağlılıkları ve modern bilgi mecralarına duydukları ihtiyatlı merak arasında bir denge arayışını yansıtmaktadır. Araştırma bulguları, sosyal medyanın dini bilginin hızla yayılmasına katkı sağladığını, ancak dini otorite ve bilgi sahilhliği noktasında güven sorunlarını da beraberinde getirdiğini göstermektedir. Bu durum, literatürde sıkça dile getirilen “dijitalleşen din” ve “yeni epistemolojik kırılmalar” kavramlarıyla örtüşmektedir (Türk, 2014; Şişman, 2016).

Tablo 4.1’de yer alan veriler incelendiğinde katılımcıların dindarlık düzeyi temasına ilişkin alt temalar, bireylerin sahip olmak istedikleri dini özellikler, dindarlık durumları ve dindarlık bilgi düzeyleri olarak belirlenmiştir. Bireylerin kendilerini dindar olarak tanımlayabilmeleri için kendilerini dindar olarak görüp görmedikleri ilişkin kodlar, ahlaklı birey olmak, iyi bir Müslüman olarak yaşamaya çalışmak, kendini dindar olarak görmeme ve kendini dindar olarak tanımlama şeklinde ifade edilmektedir.

Katılımcıların kendilerini dindar olarak tanımlayabilmeleri için kendilerini dindar olarak görüp görmedikleri ilişkin ilk kod dindarlık ve ahlaklı olma arasında ilişki kuran açıklamalar olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda (K-2), “*Dedikodu etmem kimseye karışmam elimden geldikçe dindarım kimsenin kötülüğünü istemem*” ifadesiyle ahlaki bir duruma işaret eden dedikodu yapmama ile dindarlığı ilişkilendirmiştir. (K-3) ise benzer bir biçimde “*Ben hiç yalan söylememeyi daha çok dindarlık olarak görüyorum. Namaz kılmaktan daha dindarlık olarak görüyorum. Kul hakkına girmemeyi daha çok dindarlık olarak görüyorum*” ifadesiyle yalan söylememe, kul hakkı yememe durumu ile dindarlık ilişkisi oluşturmuştur. Bu bağlamdaki bir başka görüş ise “*Dindar bir insan hem ahlaklı hem de ibadetlerine dikkat eden bir insan olmalı*” şeklinde olmuştur.

Dindarlık ve ahlaklı olma arasında ilişki kuran açıklamalardan bir diğeri dış görünüş, ahlaklı olma gibi faktörleri kompoze eden bir görüş olarak öne çıkmaktadır. Araştırma bulguları, dindarlığın yalnızca ibadetlere indirgenemeyeceğini; ahlaki davranışlar, dış görünüş ve bireysel tutumlarla bütünleşik bir yapıda değerlendirildiğini göstermektedir. Katılımcıların bazıları, dindar bir kişinin hem zahiri (dış görünüş, tesettür, ibadet şekilleri) hem de batını (ahlaki değerler, içtenlik, samimiyet) yönleriyle uyum içinde olması gerektiğini ifade etmiştir.

Bu yaklaşımı destekleyen bir katılımcı şu ifadeyi dile getirmiştir: “*Sadece başörtüsü takmakla veya sakal bırakmakla dindar olunmaz. Dindarlık, insanların*

kalbinde Allah korkusu taşıması, kul hakkına riayet etmesi ve davranışlarında bunu yansıtmasıdır.” Bu görüş, dini yaşamın içsel bir inanç sistemi ile dışsal bir temsil biçimini birlikte barındırması gerektiğini savunmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de de bu bütüncül anlayışa dikkat çekilmiştir: “*Gerçek takva sahibi, mallarını Allah yolunda harcayan, namaz kılan, zekât veren, sözleşmelerine sadık kalan ve sıkıntı anlarında sabredenlerdir*” (Bakara, 2/177). Ayet, dini bir yaşamın yalnızca ibadetlerden ibaret olmayıp ahlaki bir duruşu da kapsadığını vurgulamaktadır.

Literatürde benzer bir yaklaşım Bardakoğlu (2016) tarafından dile getirilmiş; dinin bireyin hayatında sadece ritüeller düzeyinde değil, sosyal ilişkiler ve ahlaki tutumlar düzeyinde de anlam kazandığı belirtilmiştir. Aynı şekilde Peker (1998), dini bilginin bireyin davranışlarında görünür hale gelmesinin dindarlığın en önemli göstergesi olduğunu vurgulamıştır. Düzce örneğinde yetişkin kadınların dini bilgi edinme süreçlerinde ortaya çıkan bu bakış açısı, dini yaşantının görünür yönleri ile içsel ahlaki boyutları arasında bir denge kurma çabasını yansıtmaktadır. Bu durum, dinin hem bireysel kimlik hem de toplumsal roller bağlamında bir rehberlik işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır.

“Kendimi düşünce yapısı açısından dindar olarak tanımlayabilirim; ancak dış görünüşüm bu tanıma tam olarak uymuyor. Bana göre dindarlık, öncelikle ahlaklı ve erdemli olmak, doğruyu yanlış ayırt edebilmek ve karşılaştığı hatalı davranışları cesaretle dile getirebilmektir. Evli bir birey olarak önceliğimi aileme vermek de bu çerçevede önemli bir sorumluluk olarak öne çıkıyor. Bununla birlikte, bazı davranışlarımda hâlâ eksiklikler olduğunu düşünüyorum” (K-8).

Katılımcıların kendilerini dindar olarak tanımlayabilmeleri için kendilerini dindar olarak görüp görmedikleri ilişkin ikinci kod bireylerin kendilerini iyi bir Müslüman olarak tanımlamaları olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda dini açıdan eksiklerinin bulunduğunu fakat iyi bir Müslüman olduğunu belirten (K-1), “*Bilmediğim şeyler çok ama öğrenmek isterim. İbadet anlamında o kadar iyi değilim ama üstüme düşeni yapmaya çalışıyorum. Elhamdulillah dinine dikkat etmeye çalışan iyi bir Müslümanım*” ifadesiyle dindarlık durumunu özetlemektedir. Dindarlık durumunu sübjektif bir yaklaşım ile ele alan (K-9) dindarlığın yaşanılan coğrafya ve kültürel normlara göre değişkenlik gösterebileceğini belirtmektedir.

“Dindarlık ölçütleri kişiden kişiye değişir; örneğin İzmir’de “dindar” sayılan bir davranış Konya’da başlı başına sıradan görülebilir. Bana göre dindar, inancını hayatına yansıtmaya gayret eden kişidir. Sadece inanıp hiçbir eylemde bulunmayan biri dindar sayılamaz. Elbette dört dörtlük değilim, fakat bu yolda yaşamaya çalışan bir Müslümanım; Allah affetsin” (K-9).

Katılımcıların kendilerini dindar olarak görüp görmedikleri ilişkin ikinci kod olan iyi bir Müslüman olma durumunu ibadetleri yeteri kadar yerine getirememesi ile ilişkilendiren (K-15) ise bu durumu eksiklerini dile getirerek ifade etmektedir.

“Elhamdülillah Müslüman olmaktan şükrederim; ancak dinimi gerektiği gibi yaşayamadığımı düşündüğüm için kendimi dindar olarak tanımlayamıyorum. Bana göre dindarlık, beş vakit namazı hiç aksatmadan kılmak, giyim-kuşamına özen göstermek ve çocuklarına dini bilinç kazandırmakla mümkündür. Eşinin desteğiyle birlikte evde namaza durabilmek de ayrı bir önem taşır.” (K-15).

Araştırmada elde edilen bulgular, bireylerin kendilerini dindar olarak tanımlarken “iyi bir Müslüman olma” idealine büyük önem verdiklerini ortaya koymaktadır. Katılımcılar, dindarlık kavramını yalnızca ritüel ibadetlerin yerine getirilmesiyle sınırlamamakta; aynı zamanda bireysel gelişim, toplumsal sorumluluk ve ahlaki değerlerin içselleştirilmesiyle bütünleşik bir yapı olarak görmektedir. Nitekim K-15 numaralı katılımcı, ibadetlerini yeterince yerine getirememenin kendisini “iyi bir Müslüman” olma konusunda eksik hissettirdiğini dile getirmiştir. Bu ifade, bireylerin dindarlığı bir hedef ve süreç olarak gördüklerini, kendi eksikliklerini fark etme yoluyla daha derin bir dini bilinç kazandıklarını göstermektedir.

Hiz. Peygamber’in Medine döneminde başlattığı eğitim seferberliği, bu bağlamda önemli bir örnek teşkil etmektedir. O, “İlim öğrenmek her Müslümanın üzerine farzdır” buyruğuyla (İbn Mâce, 2012), kadın-erkek ayrımı yapmaksızın tüm Müslümanları dini bilgi edinmeye teşvik etmiş ve bu yaklaşım, bireysel dindarlığın temelini oluşturmuştur. Bedir Savaşı’nda esir alınan okur-yazar müşriklerin, on Müslüman çocuğa okuma-yazma öğretmeleri karşılığında serbest bırakılması (Dadan ve Güzeş, 2023), eğitimin dini hayatta ne kadar merkezi bir unsur olduğunu vurgulamaktadır.

Katılımcıların “iyi bir Müslüman” olma idealinde, ahlaki değerler ve toplumsal fayda sağlama bilinci de önemli bir yer tutmaktadır. Bu anlayış, dini yaşamın yalnızca ibadet boyutuyla sınırlı kalmadığını; aksine sosyal ilişkiler, aile yapısı ve toplumla kurulan bağlar aracılığıyla bütüncül bir hale geldiğini göstermektedir. Nitekim Hiz. Peygamber’in cariyelerin eğitimine yönelik yaklaşımı da bu bütüncül perspektife işaret eder. Kaynaklarda geçen, cariyelerin edep üzerine yetiştirilmesi ve eğitimden sonra özgür bırakılmalarının iki kat sevap kazandırdığı yönündeki hadis (Çakın, 2016), eğitimin dini bir görev olarak görüldüğünü göstermektedir.

Ayrıca kadınların sosyal hayata katılımlarına ilişkin rivayetler, dini bilgi ve iyi

Müslüman olma idealinin toplumsal yönüne de vurgu yapmaktadır. Hz. Peygamber'in, "Kadınların camiye gitmelerine engel olmayınız" hadisi (İmam Mâlik, 1962), dini pratiklerin kadınlar için de kamusal alanda gerçekleştirilebileceğini ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra, haftada bir gün Mescid-i Nebevî'de kadınlara vaaz verilmesi uygulaması (Buhârî, "Kitâbu'l İlmi" 35), kadınların dini bilgi edinme süreçlerinde aktif roller üstlendiklerini ve dini bilinçlenme açısından desteklendiklerini göstermektedir. Araştırmanın bulguları ile dini kaynaklar arasındaki paralellik, "iyi bir Müslüman" olma anlayışının bireylerin yalnızca ibadetle değil, aynı zamanda ahlaki ve sosyal sorumluluklarla bütünleşen bir yaşam felsefesi geliştirmelerini gerektirdiğini ortaya koymaktadır. Katılımcıların ibadetlerindeki eksiklikleri ifade etmeleri, onları dindar olmadıkları yönünde bir kaygıya sevk etmekten çok, sürekli bir manevi gelişim ve dini bilgi edinme çabası içinde olduklarını göstermektedir. Bu durum, dini bilgi edinme süreçlerinin bireylerin iç dünyasında dönüştürücü bir rol oynadığını kanıtlamaktadır.

Katılımcıların kendilerini dindar olarak tanımlamalarına ilişkin belirlenen koda ait yanıtlar şu şekilde oluşmuştur.

"Elhamdülillah dindar sayılırım; ancak insanlardan gelen sorulara daha kesin ve net cevaplar verebilmek için kendimi daha da geliştirmek isterdim" (K-5).

"Evet, kendimi dindar olarak tanımlıyorum; zira öncelikle inancımı koruyorum, yaşam tarzımı Müslümanca şekillendirmeye özen gösteriyorum ve dini kaidelere uygun davranmaya çalışıyorum" (K-13).

"Dindar olduğumu düşünüyorum; Allah'a olan inancımın bilincindeyim, üzerime düşen sorumlulukları yerine getiriyor ve eksik kaldığım noktaları telafi etmeye gayret ediyorum" (K-20).

"Annemin verdiği değerlerle büyüdüm ve Kur'an'da belirtilen görevleri elimden geldiğince yerine getirmeye çabaladığım için kendimi dindar olarak tanımlıyorum; iyi bir insan olmak da bu sorumlulukları yerine getirmektir" (K-23).

Katılımcıların kendilerini dindar olarak görüp görmedikleri ilişkin son kod dindar olmama olarak belirlenmiştir. Buna bağlı olarak katılımcılar dini bilgi eksikleri, hayatı dinin gerekliliklerine göre yaşamama, dindarlığın öznel yapısı gibi temellerle ortaya koyulmuştur. Araştırmada ortaya çıkan önemli bulgulardan biri, katılımcıların bir kısmının kendilerini "dindar" olarak tanımlamaktan kaçınmalarıdır. Bu katılımcılar, dindarlık kavramını yalnızca ritüel ibadetlerle sınırlı görmeyip daha bütüncül bir anlayışla değerlendirmekte ve dini pratiklerindeki eksiklikler nedeniyle "dindar" sıfatını

kendilerine yakıştırmamaktadır. Özellikle modern yaşamın getirdiği yoğun tempo, iş hayatı ve gündelik sorumlulukların bireylerin dini gerekleri eksiksiz yerine getirmesinde önemli engeller yarattığı vurgulanmaktadır.

“Çalışma yaşamının gereksinimleri ve günlük sorumluluklar, bireylerin dindarlık ölçütlerini yerine getirmelerinde önemli engeller oluşturmaktadır. Örneğin, beş vakit namaz kılmak veya oruç tutmak dindarlığın tek göstergesi olarak kabul edilmemekte; Peygamberimiz’in “Mü’minin kusurları çoktur, ama asla yalan söylemez” buyruğu, yalan söylememe erdeminin de dindarlığın ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgulamaktadır. Kendini bu noktada sorgulayan bir katılımcı, “Elhamdülillah Müslümanım, ancak çalışma hayatı bana birçok taviz verdirdi. Beş vakit namaz kılmak ya da oruç tutmak dindarlık değil; hadiste belirtildiği üzere dürüst kalabilmek de iman ölçüsüdür, ben de buna ne kadar sadık kalabildiğimi bilemiyorum” (K-3).

Bu ifade, dindarlığın yalnızca ibadet ekseninde değil, aynı zamanda ahlaki erdemler temelinde de değerlendirildiğini göstermektedir. Nitekim Hz. Peygamber’in “Mü’minin kusurları çoktur, ama asla yalan söylemez” hadisi (Buhârî, el-Câmi‘u’s-sahîh, “Kitâbu’l İman” 10) bu yaklaşımı destekler niteliktedir.

Literatürde de bireylerin dindarlık algılarının öznel bir yapı taşıdığı ve kişisel yaşam deneyimlerinin dini pratikler üzerindeki etkisinin güçlü olduğu vurgulanmaktadır (Aydın, 2005). Bu durum, modern şehir hayatında dini ritüellerin bireylerin hayatında kısıtlı bir yer bulmasının, dini inançların tamamen kaybolduğu anlamına gelmediğini, aksine bireylerin dini değerlerini farklı şekillerde yaşamaya devam ettiklerini göstermektedir. Katılımcıların bir kısmı için dindarlık; ahlaki tutarlılık, dürüstlük, empati ve toplumsal sorumluluk gibi değerlere sadakatle tanımlanırken, beş vakit namaz veya Ramazan orucunun ihmal edilmesi bu tanımlamanın dışında kalmamaktadır. Bu durum, dini bilgi ve bilincin bireyler nezdinde sadece ibadetlerle değil, aynı zamanda sosyal yaşamda sergilenen etik davranışlarla da ölçüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, “dindar olmama” kodu, katılımcıların kendilerini dini açıdan eksik hissetmeleriyle birlikte gelen bir özeleştiriyi ve samimiyeti barındırmaktadır. Bu yaklaşım, bireylerin dini bilgi kaynakları ve uygulamalarına ilişkin daha gerçekçi ve eleştirel bir farkındalığa sahip olduklarını göstermektedir.

Dinin gereklerini tam anlamıyla yaşayamadığını ifade eden bir diğer kadın ise niyetine güvenmekte, ancak ibadetlerini ihmal ettiği için kendini dindar olarak tanımlayamamaktadır.

“Namazımı mazeret öne sürerek almıyorum; hastalık bahanesi olmamalı. İyi niyetliyim, kimsenin kötülüğünü istemem; ama ibadetlerimi düzenli yerine getiremediğim için dindarım diyemiyorum” (K-6).

Dindarlığın tanımı kişiden kişiye farklılık gösterirken katılımcıların ortak vurgusu hem ibadet hem de ahlaki erdemlerin bir arada yürütülmesinin gerekliliğidir. Birey, namaz kılma kadar başkalarına zarar vermeme, iyi niyet ve hayır yapma gibi erdemli davranışların da dindarlığın ölçütleri arasında yer aldığını belirtmiştir.

“Kimin daha dindar olduğu belirsiz; ben hem ibadet hem de ahlak konusunda dört dörtlük değilim, bu yüzden kendimi dindar saymıyorum” (K-7).

Katılımcılardan (K-14) dindar bireylerin dini bilgiye yönelik eğitim almış kişilerden oluştuğuna vurgu yapmaktadır. Araştırma bulgularına göre bazı katılımcılar, dindarlık kavramını yalnızca ibadet pratikleriyle değil, aynı zamanda dini bilgi seviyeleriyle ilişkilendirmektedir. Dindarlığın, ilahiyat eğitimi almış bireyler veya hafızlar gibi derinlemesine dini bilgiye sahip kişilerle özdeşleştirildiği görülmektedir. Bu bakış açısı, bireylerin dini bilginin derinliğini bir tür ölçüt olarak kabul ettiklerini ve kendi dini yeterliliklerini değerlendirirken bu kriteri dikkate aldıklarını göstermektedir.

Dini bilgi eksikliği hissi, bireylerin kendilerini “eksik” veya “yetersiz” görmelerine neden olmakta ve bu durum, dindarlığın bireysel tanımlanma biçimlerini doğrudan etkilemektedir. Oysaki dini bilgi edinme süreci, yalnızca akademik veya mesleki bir alan değil, aynı zamanda yaşam boyu devam eden bir öğrenme pratiği olarak da değerlendirilebilir. Bu bağlamda, dini bilginin öğrenilmesinin bir ideal veya hedef olarak algılanması, bireylerin içsel motivasyonlarını artırmakta ve dindarlık algısını daha dinamik bir hale getirmektedir.

Bireylerin dindarlığı tanımlarken bilgi seviyesini temel almaları, aynı zamanda dini bilginin davranışlara yansımaları ve anlamlandırılması açısından da önemli bir farkındalık düzeyine işaret etmektedir. Bu yaklaşım, dini bilgi edinme sürecinin yalnızca ritüel pratiklerle sınırlı kalmayıp, kişisel bir gelişim alanı olarak görülmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

“Bir ilahiyat öğrencisi veya hafız gibi derin dini bilgiye sahip olmadığım için kendimi dindar olarak görmüyorum” (K-14).

Araştırma sonuçları, bazı katılımcıların dindarlığı yalnızca dini ritüelleri yerine

getirmekle değil, aynı zamanda dini metinlerin anlamına nüfuz edebilme becerisiyle ilişkilendirdiklerini göstermektedir. Katılımcılar, Kur’ân-ı Kerîm ve diğer dini kaynakları anlayabilmenin dindarlığın daha bilinçli ve içselleştirilmiş bir boyutunu oluşturduğunu belirtmektedirler.

Dindarlığın gerektirdiği bilgiye sahip olabilmek için Arapça dilini öğrenmenin önemine yapılan vurgu, dini metinleri orijinal dilinde anlamamanın bireylere daha derin bir manevi tecrübe kazandıracağı inancını ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, dini bilgiyi yalnızca ezberlenen veya tekrarlanan bir olgu olmaktan çıkararak, düşünsel ve sorgulayıcı bir pratiğe dönüştürmektedir.

Bireylerin dini bilgiye erişimde yaşadıkları dil bariyerleri, Kur’an’ın mesajlarını doğrudan kavrayamama hissiyle birleştiğinde, dindarlık algısında bir eksiklik duygusuna yol açabilmektedir. Bu durum, dini bilginin yorumlanmasında ve günlük yaşama entegre edilmesinde bireylerin daha aktif bir çaba göstermeleri gerektiğini düşündürmektedir. Dindarlığın gerektirdiği bilgiye sahip olmak için Arapça dilini bilmeye vurgu yapan (K-16) ve (K-18) dini bilginin öğrenilebileceği Kur’an ve diğer kaynakları anlamamanın önemini ortaya koymuşlardır.

“Sureleri Arapça okumayı bildiğim hâlde Türkçesini yalnızca yüzde beşi kadar anlıyor olmam, anlamını bilerek okumayı ne kadar güçlendirirdi keşke” (K-16).

“Kendimi dindar saymamamın nedeni ise dinin gereklerini tam manasıyla yerine getirmediyimi düşünmemdir; gerçek dindar, Kur’ân-ı Kerîm’in buyruklarını hayatına bağnazca değil, bütüncül bir yaklaşımla entegre edebilen ve uygulayabilen kimsedir” (K-18).

Bu görüşler, Kur’ân-ı Kerîm’in anlam merkezli okunmasının bireylerin dini bilinçlerini geliştireceğini ve ibadetlerde derinlik kazandıracağını ortaya koymaktadır. Literatürde de dini metinlerin anlamının bilinmesinin ibadetler üzerinde pozitif bir etkisi olduğu, bireylerin yalnızca ritüellere değil, aynı zamanda manevi farkındalığa da yönelmelerine katkı sağladığı belirtilmiştir (Aydın, 2005).

Tablo 4.1’de yer alan veriler incelendiğinde katılımcıların dindarlık düzeyi temasına son alt tema dindarlığa dair bilgi düzeyleri olarak belirlenmiştir. Bireylerin dindarlığa ilişkin bilgi düzeyleri alt temasına ait kodlar ise yeterli bilgi sahibi olmama, ortalama bir bilgi seviyesine sahip olma yeterli bilgi seviyesine sahip olma şeklinde düzenlenmiştir.

Bireylerin yeterli bilgiye sahip olmamasına ilişkin kodlar Kur’an okuyamama ya

da anlayamama ve dini bilgi düzeyinin eksik bilgileri birilerine sorarak giderme temelinde oluştuğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda elde edilen katılımcı görüşleri şu şekilde özetlenebilir:

“Kur’an-ı Kerim’i okuyoruz ama anlamını kavrayamıyoruz; biraz Arapça ve meal bilgisi edinerek, Kur’an’ı tam manasıyla anlayarak okumak, Peygamber Efendimiz’in örneklğini öğrenmek ve ilmihâl bilgisine sahip olmak isterdim” (K-4).

“Şu an yeterli sayılabilirim; fakat Kur’an’ı daha akıcı okumayı, yorulup bırakmak yerine düzenli günlük okumalar yapmayı ve var olan bilgimin üzerine eksiklerimi fark ederek devam etmeyi istiyorum—namaz ve diğer ibadetler konusundaki bilgi birikiminin de bu sayede pekişeceğine inanıyorum” (K-11).

“Bilgi düzeyimi yeterli görmüyorum; kafama takılan soruları araştırıp bilenlere sorma ihtiyacı duyuyorum. İbadetlerimi yaparken bile ayrıntılarda eksiklerim var. Bence dinî eğitim okul öncesinden başlamalı, basit sureler öğrenilmeli; kutsal kitap karşılaştırmaları yapılmalı ve temel sünnetler—meselâ ayakta değil oturarak su içme, ekmek kırıntısının önemi—öğrenilmelidir” (K-14).

“Kur’an’ı okuyor ve anlayabildiğim kadarını tercüme ediyorum; ancak daha çok ezber yapıp anlamını derinlemesine kavramayı ve ibadetlerimde (namaz, dualar) bu derinliği hissetmeyi arzuluyorum.” (K-15)

“Bilgi birikiminin eksik olduğunu düşünüyorum; bu yüzden araştırma yapıyor, Kur’an’ı hem Türkçe hem Arapça olarak tam manasıyla öğrenmeye, ilmihâl açıklamalarını kendi aklıma uygun bir rehberden alarak benimsemeye önem veriyorum” (K-23)

Bireylerin ortalama bilgiye sahip olmasına ilişkin kodlar ibadetleri yerine getirememeye, bilgi seviyesine zamanla okuyarak arttırma gibi düşüncelerle oluşmuştur. Bu bağlamda elde edilen katılımcı görüşleri şu şekilde özetlenebilir:

İbadetlerimi bugün yerine getirme imkânım bulunmakla birlikte, geçmişte ağır borç yükümlülükleri ve iş yoğunluğu nedeniyle oruç ve namaz gibi ibadetlerde eksiklik yaşadım; bildiklerim ölçüsünde abdest, namaz ve zekât gibi ibadetleri yerine getiriyorum, ancak tecvitli Kur’an okumayı ve ilmihâl bilgisini de içeren daha derin bir dini eğitim edinmeyi arzu ediyorum (K-1).

Ayrıca, ibadetlerimde daha sorumluluk bilinciyle hareket edebilmek için sürekli öğrenmenin yaş sınırı tanımadığına inanıyor ve ilmihâl bilgisini artırmanın yanı sıra Kur’an ve diğer dinî ilimlerin üzerinde sürekli çalışarak uygulamalarımı güçlendirmeyi hedefliyorum (K-2).

Şu anki dini bilgimin temellerinin yeterli olduğunu düşünsem de unutmaya meyil duyan insan tabiatı gereği bu bilgilerin düzenli olarak tazelenmesi, Arapça başta olmak üzere diğer ilimlerle zenginleştirilmesi gerektiğini kabul ediyorum (K-5).

Bireylerin yeterli bilgiye sahip olmasına ilişkin kodlar ise Kur’an okuyabilme,

ilmihalleri okuma ve ibadetleri yerine getirme görüşleriyle çerçevelenmiştir. Araştırma bulguları, bireylerin dindarlık algısında dini bilgi düzeyinin önemli bir belirleyici olduğunu göstermektedir. Bazı katılımcılar, ibadetlerin sadece şekilsel bir boyutta kalmaması için Kur'an-ı Kerim'in doğru telaffuzla okunması, mealinin incelenmesi, ilmihal bilgilerine hâkim olunması ve uzman bir hocadan eğitim alınması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Onlara göre, bu adımlar olmadan yapılan ibadetler sadece ezbercilik seviyesinde kalmakta ve dinin özündeki bilinçten uzaklaşmaktadır.

Diğer yandan, bazı katılımcılar mevcut bilgi düzeylerini yeterli görmekte ve ibadetlerin temel kurallarını bilmenin dini yaşantı için kâfi olduğunu savunmaktadırlar. Bu görüş, İslam'ın temel prensiplerine dair bilginin bireylerin dini sorumluluklarını yerine getirmeleri açısından yeterli olduğu algısını ortaya koymaktadır. Ancak bu yaklaşıma rağmen, ahlaki bilincin eksikliğinin toplumda dini değerlerin zayıflamasına yol açtığına dair bir farkındalık da dile getirilmektedir.

Bazı katılımcılar ise dini bilgi ile ibadet yoğunluğu arasında doğrudan bir ilişki kurmamaktadırlar. Özellikle ilahiyat eğitimi almış bireyler bilgi açısından bir eksiklik hissetmediklerini ifade ederken, çevrelerindeki kadınların bilgi eksiklikleri nedeniyle dini yaşantılarında zorluk yaşadıklarına dikkat çekmişlerdir. Sonuç olarak, dini bilgi düzeyine ilişkin bu farklı yaklaşımlar, bireylerin dini pratiği algılama biçimlerinin çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Bazı bireyler için dini bilgi, ibadetlerin içselleştirilmesi ve bilinçli bir şekilde uygulanması için vazgeçilmez bir unsur iken; diğerleri için temel dini kuralların bilinmesi ve bu doğrultuda hareket edilmesi yeterli görülmektedir. Bu durum, dini bilgi edinme süreçlerinde bireylerin hem kendi içsel motivasyonlarını hem de çevresel faktörleri dikkate aldıklarını göstermektedir. Bu bağlamda elde edilen katılımcı görüşleri şu şekilde özetlenebilir:

İbadetlerimi düzenli olarak yerine getiriyor olmama karşın, namaz ve orucun gerektirdiği bilinç ve hakikati kazanmak için mutlaka Kur'an-ı Kerim'i doğru telaffuzla okumak, mealini incelemek, ilmihâl kaynaklarını öğrenmek ve uzman bir hocadan ders almak gerektiğine inanıyorum; bu adımlar olmadan yapılan ibadetlerin yalnızca ezbercilik seviyesinde kaldığını, sağlıklı dinî pratiğin ise hoca talimi ile bireysel araştırmanın eşgüdümlü yürütülmesiyle mümkün olacağını düşünüyorum (K-3).

Ben, şu anki bilgi düzeyimi yeterli buluyorum; namaz kılmayı ve sureleri ezbere bilmenin dini yaşantım için öncelikli olduğunu düşünüyorum. Kur'an-ı Kerim'i okuyabiliyorum, ancak okuma hızımı geliştirmek isterim. Günümüzde yaygınlaşan ahlaksızlık, bence kişilerin ibadetleri düzenli yerine getirmemesi ve dini yaşamın eksik yaşanmasından kaynaklanmaktadır. Eskiden insanlar bir davranışın günah olup olmadığını sorgularken, günümüz gençliği bu sorgulamayı yapmıyor. Bu nedenle, öncelikle ahlaki bilincin oluşması gerektiğine inanıyorum; ahlak oturduktan sonra

Kur'an, namaz ve oruç gibi ibadetler doğal olarak takip edecektir. Asıl önemli olan, İslamiyet'i içselleştirip çevremizde de bu anlayışı yaşatmaktır (K-8).

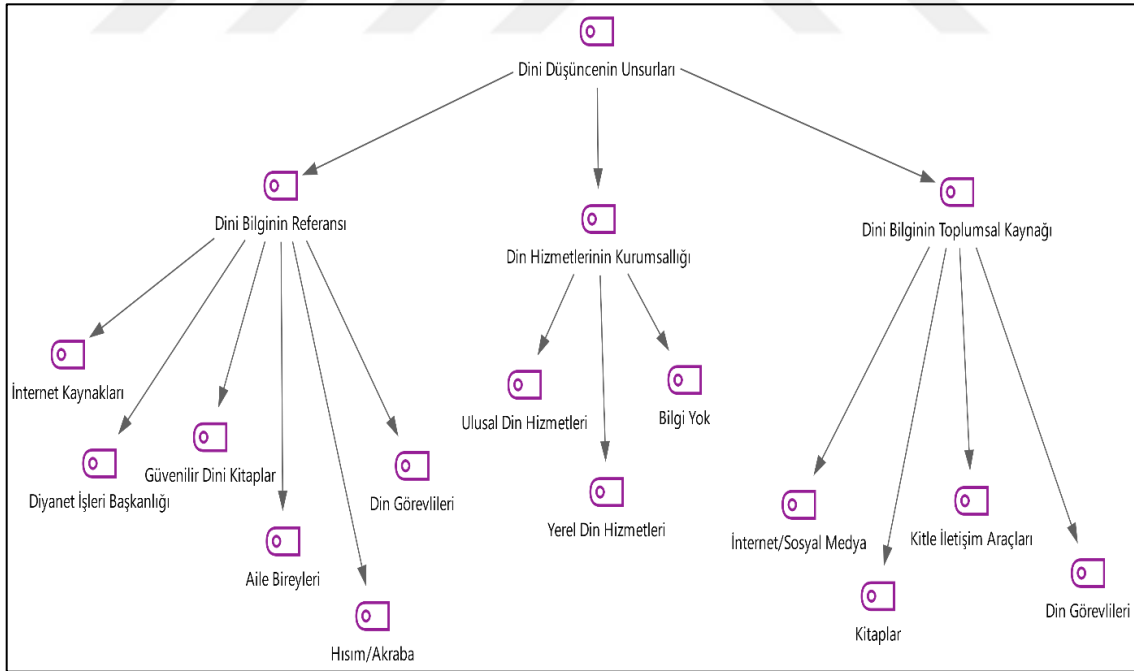
"İbadetlerin bilgi düzeyi ile alakalı olduğunu düşünmüyorum. İbadet etmek dua etmek bunları ne kadar çok bilirse o kadar çok ibadet eder anlamında düşünmüyorum. İlahiyat mezunu olduğum için ben bilgi anlamında sorun yaşamıyorum. Bilgi tamam zaten ama okuttuğum gördüğüm hanımlar için söylersek orada eksiklikler var" (K-12).

"İbadetlerimi yerine getirmede yeterli olduğunu düşünüyorum. İslam'ın temel kademelerinin bilinmesi yeterli oluyor zaten ibadet konusunda. İbadetleri hakkıyla yapabilmek dersek tabii ki daha üst boyutta bilgiye ihtiyaç var. Arapça değil ama medrese eğitimi gibi bir eğitim olsa herkesin alması gerektiğini düşünüyorum" (K-13).

Bilgi düzeyim yeterli. İnsanlar için taklit boyutu yeterli bence. Mesela bu nedir namaz için namaz surelerini şartlarını oruç için aç kalması gerektiğini her anlamda hem midesi hem ağzı gözü kulağı hepsinin aç kalması gerektiğini bilmesi yeter. Normal düzeyde ilmiyal fıkıh bilgisi yeterlidir (K-19).

4.2. Düzce'de Yaşayan Kadınların Dini Düşüncenin Kaynaklarına İlişkin Veriler

Araştırmada Düzce'de yaşayan kadınların dini düşüncenin kaynaklarına yönelik alt amaçlar bulunmaktadır. Bu kapsamda elde edilen veriler neticesinde oluşan tema, alt tema ve kodlara yönelik grafiğe Şekil 4.2'de yer verilmiştir.

Şekil 4.2. Düzce'de Yaşayan Kadınların Dini Düşüncenin Kaynaklarına Ait Bilgilerine İlişkin Tema, Alt Tema ve Kod Grafiği

Şekil 4.2'de yer alan veriler incelendiğinde dini düşüncenin unsurları teması dini

bilginin referans kaynağı, din hizmetlerinin kurumsallığı ve dini bilginin toplumsal kaynağı şeklinde üç alt temadan oluşturulmuştur. Dini bilginin referans kaynağı alt temasının kodları, internet kaynakları, Diyanet İşleri Başkanlığı, güvenilir dini kitaplar, aile bireyleri, hısım/akraba ve din görevlileri olarak belirlenmiştir. Din hizmetlerinin kurumsallığı alt teması ulusal din hizmetleri, yerel din hizmetleri ve din hizmetlerinin kurumsal politikalarına dair bireysel bilginin olmaması olarak tespit edilmiş ve son alt tema olarak dini bilginin toplumsal kaynağı internet/sosyal medya, kitaplar, kitle iletişim araçları ve din görevlileri şeklinde oluşturulmuştur.

Araştırma kapsamında Düzce’de yaşayan kadınların dini bilgilerini edindikleri kaynaklara yönelik sorulara dini düşüncenin unsurları teması altında yanıt aranmıştır. Bu kapsamda yapılan araştırma sonucu katılımcıların verdikleri cevaplara Tablo 4.2’de yer verilmiştir.

Tablo 4.2. Katılımcıların Dini Düşüncenin Kaynaklarına Ait Bilgilerine İlişkin Veriler

TEMA	ALT TEMA	KOD	FREKANS	KATILIMCILAR
Dini Düşüncenin Unsurları/Kaynakları	Dini Bilginin Referans Kaynağı	Hısım/Akraba Din Görevlileri	5	K1, K5, K8, K16, K23
		Aile Bireyleri	7	K2, K4, K10, K11, K14, K18, K21
		Kitaplar	4	K3, K6, K9, K22
		Diyanet İşleri Başkanlığı	3	K7, K13, K21
		İnternet	6	K12, K15, K17, K19, K22, K23
			1	K14
	Din Hizmetlerinin Kurumsallığı	Kurumsal Bilgisi Olmayan	8	K1, K2, K5, K6, K7, K8, K11, K22
		Yerel Din Hizmetleri	7	K3, K4, K10, K14, K17, K19, K21
		Ulusal Din Hizmetleri	8	K9, K12, K13, K15, K16, K18, K20, K23
	Dini Bilginin Toplumsal Kaynağı	Kitle İletişim Araçları	4	K1, K12, K13, K20
		Din Görevlileri	3	K2, K3, K14
		Kitaplar	11	K4, K5, K7, K8, K10, K11, K15, K16, K18, K19
		İnternet	10	K6, K9, K10, K14, K16, K17, K18, K21, K22, K23

Tablo 4.2’de yer alan veriler incelendiğinde katılımcıların verdikleri cevaplara ilişkin oluşturulan dini düşüncenin unsurları temasına ait alt temalar, dini bilgilerin referans kaynakları, din hizmetlerinin kurumsallığı ve dini bilginin toplumsal kaynağı olarak belirlenmiştir. Belirlenen alt temalara ilişkin kodlar ise din bilgilerin referans kaynağı alt teması için hısım/akraba, din görevlileri, aile bireyleri, kitaplar, Diyanet İşleri Başkanlığı ve internet kaynakları olarak ortaya konulmuştur. Din hizmetlerinin kurumsallığı alt teması için belirlenen kodlar kurumlara dair bir fikrin olmaması, yerel din hizmetleri ve ulusal din hizmetleri olarak belirlenmiştir. Son olarak dini bilginin toplumsal kaynağına alt temasına ilişkin kodlar ise kitle iletişim araçları, din görevlileri, kitaplar ve internet şeklinde oluşturulmuştur.

Katılımcılardan elde edilen bilgiler neticesinde dini bilgilerin referans kaynağı alt teması için kodlar hısım/akraba, din görevlileri, aile bireyleri, kitaplar, Diyanet İşleri Başkanlığı ve internet kaynakları olarak ortaya konulmuştur. Bu kodlardan hısım/akraba koduna ait veriler akrabaların dini bilgileri akademik olarak elde edenleri temelinde cevaplar alınmıştır.

Dini konularda danışacağı kişileri seçerken öncelikle bilgi düzeyine ve güvencesine önem verdiğini; bu nedenle en yakın çevresinden, çeşitli kurslara katılarak uzmanlık kazanan aile üyeleri ya da din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeni olan arkadaşları gibi kolay ulaşılabilir ve güvenilir kaynakları tercih ettiğini belirtmiştir.

“Bir ilahiyat mezunu kuzenim var; ona müracaat ederim çünkü çok yakın olduğumuz için çekinmeden aklıma takılan her soruyu rahatça sorabiliyorum. Analitik bakış açısını seviyorum; cevap verirken “şu hoca şöyle, şu hoca böyle” diyerek farklı kaynaklardan edindiği bilgileri karşılaştırmalı olarak paylaşması da bilgi birikimine güven duymamı sağlıyor.” (K-16).

Dini bilgilerin referans kaynağı alt teması için ikinci kod din görevlileri olarak oluşturulmuştur. Bu bağlamda ortaya çıkan katılımcı görüşleri şu şekilde özetlenebilir:

“Danışabileceğim, fikirlerine güvendiğim hocalarım var; onlara sorabileceğim gibi düzenli kütüphaneme de başvuruyorum. Kütüphanemde Diyanet’in hazırladığı ve diğer güvenilir yayınevlerinin eserleri bulunuyor; güvenilirlik açısından buradaki kaynaklara öncelik veriyorum. Kaynak seçimi konusunda titiz davranıyor; hepsini kullanmasam da elimde olanlara ve beni yetiştiren hocalarıma güveniyorum.” (K-10).

“Teknoloji çağında elimizden ilk telefon geçiyor; internete baktıktan sonra tatmin olmadıysam yardım alıyorum. Soruların farklı cevapları olabildiği için ilahiyat mezunu arkadaşlarıma danışıyorum. Onlardan da farklı yanıtlar gelirse ya da hâlâ kafamda soru işareti kalıyorsa hafız arkadaşlarıma soruyorum. Şu anda Çilimli’de yaşadığım için en çok Diyanet’e bağlı Kur’an kursundaki hocamdan faydalaniyorum.” (K-14).

“İşin ehline danışırım; onlar benden daha çok araştırma yapmış, okumuş ve vakit ayırmıştır. Bu nedenle öncelikle müftü yardımcısı kadın hocalara başvururum. Erkek hocalardan farklı yanıtlar aldığım da okuldaki kadın hocaları tercih ederim ve gerektiğinde bu hocaların yetkin hocalarına yönlendirme yapmalarını talep ederim. Hiç yanıt bulamazsam Diyanet’in soru-cevap bölümüne yazarak sorumu oradan çözümlerim.” (K-18).

Araştırma bulgularına göre, Düzce’de yaşayan kadınların önemli bir kısmı dini bilgi ediniminde din görevlilerine başvurmakta ve onları güvenilir bir kaynak olarak görmektedir. Katılımcıların, ilahiyat mezunu arkadaşları, Kur’an kursu hocaları ve müftülükte görev yapan yetkin din adamları gibi kişileri öncelikli danışma mercileri olarak seçmeleri, dini bilginin doğruluğuna ve güvenilirliğine verdikleri önemin bir göstergesidir. Bu eğilim, dini bilginin bireysel araştırma yerine “işin ehline danışarak” edinilmesini tavsiye eden Tevbe Suresi 122’nin “içtihat ve tebliğ” yükümlülüğüne dayandırılabilir.

Ancak literatür, dini otoritelerin bu görevlerini icra ederken her zaman mutlak bir doğruluk taşıyamayacaklarını da vurgular. Güler (2018), insan yapısı olan bu otoritenin hata yapabilme ihtimaline dikkat çekerek, dini bilginin mutlaklığı konusunda temkinli olunması gerektiğini ifade etmektedir. Bu uyarı, araştırma katılımcılarından bazılarının din görevlilerine danıştıktan sonra bile farklı yanıtlar almaları ve bu nedenle ilave doğrulama yolları aramalarıyla örtüşmektedir. Katılımcı (K-14)’ün “internetten sonra tatmin olmazsam hocaya sorarım, hala ikna olmazsam hafız arkadaşlarıma danışırım” ifadesi, dini bilginin sadece bir otoriteye bağlı olarak değil, çoklu kaynaklardan süzülerek edinildiğini göstermektedir.

Türk düşünce geleneğinde ise dini otoritelere yönelik bu temkinli yaklaşımın kökenleri oldukça derindir. Macit (2003), dini bilginin rasyonel ve ölçülebilirlikten uzak “rüya yoluyla” veya aşırı öznelliğe dayalı biçimlerde üretilmesinin uzun yıllar dini otoritelere meşruiyet sağladığını ve bunun modern dönemde Müslümanların “mükellefiyet” bilincini zedelediğini belirtmektedir. Araştırmada bazı katılımcıların din görevlilerine danışmakla birlikte cevaplardan tatmin olmadıklarında diğer kaynaklara başvurmaları, bu bilinçli mesafeliliğin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Ayrıca Erkol (2016), modern Türkiye’de bireylerin dini bilgiye erişimde daha özerk bir tutum sergilediklerini ve geleneksel otoritelerden ziyade kurumsal kaynaklara (ör. Diyanet İşleri Başkanlığı) yönelme eğiliminde olduklarını ifade etmektedir. Araştırmamızda da (K-18)’in “önce müftü yardımcısı kadın hocalara başvururum... ardından Diyanet’in soru-cevap platformunu kullanırım” sözleri, kurumsal otoritenin

bireysel arayışla nasıl dengelendiğini açıkça ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, din görevlileri, katılımcılar için hala önemli bir dini bilgi kaynağıdır; ancak bireylerin bu otoriteyi sorgulayan ve alternatif kaynaklarla destekleyen eleştirel yaklaşımları, modern bilgi toplumunun tipik bir göstergesidir. Dini bilginin bu çok katmanlı edinim süreci, bireylerin daha bilinçli ve seçici bir dini okuryazarlık geliştirmelerine olanak sağladığı düşünülmektedir.

Dini bilgilerin referans kaynağı alt teması için üçüncü kod aile bireyleri olarak belirlenmiştir. Bu koda ait üç katılımcı referans kaynağı olan aile bireyi için baba cevabını verirken bir katılımcı ise eşinin imam olması sebebiyle referans kaynağının eşi olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda ortaya çıkan katılımcı görüşleri şu şekilde özetlenebilir:

“Öncelikle babama danışırım; çünkü babamın hayatı boyunca hiç yalan söylemediğine tanığım. Dindarlığı yalan söylememek ve kul hakkına riayet etmek olarak tanımladığım için bu konuda örnek aldığımdır. Masasında Kur’ân-ı Kerim, meal ve tefsirler hiç eksik olmaz; kendisini sürekli kitap okurken, meale bakarken ve tefsir araştırırken gördüm. Acil bir sorum olduğunda olgunluğuna güvendiğim babama hemen başvururum.” (K-3)

“Şu anda imam olduğu için öncelikle eşime danışıyorum. İnternette güvenilir sitelere de başvurduğum oluyor; daha önce sohbet hocalarına sormuştum ama şimdi aileden hafız ve ilahiyatçı bir imam olan eşime güveniyorum. O, böyle ortamlarda büyümüş biri olarak bilgisiyle beni tatmin ediyor.” (K-9).

Aile, tüm toplumlarda temel bir kurum olarak bireylerin sosyal, kültürel ve dini gelişiminde belirleyici bir rol oynamaktadır. Geleneksel ve modern toplum yapılarında, ailenin bir kültür taşıyıcısı olarak işlev görmesi, çocukların dini bilgi, tutum ve davranışlarının şekillenmesinde kritik bir unsur olarak öne çıkmaktadır (Yılmaz, 1994). Bu bağlamda, aile içinde çocuklara aktarılan dini değerler ve pratikler, bireylerin yetişkinlik dönemlerindeki dini algılarının ve bilgi düzeylerinin önemli bir kaynağıdır (Yavuzer, 1995).

Düzce’de yapılan araştırmada da yetişkin kadınların büyük bir kısmının dini bilgilerini öncelikle ailelerinden edindikleri görülmüştür. Katılımcılar, çocukluk dönemlerinde anne ve babalarının dini yaşayış biçimlerinin, günlük ibadet alışkanlıklarının ve dini ritüellerin kendileri üzerinde kalıcı etkiler bıraktığını ifade etmişlerdir. Bu bulgu, Aydın’ın (2005) ailedeki dini eğitimin, bireylerin dini düşünce ve tutumlarının şekillenmesinde temel bir unsur olduğunu vurgulayan çalışmasıyla paralellik göstermektedir.

Kur’an-ı Kerim’in Tahrir Suresi 6. ayetinde “Ey iman edenler! Kendinizi ve

ehlinizi (ailenizi) cehennem ateşinden koruyunuz” emri, ailenin dini sorumluluğuna işaret etmektedir. Benzer şekilde, Hz. Peygamber’in “Her çocuk fitrat üzere doğar; sonra anne babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar” hadisi (Müslim, Kader 22) çocuğun dini kimliğinin şekillenmesinde aile faktörünün önemini açıkça ortaya koymaktadır.

Araştırmaya katılan kadınlar, küçük yaşlarda aile ortamında gördükleri dini pratiklerin (namaz, oruç, besmele ile sofraya oturma, hayır işleri) yaşam boyu benimsedikleri bir davranış kalıbına dönüştüğünü belirtmişlerdir. Bu bulgu, Ay’ın (1994) anne ve babanın dini tutumlarının çocukların dini davranışlarının kazanılmasında etkili olduğuna dair tespitlerini destekler niteliktedir.

Çocukluk döneminde kazanılan dini alışkanlıklar genellikle mekanik bir taklit süreciyle başlasa da zamanla bireyin öznel bir anlayış geliştirmesine zemin hazırlamaktadır (Selçuk, 1990). Bu süreçte anne-baba, çocuğun zihinsel ve duygusal gelişim özelliklerini dikkate alarak rehberlik etmeli ve dini değerlerin kalıcı olarak içselleştirilmesine yardımcı olmalıdır (Ayhan, 1995). Nitekim katılımcıların birçoğu, dini bilgilerini sadece teorik bir aktarım değil, aynı zamanda aile bireylerinin rol model davranışları yoluyla öğrendiklerini belirtmiştir.

Dini bilgi ediniminde aile faktörünün bu kadar güçlü olması, din eğitiminin çocuklukta başlamasının önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Araştırmalara göre (Peker, 1998; Tosun, 2002), ailedeki dini ortamın sıcaklığı ve tutarlılığı, çocukların dini bilgi ve inançları benimsemelerinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, dini bilgilerin aktarımında otorite figürü olan anne ve babanın sevgi, ilgi ve örnek davranışlar sergilemesi, çocukların dini algısını olumlu yönde etkileyen bir faktördür (Peker, 2003).

Aile ortamında din eğitimi sadece belirli dini ritüellerin öğretilmesiyle sınırlı değildir. Aynı zamanda dini değerlerin günlük hayatın bir parçası olarak yaşanması, çocuğun dinin anlamını kavramasına yardımcı olmaktadır. Örneğin, araştırmaya katılan bir kadın, annesinin yanında kıldığı namazların ve büyükannesinin hayır işlerine katılmasının kendisinde derin bir iz bıraktığını ifade etmiştir. Bu örnek, Bilgin’in (1997) çocukların dini alışkanlıkları kazanmasında aile bireylerinin davranışlarının etkili olduğu yönündeki bulgularını desteklemektedir. Düzce’deki kadınların dini bilgi ediniminde aile, ilk ve en önemli kaynak olarak öne çıkmaktadır. Araştırma, ailede sağlıklı bir dini eğitim ortamı oluşturma bireylerin dini kimliklerini güçlendirdiğini ve onların bilinçli bir dini yaşam sürmelerine katkı sağladığını göstermektedir. Bu bulgu, Ay (1997) ve Aydın’ın

(2005) çalışmalarındaki görüşlerle de uyumludur. Dini eğitimin sevgi temelli ve bireyin gelişim özelliklerine uygun bir şekilde verilmesi hem dini bilginin aktarımında hem de dini davranışların içselleştirilmesinde etkili olmaktadır.

Dini bilgilerin referans kaynağı alt teması için dördüncü kod güvenilir dini kitaplar olarak belirlenmiştir. Bu kod tefsirler ve yazarı tanınan kitaplar temelinde ortaya çıkmıştır. Araştırma bulgularına göre, yetişkin kadınların dini bilgilerini edinme süreçlerinde en çok başvurdukları kaynakların dini kitaplar olduğu görülmektedir. Katılımcılar, özellikle Kur'an-ı Kerim ve çeşitli ilmiyal kitaplarının yanı sıra tefsir ve hadis kitaplarını güvenilir bilgi kaynakları olarak tanımlamışlardır. Bu bulgu, Karataş'ın (2020) Cumhuriyet dönemi yaygın din eğitimi kitapları üzerine yaptığı değerlendirmelerle paralellik göstermektedir. Karataş (2020), dönemin toplumsal ihtiyaçlarına uygun olarak hazırlanan bu eserlerin, hedef kitlenin yaş ve gelişim düzeyine göre farklılıklar gösterdiğini ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yaygın din eğitimi misyonuna hizmet ettiğini belirtmiştir.

“Elimdeki bir kitabın yazarı hakkında bilgi sahibi olup güvenilir bulduğumda, doğrudan o kaynağa başvururum. Ardından, ilminden emin olduğum hocalara ve öğretmenlere danışırım. Medya (telefon, televizyon vb.) kaynaklarını sağlıklı bulmadığım için tercih etmiyorum; aynı şekilde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ve bağlı hocaların verdiği bilgileri de itimat etmem.” (K-7).

“Güvendiğim hocamın eserlerine başvururum ve onların önerdiği güvenilir kaynakları incelerim. İlk olarak İslam'daki klasik kaynaklara yönelirim; çünkü birine danışmak zahmetli ve zaman alıcı olabiliyor, oysa elimde hazır kaynaklar olduğunda ihtiyacımı kendi başıma daha hızlı karşılayabiliyorum. Güvenilir kaynaklar bulunduğu sürece araştırmamı kolaylıkla tamamlayabiliyorum.” (K-13).

“Öncelikle internetten arama yaparak fikirlerine güvendiğim ve bakış açılarını beğendiğim kişilerin görüşlerini incelerim; tatmin olmazsam Riyâzü's-Sâlihîn gibi pratik kaynaklara başvurur, en sonunda öğrendiklerimi tefsirlerle sağlamlaştırırım.” (K-21).

Dini bilgilerin referans kaynağı alt teması için belirlenen beşinci kod olan Diyanet İşleri Başkanlığı kodu, fetva için yetkili olması ve kamu kuruluşu sayılabilmesi temelinde belirlenmiştir. Araştırma bulgularında, yetişkin kadınların dini bilgi edinme süreçlerinde camiler, Kur'an kursları ve Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları gibi kaynakların önemli rol oynadığı görülmektedir. Bu durum, Türkiye'deki yetişkin din eğitimi faaliyetlerinin yapısal çerçevesiyle doğrudan ilişkilidir. 1965 tarihli “Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun” ile Diyanet İşleri Başkanlığı'na toplumu din konusunda aydınlatma görevi verilmiş ve bu kapsamda camiler, Kur'an kursları, hizmet içi eğitim programları ve cezaevlerinde irşat dersleri yoluyla yetişkinlere yönelik din eğitimi

faaliyetleri yürütülmektedir (Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, 1965). Tosun'un (2017) tanımına göre, yetişkin din eğitimi; yetişkinlerin dini bilgilerini artırmak, dini anlayışlarını geliştirmek ve hayatın dini boyutunu yorumlamalarına yardımcı olmak amacıyla resmi ya da özel kurumlarca verilen planlı ve amaçlı bir din eğitimi sürecidir. Bu tanım, araştırmada katılımcıların dini bilgi edinme motivasyonlarıyla örtüşmektedir. Nitekim kadınlar, dini bilgilerini artırmak ve dini pratiklerini daha bilinçli bir şekilde yerine getirmek amacıyla Kur'an kurslarına katıldıklarını ifade etmişlerdir. Yaygın din eğitimi kapsamında yürütülen yetişkin din eğitimi, örgün eğitim dışında halkı din konusunda bilinçlendirmeyi, batıl inançlardan arındırmayı ve dini ilkeleri bireylere kazandırmayı amaçlamaktadır (Doğan, 2012). Bu amacın bir yansıması olarak, araştırmada katılımcıların dini kaynaklara yönelik güven algılarının güçlü olduğu ve özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan yayınları tercih ettikleri görülmektedir. Dodurgalı (2006) ise yetişkin din eğitiminin yalnızca dini bilgiyi aktarmakla sınırlı kalmayıp, bireylerin dini tutum ve davranışlarını da geliştirmeyi hedeflediğini vurgulamaktadır. Bu perspektif, araştırmada kadınların dini bilgi edinme süreçlerini yaşamın farklı boyutlarına (örneğin aile içi roller, sosyal ilişkiler) yansıtma ile desteklenmektedir. Sonuç olarak, Düzce örneğinde yetişkin kadınların dini bilgi edinme kaynakları ve yöntemleri, Türkiye'deki yaygın din eğitimi uygulamalarıyla ve literatürde yer alan tanımlarla örtüşmektedir. Bu bulgular, yetişkin din eğitiminin hem bireysel hem de toplumsal düzeyde dönüştürücü bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

"Diyanet İşleri Başkanlığı'na başvuruyorum. Şu an fetva açısından dinlediğimiz tek yer orası. Önceden olsa kadı olurdu. Şimdi biz de bilgi veriyoruz o yüzden bilgi aldığımız kurum güvenilir olmalı. Orası da resmi bir kurum olduğu için DİB'e güvenirim" (K-12).

"Diyanetin fetva hattını arıyorum. Genellikle o şekilde bilmediğim kısımları öğreniyorum çünkü diyanetin bilgisi benim için daha önemli. Cemaatlerden de yardım alıyorum bazen. Eşimin halası cemaatte hocalık yapıyor. Onlar her şeyi çok korkutarak en kötü yerinden bakarak anlatıyor ama bizim dinimiz korkutma dinini değil. O yüzden ben diyanetin daha ılımlı olduğunu düşünüyorum bunun için diyanetin fetvasına güveniyorum" (K-15).

"Genelde ilk diyanet kaynaklarına bakıyorum. Daha güvenilir geliyor bana. Pek çok kaynak var ama cemaatsel bakışlı kaynaklar da var. Onlar bana duygusal geliyor. Herkesin kendine göre bir bakış açısı oluyor. Diyanette daha orta. Zaten fıkıh da imamların yolunu takip ediyor daha çok oradaki fıkıhçılar. Yine belli bir düzeyde akademik eğitimden geçiyorlar. Bir de bir kişinin yazdığı bir şey değil o yüzden bana daha güvenilir geliyor. Ben ilmihali tercih ediyorum ilk başta. Olmadı internete bakarım belli başlı güvenilir adresler var onlara bakıyorum" (K-17).

Dini bilgilerin referans kaynağı alt teması için belirlenen son kod internet kaynakları olarak belirlenmiş olup (K-14) referans kodlu katılımcı teknoloji ve bilgi çağına vurgu yaparak bilgilerinin referans noktası olarak interneti göstermiştir. Vardı (2016), internetin dinî bilgilere ulaşma noktasında büyük kolaylıklar sunduğunu; hutbeler, vaazlar, dini sohbetler ve çeşitli dini içeriklerin internet aracılığıyla geniş kitlelere ulaştırıldığını belirtmiştir. Ancak bu süreçte dini içerikli bilginin güvenilirliği konusunda kullanıcıların kaygıları da söz konusudur. Çalışmada internet kullanıcılarının %62,7'sinin internetteki dini bilgileri güvenilir bulmadığı, buna karşılık %91,4'ünün Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) ve ilahiyat fakülteleri gibi kurumsal yapıların sitelerinden bilgilerin doğruluğunu kontrol etme gerekliliğini vurguladığı tespit edilmiştir (Vardı, 2013). Araştırma bulgularında da katılımcıların internetten edindikleri dini bilgileri sorgulama eğiliminde oldukları ve özellikle kurumsal kaynaklara yöneldikleri dikkat çekmektedir. Bu eğilim, dini bilginin internet ortamındaki yaygınlığı ile gelen bilgi kirliliği riskine karşı bir refleks olarak değerlendirilebilir. Nitekim Bunt (2007) da internetin dini bilgi üretimi ve paylaşımı açısından hem fırsatlar sunduğunu hem de yanlış, eksik ve bağlamından kopuk bilgilerin yayılmasına zemin hazırladığını ifade etmektedir. Sonuç olarak, Düzce örneğinde yetişkin kadınların dini bilgi kaynakları arasında internetin yer alması, teknolojik gelişmelerin din eğitimi üzerindeki etkisini göstermektedir. Ancak katılımcıların, dini bilgilerin güvenilirliğini sorgulama ve resmi kurumların sağladığı bilgileri tercih etme eğilimleri, dini bilgiye erişimde eleştirel bir farkındalık geliştirdiklerine işaret etmektedir. Bu bulgular, Vardı'nın (2016) çalışmasındaki sonuçlarla örtüşmekte ve dini bilginin kaynağının güvenilirliğinin önemini bir kez daha vurgulamaktadır.

“Teknoloji çağında olduğumuz için elimize ilk telefon geçiyor. İnternetten bakıyorum ama orada tatmin olamadıysam yardım alıyorum. Soruların çok çeşitli cevapları olabiliyor bir yerde farklı bir yerde farklıysa ilahiyat bitiren arkadaşlarım var onlardan yardım alıyorum.” (K-14).

Katılımcılardan elde edilen bilgiler neticesinde din hizmetlerinin kurumsallığı alt teması için belirlenen kodlar kurumlara dair bir fikrin olmaması, yerel din hizmetleri ve ulusal din hizmetleri olarak belirlenmiştir. Bu kodlardan ilki kurumsal din hizmetlerine dair katılımcıların bilgisinin olmamasıdır. Konuyla ilgili verilen katılımcı cevaplarının şu şekilde olduğu ifade edilmektedir:

“Pek haberim yok ama kursta hoca cuma günleri bize söylüyor. Diyanetin faaliyetlerini haber veriyor. Bazı yerlere götürüyorlar bizi” (K-2).

“Pek bilgim yok kadınlara sohbetleri oluyor çocuklara kursları oluyor. Bir de fetva uygulamaları var ama sağlıklı bulmuyorum kullanmıyorum” (K-5).

“Bilgim yok. İlgilenmiyorum. Çocuğum çedes faaliyetlerine gidiyor ama pek beğenmiyorum. Çocuğum arkadaşlarıyla vakit geçirip sevdiği için izin veriyorum. Bir de kadınlar için Kur'an kursları var onu biliyorum” (K-7).

“Vallahi bilgim yok. Yani şöyle sadece Kur'an kursu açtığını biliyorum. Telefon hattını biliyorum. Bunun haricinde pek bilmiyorum ve açıkçası yeterli olduğunu da düşünmüyorum kesinlikle daha iyi şeyler yapılabilir” (K-22).

Katılımcılardan elde edilen bilgiler neticesinde din hizmetlerinin kurumsallığı alt teması için belirlenen kodlardan ikincisi yerel din hizmetleri olarak belirlenmiştir. Araştırma bulgularında, katılımcıların dini bilgilere erişim süreçlerinde yerel din hizmetlerinin kurumsallığını vurgulamaları dikkat çekicidir. Bu durum, Türkiye’de dini hizmetlerin Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) çatısı altında yürütülmesinin sağladığı organizasyonel yapı ile doğrudan ilişkilidir. Nitekim Asri (2021), DİB’in din hizmetlerinin kapsamını zamanla genişleterek yalnızca ibadet alanlarıyla sınırlı kalmayıp, sosyal ve kültürel alanlarda da aktif bir rol üstlendiğini ifade etmektedir. Bu genişleme, özellikle yerel düzeyde il ve ilçe müftülüklerinin dini rehberlik, manevi danışmanlık ve çeşitli sosyal projeler aracılığıyla yürüttüğü hizmetlerle somutlaşmaktadır.

Katılımcılar, yerel din hizmetleri aracılığıyla dini bilgileri daha erişilebilir ve güncel bir şekilde edindiklerini belirtmişlerdir. Asri (2021), din hizmetleri uzmanlarının görev alanlarının genişliği ve çeşitliliğine dikkat çekerek, bu uzmanların öğrenci yurtları, hastaneler, ceza infaz kurumları gibi farklı kurumlarda manevi danışmanlık ve dini rehberlik hizmetleri sunduklarını vurgulamaktadır. Ancak araştırmada vurgulanan bir diğer önemli nokta, görev alanlarının çok geniş olması nedeniyle bazı hizmetlerin verimliliğinin sınırlı kalabildiğidir. Bu bağlamda, Düzce’deki yetişkin kadınların dini bilgi kaynakları olarak yerel din hizmetlerini ön plana çıkarmaları, DİB’in sahadaki kurumsal yapılanmasının etkisini göstermektedir. Yerel müftülükler ve bağlı birimler aracılığıyla sunulan hizmetler, katılımcıların dini bilgilerini güncelleme ve pekiştirme ihtiyacını karşılamada önemli bir rol oynamaktadır. Ancak Asri (2021), din hizmetlerinin kurumsallaşma sürecinde görev tanımlarının netleştirilmesi ve uzmanlaşmanın artırılması gerektiğini savunmaktadır. Sonuç olarak, bu bulgular, yerel din hizmetlerinin hem dini bilginin aktarımı hem de toplumun dini ihtiyaçlarının karşılanması açısından önemli bir işlev üstlendiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, hizmetlerin daha etkin bir şekilde yürütülebilmesi için uzman personelin eğitimi ve görev tanımlarının yeniden

yapılandırılması gerekliliği de dikkat çekmektedir. Konuyla ilgili verilen katılımcı cevaplarının şu şekilde olduğu ifade edilmektedir:

“Evet birincisi müftülük. Ben Urfa’da iken müftülük aktifti. Kurslar ilmihal ve dil dersleri vardı. Soru sormak için de herkes başvururdu. Çilimli’de pek görmedim. Müftülükte nikah da kıyılıyor ve hastanelerde manevi danışmanlar olduğunu biliyorum. Çilimli’de etkinlik ilanlarını görüyorum çocuklar üzerine çok aktif. Önceki müftünün hanımı vaizeydi çok aktiflerdi kadınlar için de” (K-3).

“... Çilimli’de vaizemizin hanımlardan oluşturduğu bir ekip vardı. Grupla çok güzel işler yaptılar. Haftalık dersleri oluyordu güzel sistem oluşmuştu. Diyanetin seminer konu olarak davet ettiği kıymetli insanlar oluyor bizim ve sosyal mecra aracılığıyla halka duyuruyorlar katılım da oluyor. Diyanetin çedes programı var çevreme duyarlıyım değerlerime sahip çıkıyorum adı altında öğrencilere okul sonrası yapılan çok kıymetli bir program. Yaş gruplarına göre değişen okul sonrası kursları var. Eskiden sevgi evlerine de program yapıyorlardı şu an var mı bilmiyorum” (K-10).

“Evet. Bizim okulumuzda hafızlar için eğitim yaptılar o güzeldi mesela. Hafızların körelmemesi açısından. Diğer türlü diyanette arkadaşlarımdan bildiğim 4-6 yaş Kur’an kursu var çok güzel etkinlikler yapılıyor. Özel bir kreşten eksiği yok. Mesela arkadaşımın 4-6 yaş kursu çok da verimli. Biz din öğretimini takip ediyoruz. Diyanetle iş birliği yaptıkları projeler oluyor onlara katılıyoruz. Alo fetvayı biliyorum kullanmadım ama kullanmayı düşünürüm. Halk için de güzel bir uygulama. Buraya da ara sıra vaizeler gelip güzel konular hakkında güzel konferanslar veriyorlar güzel oluyor” (K-17).

Katılımcılardan elde edilen bilgiler neticesinde din hizmetlerinin kurumsallığı alt teması için belirlenen kodlardan üçüncüsü ise ulusal din hizmetleri olarak belirlenmiştir. Konuyla ilgili verilen katılımcı cevaplarının şu şekilde olduğu ifade edilmektedir:

“Evet biliyorum. Alo fetva var çok kolay bir şekilde iletişime geçiliyor. İnsanlar 7/24 telefonun başında bekliyor ben hiç aramadım. Diyanet gençlik hizmetleri sunuyor kadınlara yönelik faaliyetler var. Vaizelerin yaptığı faaliyetler var. 4-6 yaş kursları var okul dönemindeyken de çocuklar için Kur’an kursları var akşam ile yatsı arası ramazan döneminde hatimler var kadınlara yönelik Kur’an öğretimi var” (K-9).

“Bilgim var. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın yediden yetmişe tüm alanlarda çalışmaları var yapıyor. Hatta dört yaşından ölene kadar doğum ve ölüm arası her yerde varız. Diyanet doğumda çocuğun kulağına ezan okuyarak başlıyor sonra 4-6 yaş eğitimi veriyor. 4-6 yaştan sonra okul sonrası çocuklar için ihtiyaç odaklı kurslar açıyoruz kış döneminde. Yazın ilkokul birinci sınıftan lise son sınıfa kadar yaz Kur’an kursları adı altında diyanetin verdiği eğitim var yaklaşık dört saat oluyor. Değerler eğitimi dini bilgiler ve Kur’an eğitimi oluyor. Diyanet gençlerle çalışıyor gençlerle çalışma alanı çok geniş. Bunun haricinde çocuklarla ÇEDES adı altında bir program var. Bu anlattıklarımın hepsi resmi faaliyetler. Gayri resmi değil. Onun dışında kamplar var izcilik kampları. Gençlere yönelik yazın düzenleniyor ve belli başlı kuralları var. Çok donanımlı bir izcilik kampı. İsteyen herkes katılabiliyor sadece yaş sınırı var. Hanımlara yönelik kış Kur’an kursları var. Yaş aralığı lise sondan 80-90’a kadar. Bunlar bulunduğu ilçe ya da köylerde sınıf sayısı fazlaysa yaş gruplarına göre bölünüyor. Azsa karma sınıf oluyor. Diyanetin cenazelerle ilgili hizmetleri var. Okul etkinlikleri var. Okullara seminerler veriliyor ortaokul lise ayrı olmak üzere” (K-12).

“Diyanetin alo fetva hattı var. Online eğitimleri var hanımlara yönelik. Hatta yazıldım ama devam edemedim. Bazı bölgelerde vaizelerin sohbet grupları olabiliyor. Kanalları var TV kanalları. Basılı kaynakları var. Çocuklar için yaz kuran kursları var. Dönem içi devam eden kurslar da oluyor. Her bölgede olmasa da hafta içi daimi kuran kursları var” (K-13).

“Diyanet hakkında bilgim var. E-Devlette soru cevap var kafama bir soru takıldığında oradan bakıyorum. Bir de mezheplerden dolayı kafa karışıklığı yaşıyorum. Şu an onları da öğrenip hangi mezhepteysen ona göre ilerliyorum. Soru-cevap dışında diğer faaliyetleri pek kullanmıyorum aslında çok faaliyeti var da şu an aklıma gelmiyor” (K-23).

Katılımcılardan elde edilen bilgiler neticesinde dini bilginin toplumsal kaynağı alt teması için belirlenen kodlar kurumlara kitle iletişim araçları, din görevlileri, kitaplar, internet/sosyal medya olarak belirlenmiştir. Bu kodlardan ilki kitle iletişim araçlarıdır. Kitle iletişim araçlarının kullanımında TV, Diyanet İşleri Başkanlığı internet sitesi ve Diyanet Radyo frekansı olarak öne çıkmaktadır.

“Her cuma ve pazar gecesi televizyonda okunan duaları izleyerek dinî içeriklere erişiyorum; sosyal medya, radyo ve kitap kullanmıyor, yalnızca televizyon yayınları ve Kur’ân-ı Kerîm’e başvuruyorum.” (K-1).

“Dini bir sorum olduğunda doğrudan Diyanet’e başvuruyorum; başka hiçbir kaynağa bakmıyorum. Önceden kitaplardan yararlanırken şimdi interneti kullanıyorum. Çok özel ve kişiye bağlı sorular geldiğinde “Alo Fetva” hattını arayıp birebir danışıyorum. İnterneti sıklıkla tercih ediyorum.” (K-12)

“İnternete güven duymuyorum; bu nedenle ilgi duyduğum konuda televizyonda takip ettiğim, güvenilir bulduğum kanallardan bilgi edinirim. Her kanalın veya her hocanın yayınını izlemiyorum; internetteki yoğun bilgi kirliliği yüzünden gördüğüm bilgilerin doğruluğunu mutlaka kontrol ediyorum. Çoğunlukla ise kütüphanemdeki kitaplara başvurarak ihtiyacımı karşılıyorum.” (K-13).

“Diyanet Radyosu’nu sıkça dinleyerek işitsel bilgi edinirim; özellikle yolculuklarda fetva bölümlerini takip ederim. Ayrıca Diyanet’in YouTube kanalındaki yayınları izlerim. Artık Diyanet hocalarının çoğu sosyal medya platformlarında da yer alıyor; onları oradan takip ederek güncel bilgilere ulaşıyorum.” (K-20).

Katılımcılardan elde edilen bilgiler neticesinde dini bilginin toplumsal kaynağı alt teması için belirlenen ikinci kod din görevlileridir. Din görevlileri kodu, kitle iletişim araçları ve internet gibi kaynakları kullanmayan bireylerin dini bilginin referans kaynağı olarak din görevlilerini görmesi şeklinde oluşturulmuştur ve temelinde kitle iletişim araçları ve internet kaynaklarının güvenilirmez kaynaklar olduğu fikrini barındırmaktadır. Araştırma bulgularında, katılımcıların dini bilgi edinme süreçlerinde din görevlilerini toplumsal bir bilgi kaynağı olarak görmeleri dikkat çekmektedir. Özellikle, kitle iletişim araçları ve internetin güvenilir bulunmaması nedeniyle, katılımcıların dini sorularında

doğrudan din görevlilerine başvurdukları ifade edilmiştir. Bu eğilim, dini bilginin aktarımında yüz yüze iletişim ve otorite figürlerinin hâlen güçlü bir rol oynadığını göstermektedir.

Topuz'un (2015) araştırmasına göre, cami din görevlileri yalnızca ibadetlerin yürütülmesinde değil, aynı zamanda topluma manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti sunmada da aktif bir konumda bulunmaktadır. Araştırmada, halkın %62,9'unun din görevlilerinden başta iman ve ibadet konularında bilgi beklediği, %30'unun ise günlük olaylarla ilgili dini açıklamalar istediği tespit edilmiştir. Bu bulgu, Düzce örneğinde katılımcıların din görevlilerine yönelmelerinin sadece dini ritüellerle sınırlı olmadığını, sosyal ve kültürel konuları da kapsadığını ortaya koymaktadır (Topuz, 2015).

Camilerin sosyal ve kültürel işlevlerinin arttığı, din görevlilerinin ise bu süreçte halkın dini sorularına birebir yanıt vererek birer "güvenilir bilgi kaynağı" haline geldikleri anlaşılmaktadır. Özellikle kitle iletişim araçları ve internetten gelen bilgi kirliliğine karşı katılımcıların eleştirel yaklaşımlar geliştirmesi, din görevlilerini daha değerli bir kaynak haline getirmektedir. Nitekim Akpolat (2005), iletişim çağında din görevlilerinin toplumun dini ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir pozisyona sahip olduklarını ve manevi rehberlik işlevlerinin giderek daha fazla öne çıktığını vurgulamaktadır. Sonuç olarak, bu bulgular yerel düzeyde din hizmetlerinin halkın dini bilgi taleplerine ne ölçüde yanıt verebildiğini ve dini otoritelerin bilgi güvenilirliği konusundaki algısal üstünlüğünü ortaya koymaktadır. Din görevlilerinin bilgi aktarımında birebir ilişkilerin hâlen önemli bir avantaj sağladığı, Düzce örneğinde açıkça gözlemlenmektedir.

"Bunların hiçbirini kullanmam. Yakınlarıma ve kurs hocasına sorarım" (K-2).

"İnternette gördüklerimin %99 una inanmıyorum. Kesinlikle kontrol ederim kendini hoca olarak tanıtan herkese itibar etmem araştırırım. Takip ettiğim güvendiğim hocalar haricinde çok itibar etmiyorum. Sıklıkla kitabı tercih ederim" (K-3).

Ediniyorum. Sıklıkla ilahiyat fakültesi mezunu arkadaşlara çok soruyorum. Kurs hocasına soruyorum ona rahatlıkla yazıp cevap alabiliyorum sonra da en çok interneti kullanıyorum (K-14).

Katılımcılardan elde edilen bilgiler neticesinde dini bilginin toplumsal kaynağı alt teması için belirlenen üçüncü kod kitaplardır. Kitaplar çalışmada en yüksek frekansa sahip kodlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte kitapların dini bilginin toplumsal kaynağı olarak görülmesinde internete güvenmeme faktörü bulunmaktadır. Ayrıca kitaplar konusundaki düşüncelerin temelinde ilmihaller, tefsirler ve Kur'an meali

bulunmaktadır. Araştırma bulgularında, katılımcıların dini bilgi edinme süreçlerinde kitapları toplumsal bilgi kaynağı olarak sıklıkla tercih ettikleri görülmüştür. Bu durum, özellikle ilmiyal kitapları, tefsirler ve Kur'an mealleri gibi temel dini eserlerin dini bilgi aktarımında güvenilir bir kaynak olarak kabul edilmesiyle ilişkilidir. Katılımcıların, internet ve kitle iletişim araçlarına yönelik güvensizlikleri de kitaplara yönelimlerini pekiştiren bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Karataş (2020), Cumhuriyet dönemi yaygın din eğitimi kitapları üzerine yaptığı incelemede, ilmiyallerin halkın dini bilgilerini sistematik bir şekilde öğrenmeleri açısından uzun yıllardır önemli bir kaynak olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle Ahmed Hamdi Akseki'nin "Yavrularımıza Din Dersleri" gibi eserleri, dini bilgilerin anlaşılabilir ve pratik bir biçimde sunulmasına katkı sağlamıştır. Bu eserler hem çocuklar hem de yetişkinler için dini bilgilerin temel kaynağı olarak kullanılmıştır. Benzer şekilde, Yaltkaya'nın (1943) "Benim Dinim" adlı eseri, şiir ve hikâye anlatımlarıyla dini değerlerin daha kolay benimsenmesini sağlamış; Köksal'ın (1999) "Gençlere Din Kılavuzu" adlı kitabı ise gençlere yönelik olsa da yetişkinler için de dini bilgiler açısından önemli bir başvuru kaynağı olmuştur. Araştırmada katılımcıların bu tür kitaplara referans vermeleri, yazılı kaynakların dini bilgiyi aktarımındaki sürekliliği göstermektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayımladığı çeşitli ilmiyal ve tefsir kitapları, dini bilgilerin standartlaştırılmasında ve yanlış bilgilendirmelerin önlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır (DİB, 2020). Bu bağlamda kitaplar, dini bilginin aktarımında bir güvenilirlik ve otorite unsuru olarak ön plana çıkmaktadır. Sonuç olarak, Düzce örneğinde yetişkin kadınların dini bilgi kaynağı olarak kitaplara yönelmesi; dini bilginin geleneksel yöntemlerle aktarılmasına duyulan güvenin bir yansımasıdır. İnternet ve diğer dijital kaynaklara yönelik eleştiriler, katılımcıları yazılı ve köklü dini kaynaklara daha fazla bağlamış görünmektedir. Bu durum, dini bilginin korunması ve doğru aktarılması açısından önemli bir eğilimi ortaya koymaktadır.

"Evet edinirim. En çok Kur'an-ı Kerim mealini başvururum" (K-7).

"İlmiyal kitabımı öncelikli kaynak olarak kullanıyorum; çoğu zaman sorularımın yanıtını orada buluyorum. İnterneti de sık sık başvurduğum bir araç haline getirdim; özellikle kânil akşamlarında kılınacak namazların usul ve dualarına internetten bakıyorum. Televizyon yayınlarını ise yeterince güvenilir bulmadığım için pek tercih etmiyorum." (K-15).

"Dini bilgileri öncelikle kitap ve internetten edinirim. Bir konu hakkında araştırma yaparken ilgili tefsirlere başvururum; internet üzerinden Diyanet'in ve diğer yayınevlerinin tefsirlerine kolayca erişebiliyorum. Ayrıca, çevrimiçi paylaşılan dinî içeriklerin altındaki yorumları da inceleyerek farklı bakış açılarını değerlendiriyorum." (K-16).

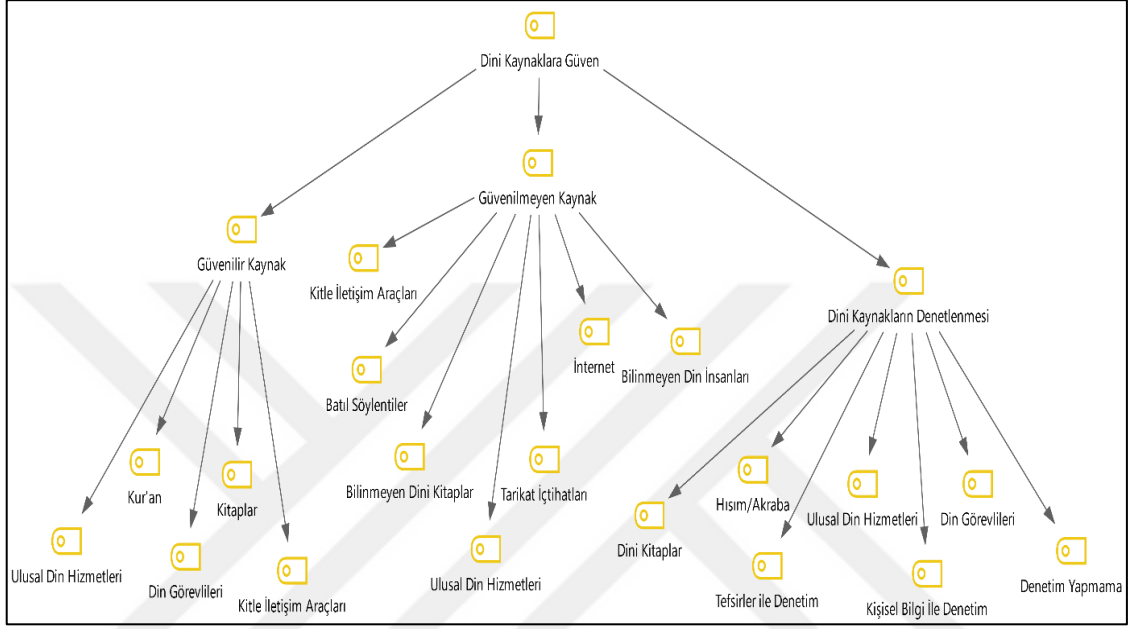
Katılımcılardan elde edilen bilgiler neticesinde dini bilginin toplumsal kaynağı alt teması için belirlenen son kod internet olarak öne çıkmaktadır. İnternet kullanımı, kitaplardan sonraki en yüksek referansa sahip ikinci kod olarak görülmektedir. Dini bilginin toplumsal kaynağı olarak internetten faydalanma durumuna bilgiye kolay ulaşım, zaman ve mekân fark etmeksizin bilgi edinebilme faktörleri etkide bulunmaktadır. Araştırmada, dini bilginin toplumsal kaynağı alt teması kapsamında internet, katılımcılar tarafından kitaplardan sonra en yüksek referansa sahip ikinci bilgi kaynağı olarak belirtilmiştir. Katılımcılar, interneti dini bilgilere ulaşmada pratiklik, kolay erişim ve zaman-mekân sınırlaması olmaması gibi avantajları nedeniyle tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Bu bulgu, internetin yaygın kullanımı ve dijitalleşmenin dini bilgi edinme süreçlerine yansımaları ortaya koymaktadır. Vardı (2013), internetin dini bilgilere ulaşma noktasında sağladığı kolaylığın özellikle genç ve orta yaş yetişkin gruplar arasında yaygın olduğunu belirtmiştir. Ancak çalışmada, kullanıcıların internet üzerinden elde ettikleri dini bilgilerin güvenilirliği konusunda endişe taşıdıkları da vurgulanmıştır. Araştırmamızda da benzer şekilde bazı katılımcılar, interneti öncelikli bir kaynak olarak kullanmalarına rağmen bu bilgilere eleştirel bir yaklaşım sergilemektedirler. Bunt (2007), “Dijital Çağda İslam” adlı çalışmada, internetin dini bilginin demokratikleşmesine katkı sağladığını ancak aynı zamanda bilgi kirliliği ve bağlamdan kopuk yorumlar nedeniyle riskler barındırdığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda, Düzce’deki katılımcıların interneti dini bilginin kaynağı olarak görmeleri, teknolojinin sunduğu imkanlardan yararlanma eğilimlerini yansıtırken; diğer yandan dini bilgilerin doğruluğunu sorgulama ihtiyacının da devam ettiğini göstermektedir. Sonuç olarak, internetin dini bilginin toplumsal kaynağı olarak yükselişi, bilgiye erişim alışkanlıklarının dönüşümünü ortaya koymaktadır. Ancak bu eğilimin beraberinde getirdiği bilgi güvenilirliği sorunu, katılımcıların interneti kullanırken resmi ve kurumsal dini kaynaklara yönelme eğilimleriyle dengelenmektedir.

“İnternetten Kur’ân-ı Kerîm okumayı öğrenmeye çalıştım ve bilgimi artırdım. Kitap okumayı tercih etmiyorum; bir dönem Kur’an kursuna gittim ama genellikle telefonumdan internete başvuruyorum, çünkü hızlı ve kolay şekilde bilgiye ulaşıyorum.” (K-6).

“YouTube ve interneti elbette tercih ederim. İnternette takip ettiğim sayfalarda ayet veya hadis paylaşımları karşıma çıkıyor; bunları kulaklığımla dinlerken aynı anda başka işler de yapabiliyorum, bu büyük bir avantaj sağlıyor. Dini kitapları her zaman okumuyorum ama bildiklerimi tazelemek için ara sıra elime alıyorum. Ramazan döneminde ise sahur vakitlerinde televizyon sohbet programlarını takip ederek ibadetlerime destek oluyorum.” (K-9).

4.3. Düzce’de Yaşayan Kadınların Dini Kaynaklara Güven Durumuna İlişkin Veriler

Araştırmada Düzce’de yaşayan kadınların dini kaynaklara güven durumuna yönelik alt amaçlar bulunmaktadır. Bu kapsamda elde edilen veriler neticesinde oluşan tema, alt tema ve kodlara yönelik grafiğe Şekil 4.3’te yer verilmiştir.

Şekil 4.3. Düzce’de Yaşayan Kadınların Dini Kaynaklarına Güven Durumuna İlişkin Tema, Alt Tema ve Kod Grafiği

Şekil 4.3’de yer alan veriler incelendiğinde din kaynaklarına güven teması güvenilir kaynak, güvenilmeyen kaynak ve din kaynaklarının denetlenmesi alt temaları şeklinde oluşturulmuştur. Güvenilir kaynak alt temasının kodları ulusal din hizmetleri, Kur’an, din görevlileri, kitaplar ve kitle iletişim araçlarıdır. Güvenilmeyen kaynaklar arasında kitle iletişim araçları, batıl söylentiler, bilinmeyen dini kitaplar, ulusal din hizmetleri, tarikat içtihatları, internet ve tanınmayan din insanları bulunmaktadır. Son olarak dini kaynakların denetlenmesi alt temasına ilişkin dini kitaplar yoluyla, hısım/akraba yoluyla, tefsirler ile, ulusal din hizmetleri ile, kişisel bilgi ile, din görevlileri yoluyla denetleme kodlamaları yapılmıştır.

Araştırma kapsamında Düzce’de yaşayan kadınların dini kaynaklara güven durumlarına yönelik sorulara din kaynaklarına güven teması altında yanıt aranmıştır. Bu kapsamda yapılan araştırma sonucu katılımcıların verdikleri cevaplara Tablo 4.3’de yer verilmiştir.

Tablo 4.3. Katılımcıların Din Kaynaklarına Güven Durumlarına İlişkin Veriler

TEMA	ALT TEMA	KOD	FREKANS	KATILIMCILAR
Dini Kaynaklara Güven	Güvenilir Kaynaklar	Kitle İletişim Araçları	1	K1
		Din Görevlileri	5	K2, K6, K7, K8, K14
		Kitaplar	5	K3, K4, K8, K10, K19
		Kur'an	9	K5, K8, K13, K15, K16, K17, K18, K21, K22
		Ulusal Din Hizmetleri	5	K9, K11, K12, K19, K23
	Güvenilmeyen Kaynaklar	Bilinmeyen Kaynaklar	4	K1, K2, K14, K18
		İnternet	14	K2, K3, K4, K6, K7, K8, K11, K12, K13, K15, K17, K19, K20, K23
		Kitap	1	K5
		Ulusal Din Hizmetleri	1	K7
		Batıl İnançlar	2	K9, K21
		Kitle İletişim Araçları	1	K10
		Tarikatlar	2	K16, K22
		Kişisel Bilgi	4	K1, K8, K12, K14
		Denetim Yapmama	5	K2, K5, K15, K21, K22
		Tefsir	1	K3
	Dini Kaynakların Denetlenmesi	Din Görevlileri	6	K4, K7, K10, K13, K18, K20
		Hısım/Akraba	2	K6, K23
		Ulusal Din Hizmetleri	3	K9, K11, K17
		Dini Kitaplar	2	K16, K19

Tablo 4.3'te yer alan veriler incelendiğinde, katılımcıların verdikleri cevaplara ilişkin oluşturulan dini kaynaklara güven temasına ilişkin ilk alt tema güvenilir kaynaklar olarak belirlenmiştir. Güvenilir kaynaklar alt teması içerisinde ilk kod ise kitle iletişim araçlarıdır. (K-1) kodlu katılımcı kitle iletişim araçları yoluyla elde ettiği dini bilgiyi güvenilir olarak görmektedir. Araştırma bulgularına göre katılımcılar, dini bilgi edinmede en çok Kur'an'ı (f=9) güvenilir bir kaynak olarak belirtmişlerdir. Bu durum, Kur'an'ın dini bilginin temel kaynağı olduğuna dair klasik İslam anlayışıyla paralellik göstermektedir. Özellikle katılımcıların büyük bir kısmının (K5, K8, K13, K15, K16, K17, K18, K21, K22) Kur'an'ı doğrudan referans göstermeleri, kutsal metnin bireysel

dini gelişimdeki merkezî rolünü vurgulamaktadır. Tosun (2017) da dini eğitimin en temel kaynağının Kur'an olduğunu ve bu kaynağın bireylerin dini düşünce ve pratiklerinde belirleyici bir etkisi bulunduğunu belirtmektedir. Din görevlileri (f=5) ve kitaplar (f=5) da güvenilir kaynaklar arasında öne çıkmıştır. Din görevlilerine güven, dini bilgilerin sözlü aktarımında otorite figürlerine duyulan ihtiyacın bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Topuz (2015), din görevlilerinin halkın dini rehberlik ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir rol oynadığını, bu nedenle güvenilirliklerinin yüksek olduğunu ifade etmiştir. Kitaplar ise özellikle ilmi-haller ve tefsirler bağlamında ön plana çıkmıştır. Karataş (2020), Cumhuriyet dönemi din eğitimi kitaplarının halkın dini bilgi ihtiyaçlarını karşılamada pedagojik ve içerik açısından önemli bir yer tuttuğunu vurgular. Buna karşın, internet (f=14) en yüksek frekansa sahip güvenilmeyen kaynak olarak dikkat çekmektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğu, internetten edinilen dini bilgilerin doğruluğuna şüpheyle yaklaşmakta (K2, K3, K4, K6, K7, K8, K11, K12, K13, K15, K17, K19, K20, K23) ve bilgi kirliliğine dikkat çekmektedir. Vardı (2013), internetin dini bilgiye hızlı erişim sağladığını ancak içeriklerin güvenilirliği konusunda ciddi problemler barındırdığını belirtmektedir. Benzer şekilde Bunt (2007), internetin dini bilginin demokratikleşmesine katkı sağladığını, fakat aynı zamanda yanlış ve bağlamdan kopuk bilgilerin yayılmasına yol açtığını ifade etmektedir. Ulusal din hizmetleri (f=5) hem güvenilir hem de (f=1) güvenilmeyen kaynaklar arasında yer almakta, bu da katılımcılar arasında hizmetlerin niteliğine dair farklı algıların varlığına işaret etmektedir. Akpolat (2005), din hizmetlerinin yerel düzeyde farklı standartlarda yürütülmesinin güven algısını etkileyebileceğini ileri sürmektedir. Denetim mekanizmaları bağlamında ise katılımcıların bir kısmı (f=6) dini bilgilerin doğruluğunu din görevlileri aracılığıyla kontrol ettiklerini belirtmiştir. Bu da dini bilgilerin doğruluğunu teyit etme konusunda bireylerin otorite figürlerine yönelme eğiliminde olduklarını göstermektedir. Sonuç olarak, Düzce'deki yetişkin kadınların dini bilgi kaynaklarına yönelik güven algısı, geleneksel kaynaklara (Kur'an, din görevlileri, kitaplar) yüksek düzeyde güven duyulduğunu, modern kaynaklara (internet, kitle iletişim araçları) ise temkinli yaklaşıldığını ortaya koymaktadır. Bu bulgu, dini bilgiye erişimde eleştirel bir farkındalık geliştiğini ve bireylerin dini bilgiyi doğrulama ihtiyacı hissettiklerini göstermektedir.

“Semerkand TV, Diyanet TV ve Gonca TV'yi izliyorum; bu kanallara güveniyorum.”

(K-1).

Katılımcılardan elde edilen bilgiler neticesinde güvenilir kaynaklar alt temasına ilişkin ikinci kod din görevlileri olarak belirlenmiştir. Din görevlilerine güven kodunun temelinde ise din görevlilerinin gerçek kişiler olması bulunmaktadır.

“Yakınımdaki hocalara güvenirim; hadislere de güveniyorum çünkü bunlar Peygamberimizin sözlerinin bize doğru şekilde ulaşmış halidir.” (K-6).

“İlimden emin olduğum hocalarıma güvenirim; ayrıca kitaplara ve meallere de başvururum, ancak her yazarın eserine itimat etmem.” (K-7).

“En çok gerçek kişilere güvenirim; çünkü onlar soyut bilgiler yerine somut örneklerle anlatarak emsal teşkil ediyorlar.” (K-14).

Katılımcılardan elde edilen bilgiler neticesinde güvenilir kaynaklar alt temasına ilişkin üçüncü kod kitaplar olarak belirlenmiştir. Kitaplar koduna dayalı verilen cevaplarda Kur'an en önemli faktör olarak belirlenirken ilmihaller ve güvenilir yazarlar da (örneğin Elmalılı Hamdi Yazır, Buhari vb.) öne çıkmaktadır.

“Kitaplara, Kur'an-ı Kerim'e ve ilmihâllere başvuruyorum; çünkü kitaplarda bilginin kaynakçasına ulaşabiliyorum. İnternette ise genellikle kaynakça bulunmadığı ve tanımadığım kişilerin kişisel yorumlarını ekleyebildiği için güven duymak zor oluyor. Bu nedenle kitapları daha güvenilir buluyorum.” (K-3).

“En önemlisi Kur'an-ı Kerim'dir, ancak Arapça bilmediğim için meâl okumak bile eksik kalıyor. Hadis kaynaklarından genellikle Buhari'ye başvururum; çünkü güvenilir kaynaklara önem veririm. En sağlam bilgi her zaman Kur'an-ı Kerim'den gelmektedir.” (K-8).

“Kitaplarıma güveniyorum; zira tek bir eser, birçok kaynaktan süzülmüş bilgileri bir araya getiriyor. Âlimlerin fetvalarını ve Diyanet'in görüşlerini ekleyerek konuyu netleştiriyor; böylece farklı kitapları tek tek incelemek yerine pratik bir çözüm sunup zamandan tasarruf ediyorum.” (K-10).

Elmalılı Hamdi Yazır'a bakarım (K-19).

Katılımcılardan elde edilen bilgiler neticesinde oluşturulan bir başka kod Kur'an olarak ele alınmıştır. Kur'an'ın ayrı bir kod olarak ele alınmasının sebebi katılımcıların yalnızca Kur'an'ı temele almasından kaynaklanmaktadır. Kitaplar kodunda yer verilen katılımcılar Kur'an'ın yanı sıra ilmihaller, tefsirler ve birtakım dini alimlerden söz etmişlerdir. Bununla birlikte Kur'an kodunda yer alan katılımcıların cevapları yalnızca Kur'an'dan oluşmaktadır. Ek olarak ise Kur'an kodunda yer alan ve kitaplar kodunda da cevabını Kur'an temelinde veren katılımcılara ortak kod biçiminde yer verilmiştir.

“Kur’ân-ı Kerîm’i en güvenilir kaynak olarak kabul ediyorum; çünkü Peygamberimiz’e ait, bozulmadan günümüze ulaşmış bir miras. Sahih hadisleri de aynı güvenle okuyor, ancak kaynaklarının sağlam olmasına özellikle dikkat ediyorum.” (K-5).

“En güvenilir kaynağım Kur’ân-ı Kerîm; Allah tarafından vahyedilmiş ve bozulmadan günümüze ulaşmış bir eser. Ardından hadis kaynaklarına başvurmak isterim; ancak hadis literatöründeki çeşitlilik nedeniyle seçim yaparken kalbim sahih hadisleri öne çıkarmak istese de aklım eleştirel bir mantıkla değerlendirme yapmaya yöneliyor.” (K-16).

“En çok Kur’ân-ı Kerîm’e ve sahih hadislere güvenirim; çünkü Kur’ân, Allah’ın kelâmı olarak günlük ibadetlerimizin temelini oluşturur, hadislere ise Peygamberimizin yaşamını ve toplumsal hayattaki örnek davranışlarını öğrenmek için başvururum.” (K-18).

“En çok Kur’ân-ı Kerîm’e güvenirim; çünkü onun birinci elden kaynak olduğuna inanıyorum.” (K-22).

Katılımcılardan elde edilen bilgiler neticesinde oluşturulan son kod ulusal din hizmetleri bir başka deyişle Diyanet İşleri Başkanlığı verileri olarak ele alınmıştır. Ulusal din hizmetleri koduna ilişkin katılımcı cevapları ise şu şekilde özetlenebilir:

“Eğitimi almadığım için hadislerin sahihliğini ayırt edemediğimden Diyanet’i esas alıyorum. Fıkıh, hadis, tefsir, içtimâî kıyas gibi ilmi konuları tek başıma okuyup değerlendirecek donanıma sahip olmadığım için karar veren alimlerin görüşlerine güveniyorum. Alanım olmadığı için nasıl hastalığımda doktora danışıyorsam dinî meselelerde de uzmanlara başvurmak gerektiğini düşünüyorum. Bu nedenle belirli bir tarikatın yerine, Diyanet’in sunduğu resmi kaynakları ve yayınları takip edebilirim.” (K-11).

“Diyanet İşleri Başkanlığı resmi ve güvenilir bir kurum; ayrıca şu anda Türkiye Müslümanları’na hitap eden ve aşırı uç açıklamalardan uzak, makul ifadeler kullanan DİB Başkanını da güvenilir buluyorum.” (K-12).

“Diyanet’in heyetince hazırlanan eserleri güvenilir bulduğum için onlara başvururum. Kaynak seçerken bilinçli süzme yaparım; rastgele ilk tıkladığım bilgiye değil, eserin kim tarafından kaleme alındığına dikkat ederim. Ayrıca belli başlı sahih hadis kitaplarına yönelerek doğruluğunu titizlikle kontrol ederim.” (K-19).

Tablo 4.3’de yer alan veriler incelendiğinde, katılımcıların verdikleri cevaplara ilişkin oluşturulan dini kaynaklara güven temasına ilişkin ikinci alt tema güvenilmeyen kaynaklar olarak belirlenmiştir. Güvenilmeyen kaynaklar alt teması içerisinde ilk kod bilinmeyen din insanların görüşleri olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda katılımcı görüşleri şu şekilde oluşturulmuştur.

“Herhangi bir düşünceye saplanıp kalıp farklı görüşlere kapılarını kapatan radikal kaynaklara güvenmiyorum. Örneğin “kimsenin olmadığı yerde başı açık namaz kılınabilir” gibi iddiaları yanlış buluyor ve bu tür yaklaşımları savunanlara itibar etmiyorum.” (K-14).

“Bazı yazarlar profesör unvanına sahip olmalarına rağmen yazılarındaki tutarsızlıklar ve din alimlerine yakışmayan söylemler yüzünden görüşlerinin geçerliliğini sorguluyorum. Bir dini söylemin güvenilirliği, hangi kaynaktan alıntı yapıldığına ve nerede referans gösterildiğine bağlı. Televizyonu, sosyal medyayı ve diğer dijital platformları en güvensiz kaynaklar olarak görüyorum; çünkü orada kaynak göstermeden, gelişigüzel herkesi etkileyebilecek biçimde yayılan içerikler var. Bazı kişiler bu tür yayınları takip etse de, kaynağı olmadığı için benim için geçerli olmuyor.” (K-18).

Güvenilmeyen kaynaklar alt teması içerisinde ikinci kod internet olarak belirlenmiştir. İnternete güvenilmemesinin sebepleri ise bir kaynağa dayanmaması, her bilginin doğru ön kabulü ile yayınlanması, tıklanma amaçlı yalan bilgiler yayılması gibi faktörlerden oluşmaktadır. Araştırma bulgularınızda, “Güvenilmeyen kaynaklar” alt teması içinde internetin ikinci kod olarak belirlenmesi ve katılımcıların internete güvenmemelerinin sebeplerini “bir kaynağa dayanmama”, “her bilginin doğru ön kabulü ile yayınlanması” ve “tıklanma amaçlı yalan bilgiler yayılması” şeklinde ifade etmeleri, literatürle önemli bir paralellik göstermektedir. Eken ve Aydın (2018), internet ortamında sunulan dini bilgilerin güvenilirliği ve kalitesini sorguladıkları çalışmalarında, birçok Türkçe dini içerikli web sitesinde yetkinlik, otorite ve kapsam açısından ciddi eksiklikler olduğunu ortaya koymuştur. İnceledikleri sitelerde yazar bilgisinin eksikliği, kaynakça ve referans sisteminin yetersizliği ve içeriklerin çoğunlukla derleme veya doğrudan alıntı olması, internetteki dini bilgilerin doğruluğu konusunda kullanıcıların endişelerini haklı çıkarmaktadır.

Bu bulgular, katılımcıların internet kaynaklarını güvenilmez bulmalarının nedenlerini destekler niteliktedir. Katılımcıların belirttiği “tıklanma amaçlı yalan bilgiler yayılması” durumu da Eken ve Aydın’ın (2018) vurguladığı ticari kaygılarla hazırlanan, sansasyonel başlıklarla sunulan ve kullanıcıları yanıltan içeriklerin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Benzer şekilde Vardı (2013), internetin dini bilgi ediniminde pratik bir araç olduğunu ancak doğruluk ve güvenilirlik bakımından ciddi sorunlar barındırdığını belirtmektedir. Vardı’ya göre, resmi kurumlarca hazırlanan dini sitelerin azlığı ve denetim mekanizmalarının yetersizliği, bireylerin internetten elde ettikleri dini bilgilerin kalitesine şüpheyle yaklaşmalarına yol açmaktadır. Sonuç olarak, Düzce örneğinde katılımcıların internete yönelik güvensizlikleri, literatürdeki bulgularla örtüşmektedir. Bu durum, internetin sağladığı kolaylıklar kadar, yanlış ve eksik bilgilere erişim riskini de beraberinde getirdiğini göstermektedir. Bu bağlamda, dini bilginin kaynağını sorgulama ve resmi/kurumsal kaynaklara yönelme eğilimleri, bireylerin bilgi edinme süreçlerinde eleştirel bir farkındalık geliştirdiklerinin bir göstergesidir.

“İnterneti güvenilir bulmuyorum; çünkü kaynakça belirtilmiyor, dipnotlar ve parantez içindeki atıflar eksik kalıyor, anlatan kişinin kim olduğuna dair bilgi sahibi olmamı engelliyor” (K-3).

“Sosyal medyada ve DİB’in bazı yayınlarında uydurma hadisler ve doğrulanmamış içerikler dolaşıyor; bu yüzden onlara itimat etmiyorum (K-7).

“Popüler internet siteleri tıklanma odaklı haber yapıyor; başlıklar yanıltıcı olabiliyor veya site kendi yorumunu katıyor, bu ayrımı yapabilmek için derin bir bilgi birikimine sahip olmak gerekiyor” (K-11).

“Genel olarak interneti her alanda güvenilirmez buluyorum; denetleme mekanizması olmadığı için herkes özgürce yalan yanlış yazıp konuşabiliyor, bilgi kirliliği had safhada ve doğruluğunu sorgulayacak kimse yok” (K-13).

Güvenilmeyen kaynaklar alt teması içerisinde üçüncü kod tarikat içtihatları olarak belirlenmiştir. Tarikat içtihatları ve tarikatların bilgilerinin güvenilirmez olmasının sebepleri ise tarikatların din dışında da ellerinde bir güç bulundurmaları olarak görülmektedir. Araştırma bulgularınızda, “Güvenilmeyen kaynaklar” alt teması içinde tarikat içtihatlarının üçüncü kod olarak belirlenmesi, katılımcıların bu kaynaklara güvenmemelerinin gerekçeleriyle birlikte (ör. tarikatların din dışında da güç sahibi olmaları) literatürdeki eleştirilerle örtüşmektedir. Bartu’nun (2017) “Kayseri’de Tarikatlar ve Tekkeler” başlıklı yüksek lisans tezinde, tarikatların tarihsel süreçte yalnızca dini değil aynı zamanda sosyal, siyasi ve ekonomik alanlarda da etkili oldukları vurgulanmaktadır. Bartu, Osmanlı döneminde tekkelerin ve tarikatların birçok alanda faaliyet gösterdiğini, bu faaliyetlerin zamanla dini sınırların ötesine geçerek toplumsal güç unsurlarına dönüştüğünü belirtmektedir. Bu durum, günümüzde bazı bireylerin tarikatlara yönelik güvensizliklerinin kökenini açıklamada önemli bir referans noktasıdır. Benzer şekilde Ocak (2013), Anadolu’daki dini yapılar üzerine yaptığı incelemede, bazı tarikatların “sivil toplum” benzeri yapılar geliştirerek sosyal dayanışma sağladığını, ancak bu yapının zamanla dini otoritenin yanı sıra siyasi ve ekonomik güce dönüşerek toplumda eleştirilere yol açtığını belirtir. Katılımcıların bu bağlamda tarikat içtihatlarını güvenilir bulmamaları, dini bilginin kaynağı olarak resmi ve kurumsal yapılara yönelmeleriyle de ilişkilendirilebilir. Ayrıca, Çapçioğlu (2000), modern Türkiye’de tarikatların bazen dini bilginin aktarımında geleneksel bir kanal olarak varlık gösterdiğini, ancak toplumsal değişimle birlikte bu yapıların “şeffaflık” ve “hesap verebilirlik” konularında eleştirilere maruz kaldığını ifade etmektedir. Katılımcıların, tarikatların dini bilginin ötesinde siyasi bir güç aracı olabileceği endişesi, literatürdeki bu eleştirilerle paralellik göstermektedir.

“Tarikat içtihatlarını en güvensiz kaynak olarak görüyorum; başlangıçta samimi duygularla kurulmalarına rağmen zamanla güç zehirlenmesi yaşayarak İslamiyet’le bağdaşmayan uygulamalara yöneliyorlar” (K-16). “Tarikat hocaları ve şeyhler de güvenimi kazanamıyor; söyledikleri çoğunlukla bel altı veya kadınlar üzerine odaklanıyor, ahlaki ve insani değerleri yansıtmıyor; toplumdan izole yaşamaları ve kendilerini ayrıcalıklı görmeleri samimiyetlerini zedeliyor” (K-22).

Güvenilmeyen kaynaklar alt temasının bir başka kodu ise ulusal din hizmetleri olarak belirlenmiştir. Ulusal din hizmetlerini temsil eden Diyanet İşleri Başkanlığı’nı kurum içerisinde yer alan personellere yönelik olumsuz düşünceler sebebiyle kaynak olarak güvenilmez bulunduğu belirtilebilir. Araştırma bulgularında, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın dini bilgi kaynağı olarak güvenilirliğinin, kurum içerisinde görev yapan personellere yönelik olumsuz algılar sebebiyle sorgulandığı görülmektedir. Katılımcıların bir kısmı, din hizmeti sunan personelin bilgi düzeyi, tutumları ve görev anlayışları konusundaki eleştirilerini dile getirerek, bu durumun kuruma olan genel güveni de olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir. Bu bulgu, literatürde Diyanet personelinin toplumsal algısıyla ilgili yapılan değerlendirmelerle örtüşmektedir. Örneğin Asri (2021), din hizmetleri uzmanlarının görev tanımlarının genişliği ve çeşitliliği nedeniyle her alanda yeterlilik sergileyemeyebileceklerini, bu durumun halk arasında hizmet kalitesine ilişkin algıları olumsuz etkileyebileceğini ifade etmektedir. Benzer şekilde Yılmaz (2015), din görevlilerinin zaman zaman iletişim becerileri ve pedagojik yaklaşımlarındaki eksiklikler nedeniyle toplumsal beklentilere tam olarak karşılık veremediklerini, bunun da kurumun temsil gücünü zedelediğini vurgulamaktadır. DİB’in kurumsal bir yapı olarak güvenilirliği, sunduğu hizmetlerin standartlarıyla doğrudan ilişkilidir. Ancak hizmetlerin uygulayıcıları olan personelin yeterliliğine dair algılar, kurumsal güveni de belirleyen bir unsur haline gelmektedir. Kaya (2018), özellikle genç kuşakların din görevlilerini bilgi kaynağı olarak yeterli bulmadıklarını, dini bilgileri doğrulama sürecinde alternatif kaynaklara yöneldiklerini ortaya koymuştur. Katılımcıların, DİB personeline yönelik eleştirileri; bireysel deneyimlere dayalı olsa da din hizmetlerinde kalite, profesyonellik ve halkla ilişkiler boyutunda iyileştirme ihtiyacına işaret etmektedir. Bu bağlamda, kurumun bilgi kaynağı olarak güvenilirliğini artırmak için personelin mesleki gelişim programlarının güçlendirilmesi, iletişim becerilerinin artırılması ve halkla etkileşim süreçlerinin yeniden yapılandırılması önem arz etmektedir.

“...DİB ise şöyle kurum çalışanlarından dolayı ve lüks içinde yaşayan yetkili kişilerden dolayı güven duygum azaldı” (K-7).

Güvenilmeyen kaynaklar alt teması içerisinde bir başka kod batıl söylentiler olarak belirlenmiştir. Araştırma bulgularına göre, batıl söylentiler katılımcılar tarafından dini bilgi kaynağı olarak güvenilir bulunmuştur. Katılımcılar bu tutumlarını, batıl söylentilerin kaynağa dayanmaması, akıl ve mantık çerçevesinde açıklanabilir olmaması ve çoğunlukla hurafe nitelikli bilgiler içermesi ile gerekçelendirmişlerdir. Bu yaklaşım, modern bireyin dini bilgiye yönelik artan eleştirel bakışını ve rasyonel bilgi arayışını ortaya koymaktadır. Malinowski (1990), mit ve söylentilerin geleneksel toplumlarda sosyal düzenin korunmasına hizmet ettiğini, ancak modern toplumlarda bu tür anlatıların “batıl” olarak görülerek dini bilgi üretiminde otoritesini kaybettiğini belirtir. Bu çerçevede, katılımcıların batıl söylentilere yönelik eleştirileri, modernleşme sürecinin dini bilgi algısına etkisi olarak değerlendirilebilir. Benzer şekilde İlhan (2014), mitlerin ve söylencelerin toplumsal hafızada bir değer taşımasına rağmen, bilimsel bilgi çağında bunların irrasyonel ve güvenilirmez görüldüğünü vurgulamaktadır. Katılımcıların dini bilgi kaynakları arasında batıl söylentilere yer vermemesi, dini bilgiyi doğrulama ve eleştirme ihtiyacının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Özudoğru’nun (2022) çalışması da bu bulguyu destekler niteliktedir. Yazar, modern dünyada bireylerin geleneksel mitlere ve söylentilere karşı daha mesafeli durduklarını ve bu anlatıları folklorik bir unsur olarak değerlendirdiklerini ifade etmektedir. Katılımcıların batıl söylentilerden ziyade Kur’an, dini kitaplar ve din görevlileri gibi daha somut ve doğrulanabilir kaynaklara yönelmesi, bu eğilimin bir göstergesidir. Sonuç olarak, Düzce örneğinde yetişkin kadınların batıl söylentileri güvenilirmez bulmaları, dini bilgi edinme süreçlerinde akılcı, kanıta dayalı ve kurumsal kaynaklara yöneldiklerini göstermektedir. Bu durum, bireylerin dini bilgiye ulaşmada daha eleştirel ve seçici bir tutum geliştirdiklerini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda elde edilen katılımcı görüşleri şu şekilde özetlenebilir:

“Batıl, dinle ilgisi olmayan ve halk arasında yerleşmiş; Peygamber Efendimiz döneminde hiç uygulaması olmayan gelenek, görenek ve ritüellere güvenmiyorum. Bu tür uygulamaları ibadetle karıştırmamak; ancak kültürel bir gelenek olarak görmek gerektiğini düşünüyorum. Bazı yörelerde geleneğin dinle harmanlanarak “haram” veya “şüpheli” denmesi, içini dolduramadıkları yasaklarla insanları dışlamaları doğru değil. Hiçbir yoruma hemen itibar etmeyip, dinin yasaklamadığı konularda aceleci hükümlere varmamak; şüpheye düşen meselelerde mutlak uzmanlara danışmak gerektiğine inanıyorum. Cehennemlik veya kafir olarak niteleyerek ötekileştiren uç fikirleri de kabul etmiyorum.” (K-9).

“Halk arasında kulaktan kulağa yayılan fetvalara güvenmiyorum; genellikle ekstra unsurlar katarak aktarıyorlar. Doğru bilgiye ulaşmak için ya bizzat konuyu inceleyeceğim ya da bu alanda uzman bir hocaya danışacağım.” (K-20).

Güvenilmeyen kaynaklar alt teması içerisinde son kod kitle iletişim araçları olarak belirlenmiştir. (K-10) kodlu katılımcı kitle iletişim araçları yoluyla verilen dini bilginin güvenilir olmadığını belirtmektedir. Araştırma bulgularınızda “Güvenilmeyen kaynaklar” alt teması içerisinde kitle iletişim araçları yoluyla verilen dini bilginin güvenilir bulunmaması, literatürde de sıklıkla tartışılan bir konudur. Katılımcıların bu kaynaklara yönelik eleştirileri; bilgi kirliliği, sansasyonel içerik üretimi ve dini bilgilerin magazinleştirilmesi gibi kaygılara dayanmaktadır. Kurt’un (2008) Diyanet Aylık Dergisinin Yetişkin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi başlıklı çalışmasında, kitle iletişim araçlarının yetişkin din eğitimi bağlamında etkili birer araç olabileceği belirtilse de, bu araçların içerik kalitesi, doğruluk ve dini konularda uzman olmayan kişilerin yorumları nedeniyle çoğu zaman güvenilirliklerini yitirdikleri vurgulanmıştır. Özellikle dini bilgilerin sosyal medyada hızlıca yayılması ve denetlenmeden dolaşıma girmesi, bireylerde bu kaynaklara karşı temkinli bir yaklaşımın gelişmesine neden olmuştur. Benzer şekilde Tosun (2017), kitle iletişim araçlarının dini içerikleri sunarken pedagojik ve etik bir çerçeveye sahip olmalarının zorunlu olduğunu, aksi takdirde halkın zihninde dini kavramlara ilişkin yanlış anlamalar oluşabileceğini ifade etmektedir. Bu da katılımcıların neden daha çok yazılı, kurumsal ve doğrudan dini otoritelerden gelen kaynaklara yöneldiklerini açıklamaktadır. Ayrıca Köylü (2004), yetişkinlerin dini bilgi edinme süreçlerinde özellikle televizyon ve internet gibi araçların hızlı bilgi sunma avantajına rağmen yüzeysel ve güvenilmez bilgiler barındırdığı için eleştirildiğini belirtmiştir. Bu nedenle yetişkin bireylerin kitle iletişim araçlarını dini bilgi kaynağı olarak görmek yerine, daha çok resmi dini yayınlara ve uzmanlara yöneldikleri saptanmıştır. Düzce örneğinde katılımcıların kitle iletişim araçlarını güvenilir bir dini bilgi kaynağı olarak görmemeleri, dini bilgiyi doğruluk, kaynağa dayalı olma ve etik sorumluluk açısından değerlendirdiklerini göstermektedir. Bu tutum, dini bilginin hızla tüketildiği ve yaygınlaştığı modern iletişim çağında, bireylerin eleştirel bir bakış açısı geliştirme ihtiyacına işaret etmektedir.

“TV hocalarının söylediklerini bir araya getirmek zor oluyor. Maalesef bazen birbirleriyle çelişen, tutarsız açıklamalar yapıyorlar; özel ihtilaflı konulara girdiklerinde izleyicide kafa karışıklığı ve şüphe oluşuyor. Allah affetsin, umarım kasıtlı değildir.” (K-10).

Tablo 4.3’de yer alan veriler incelendiğinde, katılımcıların verdikleri cevaplara ilişkin oluşturulan dini kaynaklara güven temasına ait üçüncü alt tema dini kaynakların denetlenmesi olarak belirlenmiştir. Dini kaynakların denetlenmesi alt teması içerisinde

ilk kod kişisel dini bilgi ile denetimdir. Katılımcılardan bazıları öğrenilen yeni dini bilgilerin kendi bilgileri ile uyumlu olup olmadığını sorgulayarak bilginin doğruluğunu test etmektedir.

“Bilgileri mutlaka denetlerim; sosyal medyada edindiğim hiçbir içeriğe doğrudan itimat etmem. Önce farklı kaynaklara bakar, doğruluğunu kontrol ederim. Yanımda bilgisi olan biri varsa sorarım; yoksa mesaj atarak teyit alırım.” (K-8).

“Öncelikle içime dönüp öğrendiğim bilgilerin önceki tecrübelerim ve okulda edindiklerimle ne kadar tutarlı olduğuna bakıyorum. İçime huzur verip vermediğini vicdanıma soruyorum; tatmin olmazsam hemen araştırmaya başlıyorum. Bugüne dek hiç duymadığım bir konuya kaynaklara başvurup kendim öğreniyorum. Kur’ân-ı Kerim’e gelince, okumadığım ya da bilmediğim tefsir kalmadı; ancak yeni ve güncel bir mesele olduğunda Diyanet’in yayınlarını tercih ediyorum. Bana bilmediğim bir soru yöneltildiğinde “Şu an bilmiyorum, araştırıp size döneceğim” deyip konuyu inceliyorum, sonra da bulduklarımı paylaşıyorum.” (K-12).

“Eğer bir kişiye soru sorduysam ve cevabı kafama yatmadıysa, internete veya kitaplara bakıp sonra aynı kişiye tekrar sorarım; yanıtlar arasında çelişki varsa diğer arkadaşlarıma—hatta konuyla ilgisi olmayanlara bile—danışarak farklı bakış açılarını ve mantıklarını test ederim.” (K-14).

Dini kaynakların denetlenmesi alt teması içerisinde ikinci kod tefsirler yoluyla denetleme olarak belirlenmiştir. Araştırma bulgularınızda “Dini kaynakların denetlenmesi” alt teması içerisinde tefsirler yoluyla denetleme kodunun belirlenmesi, katılımcıların dini bilgiyi doğrularken tefsir kaynaklarını önemli bir referans noktası olarak gördüklerini göstermektedir. Bu yaklaşım, dini bilginin güvenilirliğinin artırılmasında klasik ve modern tefsirlerin rolünü öne çıkarmaktadır. Oruç’un (2016) Klasik ve Modern Dönem Tefsir Kaynaklarında Kadın Algısı başlıklı doktora çalışmasında, tefsirlerin sadece dini metinlerin yorumlanmasında değil, aynı zamanda çağın ihtiyaçlarına göre bilgi denetimi ve anlam üretiminde de etkili olduğu vurgulanmıştır. Yazar, klasik dönem tefsirlerinde ayetlerin çoğunlukla geleneksel yorumlarla ele alındığını, modern dönem tefsirlerinde ise daha eleştirel ve bağlamsal bir yaklaşımın benimsendiğini belirtmiştir. Bu durum, tefsirlerin farklı dönemlerde farklı algılar üretmesine rağmen, dini bilgi denetiminde hâlâ güçlü bir otorite olduğunu ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, Tosun (2017), tefsirlerin Kur’an’ın anlaşılması sürecinde bireyler için bir filtre görevi gördüğünü ve dini bilginin sahliliğini teyit etmede önemli bir kaynak olduğunu ifade etmektedir. Katılımcıların tefsirlere yönelmesi, dini bilginin yorumlanmasında otorite arayışlarının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Köylü (2004), modern dönemde artan bilgi kirliliği karşısında tefsirlerin bireyler için bir “güvenli liman” işlevi gördüğünü belirtmiştir. Özellikle kadınlar gibi dini bilgiye

erişimde daha çok ikincil kaynaklara yönelmek zorunda kalan gruplar için tefsirlerin sağlam bir referans oluşturduğu vurgulanmaktadır. Katılımcıların dini bilginin doğruluğunu teyit etmede tefsir kaynaklarına başvurmaları, dini bilginin denetiminde klasik İslam geleneğinin metodolojik bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu durum, modern dönemde bilgiye kolay erişim imkânlarının artmasıyla birlikte, bireylerin doğru ile yanlış ayırt etme ihtiyacının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Tefsirler hem geleneksel bilgi birikimini hem de modern yaklaşımları içermeleri nedeniyle dini bilginin sağlam bir şekilde denetlenmesini mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda (K-3) dini bilgilerini tefsirler yoluyla denetlediğini belirtmektedir. “Rastgele meâller okumuyorum; meâlleri karşılaştırmalı olarak inceliyorum. Tek bir tefsire bağlı kalmak yerine birden fazla tefsiri kıyaslayarak okuyorum.” (K-3). Dini kaynakların denetlenmesi alt teması içerisinde üçüncü kod din görevlileri yoluyla denetleme olarak belirlenmiştir. Güven duyulan din görevlilerinin bilgileri yoluyla dini bilgileri denetleme, önemli bir kaynak olarak görülmektedir.

“Bir hocaya sorduğum soruyu diğer hocalara da yöneltir, herkesten aynı yanıtı aldığımda içim rahat eder.” (K-7).

“Denetimi, güvendiğim hocalara danışarak ve onların önerdiği kaynaklardan yararlanarak yapıyorum; son zamanlarda Diyanet yayınlarına güveniyor ve bana ulaşan her yeni bilgiyi yine güvendiğim hocalara sorarak teyit ediyorum.” (K-13).

“Sorular birbirine bağlantılı olduğundan, kaynağın yazarına—özellikle bir komisyon tarafından hazırlanmış eser olup olmadığına—dikkat ediyorum; hocaların akidesinde, inanç açısından bir tutarsızlık bulunup bulunmadığını kontrol ederek kitaplarını inceliyorum.” (K-20).

Dini kaynakların denetlenmesi alt teması içerisinde dördüncü kod hısım/akraba bilgileri yoluyla denetleme olarak belirlenmiştir. Bu noktada bilgiler aile bireylerinin bilgilerine güvenilmesi yoluyla elde edilmektedir. Araştırma bulgularınızda “Dini kaynakların denetlenmesi” alt teması içinde hısım/akraba bilgileri yoluyla denetleme kodunun belirlenmesi, dini bilginin doğruluğunu teyit etmede bireylerin sosyal çevrelerine, özellikle de aile bireylerine ve yakın akrabalarına başvurduklarını göstermektedir. Bu bulgu, dini bilgi ediniminde aile kurumunun rolünü ve dini sosyalizasyon sürecindeki etkisini ortaya koymaktadır. Tosun (2017), dini sosyalizasyon sürecinde aile bireylerinin, özellikle de ebeveynlerin ve akrabaların, çocukluk ve gençlik döneminde bireyin dini tutumlarının şekillenmesinde birincil etkileyiciler olduğunu vurgulamaktadır. Bu süreç, sadece dini tutum ve değer aktarımıyla sınırlı kalmayıp,

bireyin dini bilgiye yaklaşım biçimini de etkilemektedir. Düzce örneğinde katılımcıların hısımlarına/akraba bilgilerine güvenerek dini bilgileri denetlemeleri, bu sosyalizasyonun bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. Benzer şekilde Köylü (2004), yetişkinlik döneminde bile bireylerin dini konularda ailelerine danışma eğiliminde olduklarını, bunun özellikle dini otoritelere erişimin sınırlı olduğu durumlarda daha da arttığını belirtmiştir. Bu durum, geleneksel toplum yapılarında bilgi transferinin daha çok sözlü kültür aracılığıyla gerçekleştiği dönemlerin bir yansıması olarak görülebilir. Ayrıca Berger ve Luckmann (1991), bilgi sosyolojisi perspektifinden bakıldığında, bireylerin bilgi dünyalarının önemli bir kısmının çevreleriyle etkileşim içinde inşa edildiğini ileri sürmektedir. Aile ve yakın çevre, burada “birincil bilgi kaynakları” olarak konumlanmakta ve bireylerin diğer kaynaklardan gelen bilgileri yorumlamasında bir filtre görevi görmektedir.

“Duyduğum bir bilgiyi mutlaka babama veya hocalarıma sorarak doğruluyorum; bilinçli olmak için böyle hareket ediyorum.” (K-6).

“Farklı bakış açıları elde etmek için tanıdıklarına ve mantığıma uygun kişilere danışıyorum; bunun yanı sıra birçok kaynağı araştırıyorum. Bilgiyi tek bir yerden alıp “bu doğru” diye kabul etmek yerine çeşitli görüşleri karşılaştırarak karar veriyorum.” (K-23).

Dini kaynakların denetlenmesi alt teması içerisinde beşinci kod ulusal din hizmetleri yoluyla denetleme olarak belirlenmiştir. Bu noktada ulusal din hizmetleri, katılımcılar tarafından dini bilgi konusunda bir otorite olarak kabul edilmektedir. Araştırma bulgularınızda “Dini kaynakların denetlenmesi” alt teması içerisinde ulusal din hizmetleri yoluyla denetleme kodunun belirlenmesi, katılımcıların dini bilgiye yönelik güven arayışlarında resmi kurumları ve özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı gibi ulusal din hizmetlerini bir otorite kaynağı olarak gördüklerini ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, dini bilginin doğruluğunu teyit etmede devletin kurumsal yapılarının rolüne işaret etmektedir. Asri (2021), DİB’in sadece ibadet hizmetleri sunan bir kurum olmanın ötesinde, dini bilginin standardizasyonu ve topluma aktarımı konusunda merkezi bir rol üstlendiğini belirtmektedir. Bu durum, bireylerin özellikle bilgi kirliliği ve alternatif dini yorumların çoğaldığı bir dönemde, kurumsal dini otoriteleri güvenilir bir filtre olarak görmelerine neden olmaktadır. Benzer şekilde Kurt (2008), Diyanet’in yayımladığı ilmiyal ve tefsirlerin halk tarafından dini bilginin doğruluğunu teyit etmek amacıyla sıkça başvurulmuş kaynaklar olduğunu vurgulamaktadır. Katılımcıların ulusal din hizmetlerini dini bilgi konusunda bir otorite kabul etmeleri hem tarihsel hem de güncel bağlamda Diyanet’in toplumdaki konumunu pekiştirmektedir. Tosun (2017) ise dini bilginin

bireysel yorumlara açık bir alan olması nedeniyle, resmi kurumların bu bilgileri sistematik hale getirme çabasının halk için güven verici bir unsur olduğunu belirtmektedir. Katılımcıların ulusal din hizmetlerine başvurması, dini bilgiyi denetleme süreçlerinde kurumsal yapılara duyulan ihtiyacı yansıtmaktadır.

“Bilgilerimizin yanlış olabileceğini kabul ediyorum; doğruluğunu öğrendiğimde hemen düzeltiyorum. Aklıma takılan, muallakta kalan konuları internetten araştırıyor veya ilgili kişilere sorarak aydınlatıyorum. Keşke “Alo Fetva” hattını daha sık kullansaydık; birçok kişi çekindiği için aramıyor, çevresinde dinî bilgi alabileceği kimse olmayanlar ise internete veya fetva hattına başvuruyor.” (K-9).

“Bilgiyi mutlaka denetlerim; dini konularda kaynağın nereden geldiği çok önemli çünkü geri dönüşü olmayan sonuçlar doğurabilir. Bu yüzden gördüğüm bilgileri birkaç farklı yerde teyit eder, gerekirse Diyanet’e de başvururum.” (K-11).

“Ben Diyanet’in heyet onaylı yayınlarına güveniyorum; Kur’ân-ı Kerim’in bile mühürlü olması gerektiğini, bu sayede eksiksiz ve tam olduğunu garanti edildiğini düşünüyorum. Şimdiye kadar bu kaynaklarla hiçbir sorun yaşamadım. İnternetten edindiğim bilgilere ise mutlaka sitenin güvenilirliğini araştırarak ve çapraz kaynak kontrolü yaparak itimat ediyorum.” (K-17).

Dini kaynakların denetlenmesi alt teması içerisinde son kod kitaplar yoluyla denetleme olarak belirlenmiştir. Kitaplar yoluyla denetleme yapılmasındaki ana faktörler tefsirler ve dini çeviriler olarak görülmektedir.

“Kaynakların güvenilirliğini her zaman çapraz kontrol yaparak sağlıyorum. Örneğin Müslim’den nakledilen bir hadisin sahih olduğunu bilsem de, hem içeriği hem de üslubu Peygamberimiz’in sözleriyle örtüşmeyince farklı rivayet kaynaklarına ve tefsir kitaplarına bakıyorum. Arkadaşlarımın tefsirleriyle karşılaştırarak hem farklı bakış açıları kazanıyor hem de mantıksal tutarlılığını sınamış oluyorum. Aslında ilk kriterim her zaman akıl süzgecinden geçirmek; bir âlimin akademik kaleme aldığı eseri bile önce mantıkla değerlendirip, ardından diğer kaynaklarla teyit ediyorum.” (K-16).

“Edindiğim kaynaklar belli başlı ve güvendiğim eserlerle sınırlı; bu yüzden incelemelerime hep bu güvenilir yayınlarla başlıyorum. Örneğin bir ayetin tefsirini incelerken önce Diyanet İşleri Başkanlığı’nın yayınına, ardından Elmalılı Hamdi Yazır’ın tefsirine ve Muhammed Esed’in yorumlarına bakıyorum; zaman zaman Mevdudi’ye de başvuruyorum. Birbiriyle karşılaştırma yaparak farklı bakış açıları elde etsem de rastgele eserlere yönelmediğim için kapsamlı taramalara nadiren ihtiyaç duyuyorum.” (K-19).

Dini kaynakların denetlenmesi alt teması içerisinde katılımcılar tarafından birçok kod ile denetleme yapılırken bazı katılımcıların dini bilgilerini denetlemeye ihtiyaç duymadıkları da görülebilir. Bu bağlamda dini bilgilerini denetlemeyen katılımcıların verdikleri cevaplar şu şekilde özetlenebilir:

“Çok detaya girmiyorum; zaten güvendiğim kaynaklardan öğreniyorum ve edindiğim diğer bilgileri de farklı güvendiğim kişilere sorarak teyit ediyorum, tek bir kişiyle sınırlı kalmıyorum.” (K-5)

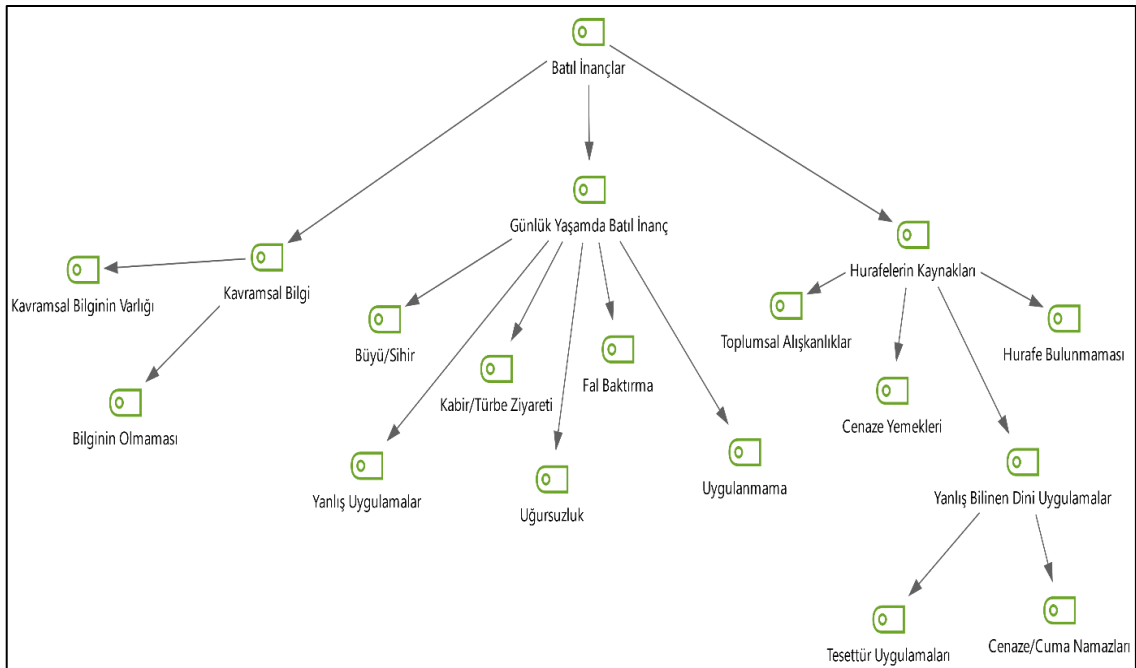
“Aslında çok denetlemiyorum; kendi bilgi birikimime, okulda öğrendiklerime ve ilmihal ile hadis kitaplarıma dayanıyorum. Bu yüzden okulda ve hocalarımdan edindiğim bilgilerin dışına pek çıkmıyorum ve ek denetleme ihtiyacı hissetmiyorum.” (K-15).

“Mevdûdî’nin güvenilirliğine güvendiğim için tefsiri ekstra denetlemedim. Genellikle öncelikle inandığım kaynaklara yöneldiğimden ek teyide ihtiyaç duymuyorum. Ancak beğendiğim bir kişinin şüphe uyandıran bir fetva verdiğini veya sosyal medyada tartışmalı bir söylem paylaştığını fark ettiğimde, farklı mercilerden ve mecralardan araştırma yaparım. “Gerçekten ne demek istiyor, niyetinde bir sorun var mı?” diye sorgulayarak konuyu derinlemesine incelerim.” (K-21).

“Açıkkası belirli bir yaştan sonra ayetlerin doğruluğunu tekrar tekrar denetlemiyorum; Kur’ân-ı Kerîm’de yazılı olanları az çok biliyoruz. Küçükken aldığım Kur’an eğitimi ve okuldayken hocamızın ayetlerin Türkçesini okutması sayesinde bu bilgiye hâkimim ve bu bilgi çerçevesinde hareket ediyorum. Artık “şu neydi, bu neydi” diye ayrıntılara inmiyorum; örneğin evlenince zekât vermem gerektiğinde ancak o zaman kısa bir araştırma yapmıştım.” (K-22).

4.4. Düzce’de Yaşayan Kadınların Batıl İnançlara İlişkin Düşüncelerine Yönelik Veriler

Araştırmada Düzce’de yaşayan kadınların batıl inançlara dair düşüncelerine yönelik alt amaçlar bulunmaktadır. Bu kapsamda elde edilen veriler neticesinde oluşan tema, alt tema ve kodlara yönelik grafiğe Şekil 4.4’de yer verilmiştir.

Şekil 4.4. Düzce’de Yaşayan Kadınların Batıl İnançlara Dair Düşüncelerine İlişkin Tema, Alt Tema ve Kod Grafiği

Şekil 4.4'te yer alan veriler incelendiğinde batıl inançlara dair düşünceler teması kavramsal bilgi, günlük yaşamda batıl inanç ve hurafelerin kaynakları alt temaları şeklinde oluşturulmuştur. Kavramsal bilgi alt temasına ait kodlar ise katılımcıların batıl inançlara dair kavramsal bilgilerinin varlığı ve yokluğu olarak iki faktör şeklinde ele alınmıştır. Günlük yaşamda batıl inanç alt teması büyü, yanlış uygulamalar, kabir/türbe ziyaretleri, uğursuzluk, fal baktırma şeklinde kodlarla incelenmiştir. Ayrıca günlük yaşamında batıl inançlara rastlamayan katılımcıların bulunduğunu da ifade etmek mümkündür. Batıl inançlar teması altındaki son alt tema ise hurafelerin kaynaklarıdır. Bu alt temaya ait kodlar ise toplumsal alışkanlıklar, cenaze yemekleri ve yanlış bilinen dini uygulamalar olarak kodlanmıştır. Ayrıca yanlış bilinen uygulamalar kodu altında tesettür uygulamaları ve cenaze/cuma namazı faktörleri bulunmaktadır.

Araştırma kapsamında Düzce'de yaşayan kadınların batıl inançlara dair düşüncelerine yönelik sorulara batıl inançlar teması altında yanıt aranmıştır. Bu kapsamda yapılan araştırma sonucu katılımcıların verdikleri cevaplara Tablo 4.4'te yer verilmiştir.

Tablo 4.4. Katılımcıların Batıl İnançlara İlişkin Düşüncelerine Ait Veriler

TEMA	ALT TEMA	KOD	FREKANS	KATILIMCILAR
Batıl İnançlar	Batıl İnanca Dair Kavramsal Bilgi	Bilgi Mevcut	3	K1, K2, K6
		Değil		
		Bilgi Mevcut	20	K3, K4, K5, K7, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20, K21, K22, K23
	Günlük Yaşamda Batıl İnanç	Batıl İnanç Bulunmaması	2	K1, K13
		Fal	4	K2, K3, K4, K10
		Türbe	4	K3, K10, K17, K23
		Uğursuzluk	13	K3, K5, K7, K8, K9, K10, K11, K14, K18, K19, K20, K22, K23
		Yanlış Bilinen Uygulamalar	4	K6, K12, K16, K21
		Büyü	1	K8
	Hurafelerin Kaynakları	Hurafelerin Kaynağı	5	K1, K2, K4, K12, K18
		Bilinmiyor		
		Cenazeler	2	K3, K22
		Yanlış Bilinen Uygulamalar	10	K3, K5, K6, K7, K8, K11, K13, K17, K19, K23
		Toplumsal Sebepler	8	K9, K10, K14, K15, K16, K20, K21, K22

Tablo 4.4'te yer alan veriler incelendiğinde, katılımcıların verdikleri cevaplara ilişkin oluşturulan batıl inançlar temasına ilişkin ilk alt tema batıl inanca dair kavramsal bilgi olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda katılımcıların batıl inanca dair kavramsal bilgi sahibi olup olmaması alt temasının ilk kodu bireylerin batıl inançlara dair kavramsal bilgisinin bulunmadığı şeklinde oluşturulmuştur. Batıl inançlara dair kavramsal bilgisi olmayan katılımcılara ait görüşler (K-2) kodlu katılımcının verdiği cevap ile özetlenebilmektedir.

“Anlamını bilmediğim için çevremde bu konuda bilgili kimse yok. Gençken fasulye falı bakardım; ancak evlendikten sonra bu alışkanlığı bıraktım.” (K-2).

Katılımcıların batıl inanca dair kavramsal bilgi sahibi olup olmaması alt temasının ikinci kodu bireylerin batıl inançlara dair kavramsal bilgisinin bulunması şeklinde oluşturulmuştur. Bu kavramsal bilginin içeriği genel olarak dine uygun olmayan inanışlar, halk arasında bilinen fakat yanlış inanışlar şeklinde özetlenmektedir. Araştırma bulgularınızda “Batıl inanca dair kavramsal bilgi sahibi olma” alt temasının ikinci kodunun bireylerin batıl inançlara dair kavramsal bilgisinin bulunması şeklinde belirlenmesi, literatürde batıl inançların tanımlanması ve bireylerin bu inançlara ilişkin farkındalıklarının sorgulanmasıyla örtüşmektedir. Çelik’in (2025) Batıl İnanç, Kaygı ve Dindarlık İlişkisinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi başlıklı yüksek lisans tezinde, batıl inançların bilimsel gerçeklerle uyuşmayan, doğrulanamayan ve genellikle geleneksel kökenli olduğu vurgulanmıştır. Çelik, katılımcıların büyük bir kısmının batıl inançları kavramsal olarak tanımlayabildiğini, ancak günlük yaşamda bu inançların etkisinden tamamen bağımsız olmadıklarını ortaya koymuştur. Bu bulgu, Düzce örneğinde yetişkin kadınların da batıl inançlara dair kavramsal bilgiye sahip olduklarını fakat bu bilgi ile tutum ve davranışları arasında çelişki olabileceğini düşündürmektedir. Benzer şekilde Berger ve Luckmann (1991), bilginin sosyal inşası bağlamında bireylerin batıl inançlara dair sahip oldukları kavramsal bilginin, çoğu zaman çevresel faktörler ve sosyal öğrenme süreçleriyle şekillendiğini belirtmiştir. Bu durum, katılımcıların aile, çevre ve medya aracılığıyla batıl inançların kavramsal farkındalığını geliştirdiğini göstermektedir. Tosun (2017) da bireylerin batıl inançlara karşı tutumlarının yalnızca bilişsel farkındalıkla açıklanamayacağını, dini bilgi düzeyi, dini otoritelere erişim ve sosyal çevre gibi faktörlerin bu tutumları etkilediğini ifade etmektedir.

Düzce örneğinde katılımcıların batıl inançlara dair kavramsal bilgi sahibi

olmaları, onların dini bilgi kaynaklarıyla ilişkilerinde bir ayıklama ve değerlendirme süreci yürüttüklerini göstermektedir. Ancak bu durum, batıl inançların gündelik yaşam pratiklerinden tamamen dışlandığı anlamına gelmemektedir. Literatürdeki çalışmalar da bireylerin batıl inançları tanımlayabilmelerine rağmen, bazı durumlarda bunları uygulamaya devam ettiklerini göstermektedir. Bu çelişki, özellikle kaygı ve belirsizlik durumlarında batıl inançların bir baş etme mekanizması olarak devreye girmesiyle açıklanabilir (Çelik, 2025).

“Dini esaslarımızda yer almayan, sonradan ritüel adı altında dinimize dâhil edilen veya kültürel kökenli bazı adetlerin “din” adıyla sunulması söz konusudur.” (K-3).

“Halk arasında yaygınlaşmış, doğruluğu belli olmayan inançlara itibar etmiyorum.” (K-11).

“Batıl inançlar, dinde aslında yeri olmayan; örf ve kültürden kaynaklanıp dine mal edilen, yanlış inanışlardır.” (K-13).

“Batıl inançlar, toplumda kökeni ve dayanağı belli olmayan; genellikle dini bilgisi yetersiz kişilerin dine dayandığı yanlış inanışlardır.” (K-16).

(K-2) kodlu katılımcı batıl inançlara dair kavramsal bilgisinin bulunduğunu belirterek bunların oluşumu ile ilgili geçmiş nesillerin tecrübelerinden kaynaklandığını bu sebeple de bazılarına inandığını belirtmektedir.

“Batıl inançların varlığını biliyorum ve bazılarının ben de inandığım ritüeller olduğunu kabul ediyorum; çünkü büyüklerimizin uyguladığı bu geleneklerin yaşanmışlıklara dayandığını düşünüyorum.” (K-2).

Katılımcıların verdikleri cevaplara ilişkin oluşturulan batıl inançlar temasına ilişkin ikinci alt tema günlük yaşamda batıl inanç şeklinde oluşturulmuştur. Bu bağlamda günlük yaşamda batıl inanç alt temasının ilk kodu fal olarak belirlenmiştir.

Katılımcıların günlük yaşamda karşılaştıkları fal çeşitleri kahve falı ve fasulye falı olarak görülmektedir. Bireylerin kendi yaşamlarında ya da toplumsal çevrelerinde fal ile karşılaşmaları ve bu inanışlar katılımcılar tarafından batıl inanç olarak değerlendirilmektedir.

“Gençken fasulye falı bakardım evlendikten sonra bıraktım” (K-2)

“Çilimli’de yaygın olan kahve kültürü, fincan yorumlama geleneğinin de toplumda güçlü biçimde yerleşmesine yol açıyor; insanlar başta bu fal yorumlarına mesafeli dursalar da, tekrarlandıkça ve kabul gördükçe zamanla bu yorumları benimsemeye başlıyor.” (K-3).

“Çevremde böyle şeyler pek görmüyorum. Kahve falı bakanlar var.” (K-4).

“Artık kahve fallarına uygulamalar üzerinden çekip atarak bile bakıyorlar” (K-10).

Günlük yaşamda batıl inanç alt temasının ikinci kodu türbe ziyaretleri olarak belirlenmiştir. Buna bağlı olarak katılımcıların türbe ziyaretleri batıl inancına dair verdikleri cevaplar şu şekilde özetlenebilir:

“Birçok kişi ayet ve duaları bilmediği için taş parçalarından medet umar; ziyaret ettikleri kabir ve türbelerin kutsal olduğuna inanarak oradan taş ve toprak toplar, kabir önüne eşya bırakır ya da ağaç dallarına mendil gibi objeler bağlar.” (K-3).

“Türbelere bir şey bağlama yazılar yazma” (K-10).

“Çevremde en sık türbelere gidip bir şeyler bağlama ritüeline rastlıyorum; benzer şekilde nazar boncuğu takmak, çocuk sahibi olamayanların türbelere bez bebek bağlaması ve kahve falı bakılması da yaygın uygulamalar arasında. Ayrıca halk arasında merdiven altından geçmemenin uğursuzluk getireceğine, kütüğün altından geçmenin kötü enerji yaydığına dair inanışlar var. Köyümüzde aynalı köy olarak bilinen bir yerde, aynanın göz bozukluğunu iyileştirdiği söyleniyor; kuzenlerimin küçüklüğünde göz kayması düzelsin diye teyzem aynayı gösterince düzelmiş. Bana gerçekçi gelmeyen bu uygulama hâlâ köyde saklanıyor. Oğlumun göz kayması için de böyle önerilerde bulundular, ama inanmadım; çünkü bu tür ritüellerin etkili olması için gerçekten inanmak gerekiyormuş. Köylerde büyü yapılmasıyla ilgili rivayetler de oldukça yaygın.” (K-17).

“Mesela türbelere adak adama var. Dilek ağacı gibi bir şeye çaput bağlamak var” (K-23).

Günlük yaşamda batıl inanç alt temasının üçüncü kodu uğursuzluk işareti olarak görülen durumlar şeklinde belirlenmiştir. Bu alt temanın en fazla frekansa sahip kodu uğursuzluk işareti olarak görülen uygulamalardır. Birçok katılımcı batıl inanç düşüncesini uğursuzluk işaretleri ile eşdeğer görmektedir. Bu kodun etkileyen faktörler arasında hayvanlar, ağaçlar, nazar boncuğu, tırnak kesmek, makas ve bıçak gibi kesici/delici aletlerin elden ele dolaşımı bulunmaktadır.

“Kara kedi ve karganın uğursuzluk sayılması. Nazar boncuğu takılması nazar ayeti okumak yerine boncuk takıyorlar” (K-3).

“Çevremde iğneyi birbirine verirken yere koymaman, makası uzatırken tükürmemen, kapı eşiğinde oturmaman ve süpürgeye basmaman uğursuzluk getireceği inancıyla sıkça karşılaşıyorum. Nazar boncuğu takmak ve kara kedinin uğursuzluk getirdiği gibi batıl inanışlar da günlük yaşamda yaygın olarak benimseniyor.” (K-5).

Geceleyin birçok ritüel ve davranış biçimi batıl korkularla sınırlandırılır: sofraya bezi silkelmez, çöp atılmaz, incir ve ceviz ağacının altından geçilmez; kara kedi görüldüğünde saçına dokunulur, bıçak uzatırken tükürülür, bir şeyden bahsederken tahtaya tıklanır, gece tırnak kesilmez. İncir ağacının altında üç harflilerin dolaştığına, düşen incirden ya ölen ya sakat kalan olduğuna

inanılır. Sıcak su dökülmez, hamur kalıntılı su lavabodan sızdırılmaz; gece banyoda uzun kalmak, ayak kabının ters dönmesi cenaze uğursuzluğu getirir.

“Doğum sonrasında lohusa kadına “çok gelmesin” diye süpürge görünürse ruhların uzaklaşacağı düşünülür; bebek ve anne için saat beşten sonra çamaşır asılmaz, dışarı çıkılmaz, bebeğin başına ekmek veya Kur’ân-ı Kerîm konur. Kırkına ermesi için anne ve bebek yüksek bir yere çıkarılır, yanlarına yumurta, bozuk para ve ekmek bırakılır; banyo suyuna tuz ilave edilerek ter kokusunun önleneyeğine inanılır. Tüm bu uygulamalara çevremde sıkça rastladım, fakat hiç birini benimsemedim.” (K-7).

“Kara kedi görünce saçımı tutmam; incir ağacı evlerin etrafından uzak tutulur çünkü altında “üç harflilerin” yaşadığına inanılır. Geceleyin sıcak su dökülmez, balkondan örtü veya paspas silkenmez; tırnak kesmek, makas ya da bıçağı elden vermek gibi davranışlar günah sayılır. Doğum sonrasında lohusa kadının geceleri yalnız bırakılmaması, yeni gelinin kırk gün boyunca evde tek kalmaması gerektiği de yaygın uygulamalardandır. Yakınlardaki incir ağaçlarının eve zarar vereceği inancıyla kesilmelerine bile rastlanır.” (K-8).

“Gece tırnak kesmenin uğursuzluk getireceğine, hatta Çarşamba günü kesmenin “alaca hastalığı”na yol açacağına inanılır. Benzer şekilde ıslık çalmak, gece sakız çiğnemek ya da cenaze etini çiğnemek gibi eylemler de batıl sayılır. İncir ağaçlarının altından geçilmez; “üç harfliler”in orada yaşadığına dair rivayetler vardır. Ayrıca makas ve bıçak elden ele verilirken tükürülerek uzatılması, bunları doğrudan elden vermemenin uğursuzluktan koruyacağı düşünülür.” (K-23).

Günlük yaşamda batıl inanç alt temasının dördüncü kodu yanlış bilinen uygulamalar şeklinde belirlenmiştir. Yanlış bilinen uygulamalar kodu ile uğursuzluk işareti kodu birbirine içerik açısından yakındır. Bununla birlikte yanlış bilinen uygulamaların doğruları mevcutken herhangi bir uğursuzluğa sebep olacağı düşünülmemektedir. Bu bağlamda elde edilen katılımcı görüşleri şu şekilde belirlenmiştir.

“Sabahları herkes “günaydın” der; ben bunun batıl olduğunu, yerine “hayırlı sabahlar” denmesi gerektiğini düşünüyorum. Eskiden elden ele makas, bıçak, iğne veya sabun verilmezdi. Rüyalara hep kötüye yorulurduk; mesela rüyada kız çocuğu görmek “kızgın haber” demektir. Bu tür inanışları büyüklerimizden duyup kendi kendimize yorumluyoruz, ama bence batıl inanmamalı. Kapı eşiğinde oturmamak “iftiraya uğrarsın” diye anlatılır; erkeklerin önünden geçmemek ise saygı göstergesi sayılır. Buna katılıyorum ve ben de öyle yapıyorum.” (K-6).

“Çevremde pek çok batıl uygulamaya rastlıyorum: bebeklere kırklanma töreni düzenleniyor; Hıdırellez’de ateşin üzerinden atlanıyor; cenazede kefenlere don dikiliyor; pırasa dikilip hangisi önce büyürse o ismin hayırlı olduğuna inanılıyor; iğne, makas ve bıçak elden ele değil yere konularak veriliyor; kötü bir şey duyulduğunda “Allah korusun” denip tahtaya vuruluyor. Bu ritüeller, kültürel birer alışkanlık olarak sürdürülse de dinî temelden yoksun ve batıl sayılabilecek inanç kalıplarıdır.” (K-12).

“Bebek ve çocuk yetiştirirken özellikle şu ritüellerle sıkça karşılaşıyorum: incir ağacının altından ve merdiven altından geçilmemesi; gelin eve girerken kırılan bir bardakla kötü huyun dışarıda bırakılması; ağız tadı olsun diye ağza şeker serpilmesi; “et basığı” olmasın diye kasaptan alınan

etin tartılmadan eve girilmemesi; bebeğin odasına et basıgı olmasın diye etle birlikte girilmemesi; bebeğin yanına babasının gömleğinin kırk gün boyunca konması; korkutmasın diye yastığın altına süpürge teli yerleştirilmesi. Bu uygulamaların dinî bir temeli yok; daha çok kültürel örf ve adetlerin dinselleştirilmiş biçimleri olarak karşımıza çıkıyor.” (K-15).

Günlük yaşamda batıl inanç alt temasının son kod büyü/sihir olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda (K-8) kodlu katılımcı büyü ve sihir gibi uygulamaların batıl inanç kapsamında değerlendirilebileceğini belirtmektedir. Araştırma bulgularınızda “Günlük yaşamda batıl inanç” alt temasında büyü/sihir kodunun son kod olarak belirlenmesi, katılımcıların dini bilgi kaynaklarını değerlendirirken büyü ve sihir konusundaki algılarının da önemli bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Cengiz’in “Muş İlinde Sihir ve Büyü Uygulamaları” (2023) başlıklı yüksek lisans tezinde vurgulandığı gibi, büyü ve sihir uygulamaları Anadolu coğrafyasında tarih boyunca varlığını sürdürmüş ve çeşitli dini ve kültürel formlar içinde devam etmiştir.

Cengiz’in (2023) çalışması, büyüün modern bilim ve teknolojinin gelişimine rağmen hâlen gündelik yaşamda etkisini sürdürdüğünü ve halk arasında bir çözüm yöntemi olarak kabul edildiğini göstermektedir. Katılımcıların büyü ve sihri dini bilgi kaynağı olarak değil, daha çok bir “batıl inanç” biçimi olarak tanımlamaları, onların dini bilgi ile hurafe arasındaki sınırları fark ettiklerini düşündürmektedir. Bu durum, bireylerin dini bilgiye ulaşırken geleneksel inançları sorgulama eğiliminde olduklarını da göstermektedir. Tosun (2017), din eğitiminde bireylerin batıl inançlardan arındırılmasının önemli olduğunu, çünkü bu tür inançların dini hakikatlerle karışmasının bireysel dini gelişimi olumsuz etkileyebileceğini vurgulamaktadır. Benzer şekilde Köylü (2004), yetişkin din eğitiminin temel hedeflerinden birinin hurafelerden arındırılmış sahil bilgi aktarımı olduğunu belirtmiştir. Düzce örneğinde katılımcıların büyü ve sihir konusunu batıl inançlar arasında değerlendirmeleri, dini bilgi kaynağı olarak resmi ve kurumsal yapılara yönelme eğilimlerini desteklemektedir. Bu durum, toplumsal modernleşmenin ve yaygın din eğitimi çabalarının etkisini göstermektedir. Ancak, Cengiz (2023) tarafından ortaya konulduğu gibi, bu tür uygulamalar bazı bölgelerde hâlen canlılığını sürdürmekte ve dini pratiklerle iç içe geçmiş bir şekilde varlığını korumaktadır. Bu çelişki, geleneksel kültür ile modern dini bilgi anlayışı arasındaki gerilimi yansıtmaktadır.

“Çok sayıda batıl inancım var; hurafeler çoğu zaman korkutmak amacıyla dile getiriliyor ve çocukluktan gelen o kaygıları büyüdükçe kolayca atamıyorum. Örneğin, birinin vefatıyla ilgili hiçbir bilgimiz olmadan farklı rivayetler ortaya atılabiliyor; psikolojik bunalım yaşayanlar “büyü” ya da “musallat” olarak nitelendiriliyor. Nazar boncuğu takmak yaygın, ben evlendiğimde kapının üzerine karabiber serpmişlerdi “düşüncelerin dışarıda kalması” için.

Ayrıca, uğurlu olsun diye gidenin arkasından su dökülmesi gibi uygulamalara da rastlıyorum.” (K-8).

Tablo 4.4’te yer alan veriler incelendiğinde, katılımcıların verdikleri cevaplara ilişkin oluşturulan batıl inançlar temasına ait son alt tema hurafelerin kaynakları olarak belirlenmiştir. Hurafelerin kaynakları alt temasına yönelik gerçekleştirilen analiz sonucu elde edilen ilk kod ise toplumsal alışkanlıklardır. Bu koda göre hurafeler toplumsal ve kültürel geçmişten gelen gelenekler ve normlar yoluyla ortaya çıkmış ve dini bilgi ile bağdaştırılmıştır. Özellikle annelik ve tesettür üzerinden örneklendirilen hurafelerin toplumsal kaynakları katılımcıların görüşlerini kadına dayalı bir biçimde şekillendirmiştir. Araştırma bulgularınızda “Oluşturulan batıl inançlar” temasına ait son alt tema olan hurafelerin kaynakları, literatürde hurafelerin ortaya çıkış sebepleri ve sosyal/kültürel kökenleriyle ilgili tartışmalarla önemli ölçüde örtüşmektedir.

Aytekin’in (2019) yüksek lisans tezinde vurguladığı gibi, hurafeler toplumların kültürel mirasının bir parçası olarak, dini inanç sistemleriyle iç içe geçmiş ve nesiller boyunca aktarılagelmiştir. Aytekin, hurafelerin yalnızca yanlış ya da batıl inanışlar değil, aynı zamanda geçmişte toplumsal düzeni sağlamaya ve bireylerin yaşamlarını anlamlandırmaya yönelik bir işlev gördüğünü belirtir. Benzer şekilde Çakan (2016), hurafelerin dini hayatı tahrif eden yönleri bulunduğunu ancak bazı durumlarda dini yaşantıyı teşvik eden unsurlar da barındırabileceğini ifade etmektedir. Bu görüş, katılımcıların hurafeleri dini bilgi kaynağı olarak değil, kültürel bir olgu olarak görmelerini açıklayabilir. Tosun (2017) ise, yetişkin din eğitiminde hurafelerin ayıklanması ve sahih bilgi ile hurafeler arasındaki farkın öğretilmesi gerektiğini vurgular. Katılımcıların hurafelerin kaynaklarına dair farkındalıklarının bulunması, dini bilgiyi denetlerken daha seçici olmalarına katkı sağlamaktadır. Düzce örneğinde yetişkin kadınların hurafelerin kaynağına dair bilgi sahibi olmaları, onların dini bilgiye yaklaşımında eleştirel bir tavır geliştirdiklerini göstermektedir. Hurafelerin toplumsal ve kültürel bağlamda varlığını sürdürmesi, onları tamamen reddetmek yerine anlamlandırma ve doğru bağlama oturtma ihtiyacını doğurmuştur. Literatürde bu yaklaşım hem dini otoriteyi hem de bireysel bilinçlenmeyi güçlendirme yönünde önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir.

“Ev işleri ve annelik yükümlülükleri, toplum tarafından adeta bir lütuftmuş gibi sunuluyor; oysa dinimiz bu sorumlulukları kadına zorunlu kılmıyor. Kadın emzirmek istemezse, gerektiğinde koca veya aile, süt anne desteği bulmalı diyor hocalar. Bu, uç bir örnek olarak görülse de, psikolojik veya fiziksel nedenlerle yapamayan kadınların bile zorunlu olmadığını gösteriyor. Toplumun ev

işlerini yerine getirmeyen ya da namaz gibi ibadetleri cemaatle kılmayan kadınlara yönelik eleştirileri de bir baskı unsuru; annelerimiz bayram ve cuma namazına gidemediğinde, “çıkıntı” muamelesi görüyorlardı. Tesettüre zorla giren ve içini doldurmayan kadınlar, yaş ilerleyince kültürel zorlamayla kapanıyor; sonra da rahatlayınca açılıyorlar. Kadınların çalışamayacağı algısı hâlâ var. Oysa Hz. Hatice gibi iş yapan örnekler var; öğretmenlikten doktorluğa pek çok meslek kadınlar için helal ve uygundur. Doğuda kadının tek görevi annelik ve eşlik olarak görülse de, batıda “önce eğitim” anlayışı hâkim. Benim tutumum şu: Başkalarının ne dediğine takılmadan bildiğimi yapmam ama kesinlikle zorlamaya ve toplumsal kısıtlamalara boyun eğmem. Özgürlüğümün sınırı, başkalarının haklarına zarar vermediği sürece devam eder. Ne dinimden ne de şuurumdan ödün verir; ancak toplumsal normların ötesinde “başı çekmek” yerine, ortamın gerektirdiği şekilde davranırım.” (K-9).

“Küçükken “belirli bir yaşa gelince muhakkak kapanmak zorundasın” diye bir algı vardı; ben de ilkokula giderken, “şu zamanda başımı örtmeliyim” diye düşünüyorum, ama bu öğretileri dinî vecibe olarak değil, abilerimin ve çevremın baskısıyla kabulleniyordum. Şimdi ise aynı zorlamayı hissetmiyorum; tesettürün önemini içselleştirerek değil, toplumsal baskıya dayanarak örtünme zorunluluğunu reddediyorum. Artık kendi kararımı akıl ve olgunlukla veriyor, düşünen, kendini geliştiren bir birey olarak hareket ediyorum.” (K-10).

Hurafelerin toplumsal kaynakları ile ilgili batıl inançlarla paralellik kuran görüşler de bulunmaktadır.

“Adetli kadınların turşu kurmaması gerektiği, aksi halde turşunun bozulacağına; adetliyken ağaca çıkmanın ağacı kurutacağına; lohusa kadının kırk gün boyunca mezarının açık kalacağına inanılır. Lohusa, hem kendi hem bebeğinin çamaşırlarını akşamdan sonra dışarıya asmamalı, titizlikle kendine dikkat etmelidir. Küçük kız çocuklarının bile elbise giyip başörtüsü takması öğütlenir. İlk evlendiğimde “pardösü al” baskısı yapıldı; ısrar etmeseler belki alırdım ama tercihim farklı oldu. Cenaze evlerine yemek götürmemek, yalnızca cenaze sahibinin misafirlerini ağırlaması gerektiği düşüncesi de yaygındır; bence bu yaklaşım, acısını yaşayamayan aileye duyarsızlık anlamına geliyor ve komşuların daha hassas davranması gerekiyor.” (K-15).

Bir başka yaklaşımda ise hurafelerin toplumsal kaynakları örf ile ilişkilendirilmiş ve önemsenmesi gerekliliği vurgulanmıştır.

“Örf, dinin ardından toplumun bir arada kalmasını sağlayan önemli bir unsurdur; dini kaynaklarda örfün seddi zeraî'nin üzerine çıktığı ifade edilir. Batıl gelenekleri kesinlikle benimsememekle birlikte, toplumsal birlik ve beraberlik adına örfe uyulması gereken durumlar olduğunu düşünüyorum. Örneğin, kayınpederimin yanında başımı örtmek dinen zorunlu olmamakla beraber toplum beklentilerine uygun bir davranıştır. Dinin bu konuda esnekliği bulunsada örfî uygulamalar kişiye bırakılmıştır; örtünmemek ahlaken yanlış sayılmaz, ancak ben sosyal uyum açısından bu normları benimsemeyi tercih ediyorum.” (K-22).

Hurafelerin kaynakları alt temasına yönelik gerçekleştirilen analiz sonucu elde edilen ikinci kod ise yanlış bilinen uygulamalar olarak belirlenmiştir. Yanlış bilinen uygulamalar kodunun alt kodları da bulunmaktadır. Bu alt kodlar ana kod olan yanlış bilinen uygulamalar kodunun faktörleri olarak görülmektedir. Yanlış bilinen uygulamalar kodunun alt kodları ise tesettür uygulamaları, cenaze/Cuma/teravih namazları ve cenaze

yemekleri şeklinde özetlenmektedir.

“Küçük yerleşim birimlerinde, birçok kadının nasıl doğru şekilde örtüneceğini bilemediğini gözlemliyorum; örtünme neredeyse tamamıyla toplumsal baskıdan kaynaklanıyor. Tatil için gittikleri bölgelerde başörtülerini çıkaran, memleketlerine döndüklerinde yeniden kapanan pek çok kadın var. Türkiye’de dinî bilgiye sahip olduğunu iddia eden herkes fikir beyan ediyor; oysa bu yaklaşımların ne Kur’ân ne de sünnette temeli bulunmuyor. Ben toplumsal baskıyla yönlendirilmektense önce kendi araştırmamı yaparım ve içime sinmeyen hiçbir uygulamayı kabul etmem. Özellikle dindar ailelerde, gelin adaylarına “kapalı gelin” şartı koyulduğunu sıkça duyuyorum. Ailemize teklif edilen iki gelin de düğünlerinde başörtüsü taktılar; ancak birkaç yıl içinde örtülerini çıkardılar. Bu durum, eşler arasındaki dinî anlayış farklılıklarının evlilikte sorunlara yol açabileceğini gösteriyor. Baskıyla dayatılan hiçbir uygulamanın uzun ömürlü olmadığını, kalıcı değişimin ancak bireyin içten benimsediği tercihlerle mümkün olduğunu düşünüyorum. (K-3).

“Cenaze namazına ve mezarlığa gitmek ayıp sayılır; ben ayıplasalar da katıldım. Dul kadına ise “gezme, tatile gitme, çocuklarına bak” gibi aşırı baskılar yapılır; hemen evlendirilmek istenir, ama ben bu dayatmalara izin vermediğim için böyle bir durumla karşılaşmadım. Kadının çalışamayacağı, belirli bir saatten sonra dışarı çıkamayacağı veya kahvenin önünden bile geçemeyeceği gibi kalıplaşmış kuralları defalarca duydum. Ayrıca “gelin, anne-babasının yanında çocuğunu kucasına alıp sevmeyiz, alçak sesle konuşur, eşiyle sohbet etmez, kayınvalidenin yatma saatinden önce yatağa girmez” gibi geleneksel beklentiler var; ben bunları kabul etmiyorum.” (K-7).

“Geçen yıl vaizemiz Cuma namazına gitmeyi önerdiğinde, toplumun bu davranışı hoş karşılamayacağını bildiğim için ben de çekindim. Birçok kadın da “eşimiz kızar” endişesiyle namaza katılmadı. Doğu’da kadınların tek başına dışarı çıkmadığı, kayınbiraderle aynı masaya oturmadığı, yalnızca düğünlere katıldığı; kayınpeder ve kayınvalide yanında yüksek sesle konuşmadığı gibi geleneksel normlar mevcut. Kayınvalidemin köyünde bu uygulamalara pek rastlamasam da, ben de toplumsal uyumu korumak için bu davranışlara uydum.” (K-13).

“Cenazede yemek dağıtılması âdeti, dinî bir zorunluluk olmamakla birlikte genellikle üç, yedi ve kırkinci günlerde anma yemeği düzenlenerek uygulanır. Hacıya gitmeden önce verilen “hacı yemeği” de benzer şekilde organize edilir ve bazen davetiye bastırılarak duyurulur. Bu tür merasimler büyük bir maddi külfet getirdiği için, ben bu uygulamaları tercih etmiyorum; sadece cenazede ve anma günlerinde kısa dualarla anmanın yeterli olduğunu düşünüyorum. Ayrıca aile içinde erkeklere öncelik tanınarak önce onların doyurulması; kadınların daha sonra yemek alması gibi tutumlar, Kur’ân-ı Kerîm’de karşılığı olmayan, tamamen kültürel temelli bir ayrımcılık örneğidir. Dinimizde ev işlerinde veya diğer toplumsal rollerle ilgili böyle kesin cinsiyet ayrımları yoktur; bu tür kalıplaşmış davranışların terk edilmesi gerektiğine inanıyorum.” (K-22).

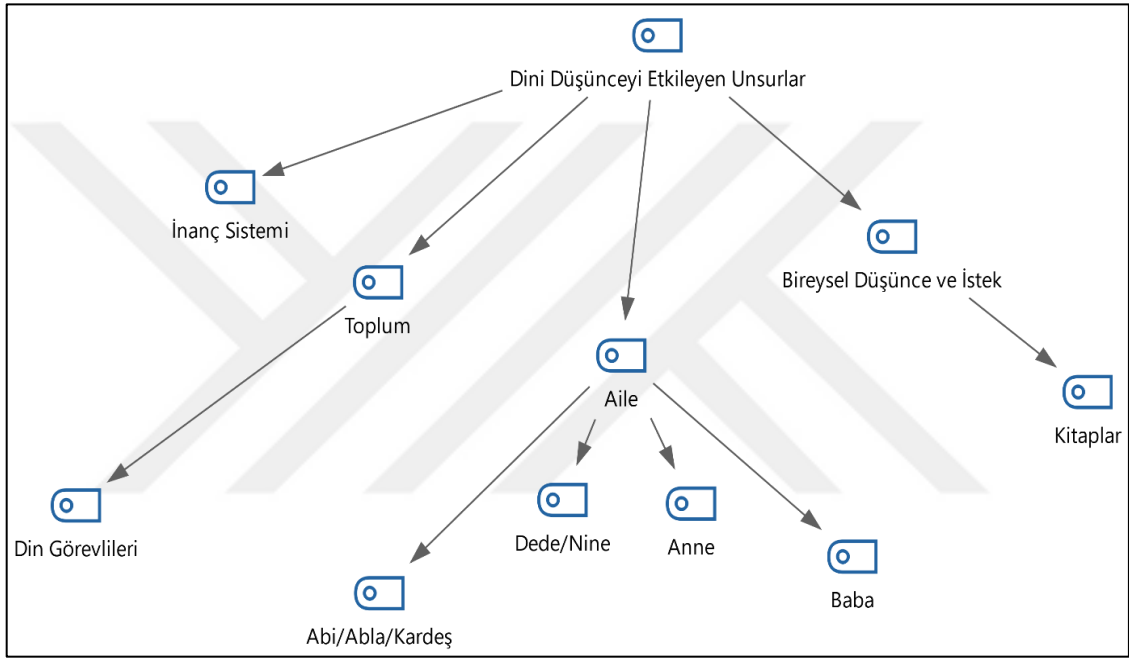
Araştırma kapsamında elde edilen veriler değerlendirildiğinde hurafelerin toplumsal kaynaklarına yönelik uygulama baskısının bulunmadığını belirten yaklaşımlara da rastlanmıştır. Bu bağlamda elde edilen görüşler şu şekilde özetlenmektedir:

“Bölgesel farklılıklar gerçekten belirgin: Batı’da pek az görülürken, Doğu’da hâlâ süren katı beklentiler olabiliyor. Kadınların ibadet ve sosyal hayatta daha rahat hareket edebildiği bir ortamda büyümek büyük bir şans. Senin yaklaşımın da çok değerli: Toplumsal baskıya boyun eğmek yerine, ikna etmeyi ve diyalog kurmayı tercih ediyorsun. Böylece “Bu yapılmaz” diyenleri

ön yargılarından uzaklaştırıp, bilinçli bir tartışma zemini yaratabilirsin. Karşılıklı saygı çerçevesinde paylaştığın örnekler ve bilgi birikimin, çevrendeki insanları da özgürleştirmede etkili olacaktır.” (K-12).

4.5. Düzce’de Yaşayan Kadınların Dini Düşüncelerini Etkileyen Sebeplere Yönelik Veriler

Araştırmada Düzce’de yaşayan kadınların dini düşüncelerini etkileyen sebeplere yönelik alt amaçlar bulunmaktadır. Bu kapsamda elde edilen veriler neticesinde oluşan tema, alt tema ve kodlara yönelik grafiğe Şekil 4.5’te yer verilmiştir.

Şekil 4.5. Düzce’de Yaşayan Kadınların Dini Düşüncelerini Etkileyen Unsurlara İlişkin Tema, Alt Tema ve Kod Grafiği

Şekil 4.5’te yer alan veriler incelendiğinde katılımcıların dini düşünceleri etkileyen unsurlar temasına ait alt temalar inanç sistemi, toplum, aile ve bireysel düşünce ve istekler olarak belirlenmiştir. İnanç sistemi alt temasının kodları bulunmamaktadır. Fakat bireylerin inanç sistemlerini etkileyen faktörlerin bulunduğunu ifade etmek mümkündür. Bireylerin dini düşüncelerini etkileyen unsurlardan toplum alt temasının bir kodu olarak din görevlileri bulunmaktadır. Bireylerin dini düşünceleri etkileyen bir başka alt tema aile olarak görülmektedir. Aile alt temasının kodları ise abi/abla/kardeş, dede/nine, anne ve baba olarak belirlenmiştir. Son olarak bireysel düşünce ve istekten kaynaklanan dini düşünce, bir katılımcı tarafından kitaplar koduna bağlanmıştır.

Araştırma kapsamında Düzce’de yaşayan kadınların dini düşüncelerini etkileyen unsurlara yönelik sorulara yanıt aranmıştır. Bu kapsamda yapılan araştırma sonucu katılımcıların verdikleri cevaplara Tablo 4.6’da yer verilmiştir.

Tablo 4.5. Katılımcıların Dini Düşüncelerini Etkileyen Unsurlara Ait Veriler

TEMA	ALT TEMA	FREKANS	KATILIMCILAR
Dini Düşünceyi Etkileyen Unsur	İnanç Sistemine Aidiyet	7	K1, K9, K11, K13, K15, K16, K18
	Toplum	2	K3, K8
	Aile	12	K2, K5, K6, K10, K12, K13, K17, K19, K20, K21, K22, K23
	Bireysel Sebepler	3	K4, K7, K14

Tablo 4.5’te yer alan veriler incelendiğinde, katılımcıların verdikleri cevaplara ilişkin oluşturulan dini düşünceyi etkileyen unsurlar temasına ilişkin ilk alt tema inanç sistemine aidiyet olarak belirlenmiştir. İnanç sistemi alt temasının faktörleri ise iyi bir kul olma isteği, dünya hayatının geçiciliği gibi unsurlardır. Araştırma bulgularında, “Dini Düşünceyi Etkileyen Unsurlar” teması altında belirlenen ilk alt tema olan “İnanç Sistemine Aidiyet”, bireylerin dini düşüncelerini şekillendiren önemli bir unsur olarak öne çıkmıştır. Katılımcıların inanç sistemine aidiyetlerini ifade ederken vurguladıkları “iyi bir kul olma isteği” ve “dünya hayatının geçiciliği” unsurları, literatürdeki benzer çalışmalarla büyük ölçüde örtüşmektedir. Semiz (2015), Kur’an kurslarında eğitim alan kadınların din eğitime katılma nedenlerini incelerken, katılımcıların büyük bir kısmının dini bilgilerini artırarak daha bilinçli bir şekilde ibadet etmek istediklerini ve bu yolla “iyi bir kul olma” hedefi taşıdıklarını belirtmiştir. Benzer şekilde, Gün (2011), yetişkin kadınların yaygın din eğitime yönelmelerinde dünya hayatının geçici olduğuna dair inançlarının etkili olduğunu ve bu farkındalığın manevi ihtiyaçları artırdığını vurgulamıştır. Kurt (2008) ise, Diyanet Aylık Dergi’nin okuyucuları üzerindeki etkilerini incelerken, dini içeriklerin bireylerde “ahiret bilinci” oluşturduğunu ve bu bilincin günlük yaşamda dini değerlere bağlılığı güçlendirdiğini ortaya koymuştur. Bu da katılımcıların dünya hayatının geçiciliği temasını sıkça dile getirmeleriyle paralellik göstermektedir.

Ayrıca Tosun (2017), yetişkin din eğitiminin temel hedeflerinden birinin bireylerin dini aidiyetlerini güçlendirmek ve onların manevi tatminlerini artırmak olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, Düzce örneğinde katılımcıların dini düşüncelerini etkileyen unsurların başında “iyi bir kul olma isteği” ve “geçici dünya hayatı” algısı gelmesi, literatürdeki genel eğilimlerle örtüşmektedir.

“Allah inancımın olması ve iyi bir kul olma isteğim” (K-1).

“Hayatın geçiciliği—dünyanın bir misafirhane olması ve her şeyin sonlu oluşu—tüm motivasyonumu besliyor. Elbette Allah sevgisi de var, ancak sevapları puan toplar gibi biriktirmek değil; bu benim için matematiksel bir oyun değil, kalpten gelen bir bilinç. Yaşadığımız her küslük veya sıkıntıda ölümlü olduğumuzu hatırlamak; bugün varken yarını garanti görmemek bana “ne yapabilirsem kârdır” mantığını kazandırıyor. Geçmişten gelen borçlarım var; eğer bundan sonra borçsuz yaşarsam, önceki borçlarımı ödeme fırsatım doğar. İleride pişmanlık duyacağım davranışlardan kaçınmak ve çocuğuma iyi bir anne olabilmek de önemli motivasyon kaynaklarım arasında. Hayatın tek bir şansı, geri gelmeyen bir günü var: dün geçmişte kaldı, yarın bilinmez. En azından bugünümüzü en güzel şekilde yaşamalıyız. Bu dünyada imtihan edileceğimizin bilincindeyim ve Allah’ın omuzlarıma ağır yükler yüklemesini niyaz ediyorum.” (K-9).

“İnancım, dışsal bir zorlamadan değil; çocukluktan beri içimde filizlenen Allah ve Peygamber sevgisinden doğan bir bağlılıktır. Bu duygu, neyi yapıp neyi yapmam gerektiğini belirler; kötü bir davranış sergilediğimde duyduğum rahatsızlık da tamamen bu içsel inançtan kaynaklanır.” (K-11).

“Râbbi’me olan sarsılmaz inancımdır motivasyonum; her çıkmaza uğradığımda “Artık dayanacak gücüm kalmadı” dediğim anda içimde bana nefes ve kuvvet veren bir Rabb’in varlığını hissediyorum. Onu derinden yaşayıp hissetmek ve bu bilinçle ibadet etmek dışında hiçbir motivasyonum yok.” (K-15).

“Peygamberimizin hayatı odak noktamdır; çünkü her davranışının sağlam bir temeli var ve hem bireyin hem toplumun iyiliğine rehberlik eden örnek öğretiler sunuyor.” (K-18).

Katılımcıların verdikleri cevaplara ilişkin oluşturulan dini düşünceyi etkileyen unsurlar temasına ilişkin ikinci alt tema toplum olarak belirlenmiştir.

Toplum, bireyin dini bilgiyi edinme ve bu bilgiyi içselleştirme sürecinde önemli bir işlev üstlenmektedir. Dini inançlar ve pratikler, sadece bireysel bir arayışın sonucu değil, aynı zamanda toplumsal bağlamın ve etkileşimlerin bir yansımasıdır (Yavuzer ve Cihan, 2023). Araştırmalar, bireylerin sosyal çevreleriyle olan ilişkilerinin, dini inançlarını şekillendirmede ve dini bilgiyi öğrenmede belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, dinsiz bir toplumun varlığının tarihsel süreçte gözlemlenmemiş olması, toplumun din olgusuna olan bağımlılığını vurgulamaktadır (Cilacı, 1995; Doğan, 2011). Toplumun birey üzerindeki etkisi, yalnızca dini bilgiyi

aktarma düzeyinde sınırlı kalmamakta, aynı zamanda bireylerin dini değerleri benimsemelerinde de etkili olmaktadır. Toplumun sahip olduğu normlar, değerler ve kültürel kodlar, bireylerin dini pratiklerine yön verirken; bireyler de toplumsal birikimle şekillenen dini normların taşıyıcısı konumundadır (Okumuş, 2009). Bu durum, din ve toplum arasındaki karşılıklı etkileşim modelinin bir tezahürüdür. Araştırmanın bulgularına göre, Düzce örneğinde yetişkin kadınlar dini bilgilerini edinirken, toplumun sunduğu sosyal destek mekanizmalarından, dini cemaat yapılarından ve mahalle dayanışmasından önemli ölçüde etkilenmektedir. Toplumsal aidiyet, kadınların dini bilgi arayışlarını pekiştirmekte ve öğrenme süreçlerinde sosyal etkileşimi bir araç haline getirmektedir. Bu etkileşim, özellikle mahalle camilerinde düzenlenen sohbetler, komşuluk ilişkileri ve yerel dini etkinlikler aracılığıyla gerçekleşmektedir.

Toplumun dini bilgi üzerindeki bu etkisi, bireyin dini kimlik geliştirme sürecinde kritik bir rol oynamaktadır. Ancak, toplumsal yapıdaki değişimler ve modernleşme ile dini bilgi aktarımının da biçim değiştirdiği görülmektedir. Sekülerleşme eğilimlerine rağmen, geleneksel toplum yapılarının güçlü olduğu bölgelerde dini bilgi aktarımında toplumun merkezi rolünü koruduğu söylenebilir (Harman, 2006; Kurt, 2018). Sonuç olarak, toplumun dini bilgi kaynağı olarak işlevi, bireylerin dini kimlik inşasında ve dini bilgiyi edinme süreçlerinde belirleyici bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Toplumsal dayanışma, dini bilginin yayılımını kolaylaştırmakta; ancak aynı zamanda bireylerin dini bilgiye eleştirel bir bakış geliştirme ihtiyacını da beraberinde getirmektedir.

“Dini yaşantımı en çok içinde bulunduğum ortam etkiliyor; inancını yaşayan bir toplumun parçasıysam ibadetlerime, hassasiyetlerime daha sıkı sarılıyorum. Arkadaş çevremi namaz kılan kişilerden oluşması da önemli; onlar programlarını namaza göre düzenleyince ben de arkadaş seçimime dikkat ediyorum ve her ortama aynı grupla giremiyorum. Dini yaşantıda beni en çok motive eden iki unsur var: birincisi ailem, ikincisi aldığım eğitim. Ailem, tesettürün farz olduğunu öğretti ve beni sürekli teşvik etti; sonrasında kazandığım bilinçle aldığım eğitim de inancımı pekiştirdi. Artık tüm ailem ve dünya karşı çıksa dahi tesettürü bırakmam—bu benim için bilinçli ve şuurlu bir tercih.” (K-3).

Katılımcıların dini düşüncelerini etkileyen unsurlardan topluma dair tek faktör din görevlileridir. (K-9) kodlu katılımcı, din görevlilerinin etkisiyle dini düşüncesini şekillendirdiğini belirtmektedir. Araştırmada, katılımcıların dini düşüncelerini etkileyen toplumsal faktörler arasında yalnızca din görevlilerinin ön plana çıkması, dini bilgi aktarımında ve manevi rehberlikte bireylerin din görevlilerine yükledikleri merkezi rolü gözler önüne sermektedir. Bu durum, literatürde din görevlilerinin yetişkin din eğitimi ve dini sosyalizasyon süreçlerindeki etkisini ortaya koyan çalışmalarla uyumludur. Kurt

(2008), Diyanet Aylık Dergi'nin okuyucularına yönelik yaptığı analizde, din görevlilerinin cemaat üzerindeki etkisini yalnızca dini bilgi aktarımıyla sınırlı görmemiş; aynı zamanda ahlaki gelişim ve sosyal dayanışmanın sağlanmasında da önemli bir aktör olduklarını belirtmiştir. Benzer şekilde Köseoğlu (2021), yetişkin kadınların Kur'an kursu deneyimlerini incelediği çalışmasında, katılımcıların din görevlilerini dini konularda güvenilir bir bilgi kaynağı ve manevi rehber olarak gördüklerini ifade etmiştir. Gün (2011), kadınların yaygın din eğitimi bağlamında din görevlilerine yönelmelerinin temel nedenlerinden birinin, kitle iletişim araçları ve internet gibi diğer bilgi kaynaklarına duyulan güvensizlik olduğunu vurgulamıştır. Katılımcıların dini bilgileri din görevlileri aracılığıyla teyit etme eğilimleri, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın toplumun dini aydınlanmasında kurumsal bir otorite olarak kabul edilmesini de pekiştirmektedir. Ayrıca Tosun (2017), din görevlilerinin yaygın din eğitimi faaliyetleri kapsamında sadece dini bilgi aktarmakla kalmayıp, aynı zamanda bireylerin dini düşüncelerini şekillendirme süreçlerinde birer model olduklarını ifade etmektedir. Bu bulgu, Düzce örneğinde din görevlilerinin, katılımcılar için dini düşünceleri etkileyen toplumsal faktörlerin başında gelmesinin arkasındaki teorik temeli destekler niteliktedir.

“Yedi yaşımdan itibaren camiye giderek Halil Hocamız'ın sohbetlerine katılmaya başladım. Kur'an, namaz, din bilgisi ve İslam'ın şartları konusundaki öğretileri hem benim hem arkadaşlarımda hayatında belirleyici oldu. Her yaz köyümüzdeki derslerine büyük bir saygı ve hayranlıkla katılırdık; köy halkı da ona derin bir hürmet gösterirdi. Hâlâ karşılaştığımızda saygımdan çekinir, açık saçık görünüşüm beni utandırır; ona duyduğum hürmet hep baki kalır.” (K-9).

Cami, İslam medeniyetinin ilk dönemlerinden itibaren sadece bir ibadet mekânı değil; aynı zamanda eğitim, kültür, sosyal yardımlaşma ve dayanışma faaliyetlerinin merkezi olarak toplumsal yaşamın kalbinde yer almıştır (Bayraktar, 1994). Erken dönemlerde Müslümanların toplanarak dini, siyasi ve sosyal meseleleri istişare ettikleri, eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü bu kurum, zamanla genişleyen coğrafyalarda bazı işlevlerini diğer kurumlara devretmiştir (Bayraktar, 1999). Günümüzde camiler, dini hizmetlerin en yaygın verildiği mekânlar olarak toplumu aydınlatma ve dini değerleri nesilden nesile aktarma görevini sürdürmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 2005 yılı raporuna göre Türkiye'de 77.151 cami bulunmaktadır ve bu camilerde müftü, vaiz, imam-hatip ve müezzinler aracılığıyla dini eğitim hizmetleri yürütülmektedir (DİB, 2005). Ancak personel eksikliği ve mekânsal sınırlılıklar nedeniyle, özellikle kadınların bu eğitim faaliyetlerinden yeterince yararlanamadığı tespit

edilmiştir (Kayadibi, 2000). Düzce’de gerçekleştirilen araştırmada, yetişkin kadınların camiye bir dini bilgi kaynağı olarak görme eğilimlerinin sınırlı olduğu görülmektedir. Katılımcılar, caminin daha çok erkeklere yönelik bir mekân olarak algılandığını, vaaz ve hutbelerin genellikle erkek cemaatin katılımına uygun zamanlarda gerçekleştirildiğini ve bu nedenle kadınların camiden doğrudan dini bilgi edinme oranlarının düşük kaldığını belirtmişlerdir. Bu durum, Yılmaz’ın (2005) camilerin eğitim fonksiyonuna dair çalışmasında dile getirdiği, camilerin sunduğu dini eğitimin toplumsal cinsiyet perspektifinden değerlendirilmesi gerektiği yönündeki vurgusuyla örtüşmektedir.

Bununla birlikte, camilerin özellikle yaz aylarında düzenlenen “Yaz Kur’an Kursları” aracılığıyla kız çocuklarına dini bilgi aktarma işlevi, kadınların dini bilgi edinme süreçlerinde dolaylı bir etkiye sahiptir (Buyrukçu, 2005). Bu kurslar, camilerin kadınlara yönelik hizmet sunma potansiyelinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ancak kursların süresinin kısıtlı olması, devamlılığın isteğe bağlı bırakılması ve sınıf mevcutlarının fazlalığı gibi nedenler, bu eğitimlerin verimliliğini azaltmaktadır (Kayadibi, 2000).

Camilerdeki vaaz ve hutbeler, dini bilgi aktarmanın yanı sıra, toplumun manevi ve ahlaki gelişimine katkı sağlamakta; sevgi, saygı ve kardeşlik duygularının pekiştirilmesine aracılık etmektedir (Yılmaz, 2005). Ancak araştırmada yer alan kadın katılımcılar, günlük hayatın yoğunluğu ve toplumsal roller nedeniyle camiye düzenli olarak gitme imkânı bulamadıklarını, dolayısıyla caminin sunduğu bu fırsatlardan yeterince yararlanamadıklarını ifade etmişlerdir. Bu bulgu, camilerin dini bilgi kaynağı olarak kadınlar açısından sınırlı bir erişim alanı sunduğuna işaret etmektedir.

Öte yandan, İslam’ın toplumu kucaklayıcı yapısının bir yansıması olarak camiler, tüm sosyal kesimlere kapılarını açmaktadır. Ancak modern yaşamın getirdiği değişen koşullar, camilerin geleneksel fonksiyonlarının güncellenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Kadınlara yönelik dini eğitim programlarının cami merkezli olarak yeniden yapılandırılması, toplumun ruhsal ve sosyal gelişimi açısından önemli bir adım olacaktır (Yılmaz, 2005). Düzce’deki yetişkin kadınların dini bilgi ediniminde cami, geleneksel bir kaynak olarak önemini korumakta ancak erişilebilirlik, zamanlama ve cinsiyet temelli katılım engelleri nedeniyle potansiyelini tam anlamıyla ortaya koyamamaktadır. Bu durum, camilerin dini eğitim fonksiyonunun kadınlar için daha kapsayıcı hale getirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Katılımcıların verdikleri cevaplara ilişkin oluşturulan dini düşünceyi etkileyen unsurlar temasına ilişkin üçüncü alt tema aile olarak belirlenmiştir. Aile alt temasına ilişkin kodlar ise abi/abla/kardeş, dede/nine, anne ve baba şeklinde oluşturulmuştur. Katılımcılar en çok anne ve babadan etkilenirken kardeşlerinden ya da üst soyundan etkilenen bireylerin de bulunduğunu ifade etmek mümkündür.

“Babam olduğunu düşünüyorum. Hep dinimi yeterince yaşayamadığımı hissettim; farklı biri olmak isterdim. Babam ve annem bizi dinimize bağlı olarak yetiştirdi. Babam beş vakit namaz kılardı, hacca da gitmişti; küçüklüğümde beri dinimize gösterdiği özen hep örnek oldu.” (K-6).

“Kur’an kursuna katılmış olmam hayatımda bir dönüm noktasıdır; bu süreci anlamlı kılan en büyük etken ailemin tutumu ve teşvikidir. İki abim, babam rolünü üstlenerek üzerimde hem saygı hem de sevgiyle yönlendirici bir etki yarattılar. Liseden sonra beni Kur’an kursuna yönlendirdiklerinde, önce tereddüt etsem de onların inancı ve desteğiyle oradaki atmosferi deneyimledim, bu deneyim beni derinden etkiledi ve “haklılar” diyerek bu yola gönülden bağlanmamı sağladı. Elhamdulillah, ailemin ısrarı ve benim istekliliğim birleşince Kur’an bilgim sağlam temeller üzerine oturdu.” (K-10).

“Dedem, hayatımda dönüm noktası oldu. Ortaokula başladığım yıllarda sekizmiş yaşlarında olan dedemi çok severdim; onun öleceğini bildiğim için kaybı beni derinden etkilemişti. Dedemin vefatının ardından cami imamından merakımı gidermek için bir kitap aldım. Kitabı bitirdiğimde imam “Bu kitap sana ağır gelir” dese de ısrarla okudum. Öğrendiklerim, Kur’ân okumalarının dedemin kabri başında huzur bulmasını sağlayacağını; amel defterini Kur’ân okuyarak ve sadaka vererek kapatmayacağını söylüyordu. Bundan sonra her akşam Yâsîn Suresi’yle başlamaya karar verdim ve zamanla başka sureleri de ekledim. Düzenli okumalar hem Kur’ân’ı daha iyi anlamamı hem de Allah’la aramda derin bir bağ kurmamı sağladı. Dedemi anma motivasyonum olmasaydı, belki Kur’an kursuna gitmez; imamın rehberliğini de yaşamazdım. Ailem, benim bu isteğime destek oldu; dedemin etkisi sayesinde hem mesleğime yöneldim hem de dini yaşantımda kayda değer bir ilerleme kaydettim. Bu deneyim, benim için hem duygusal hem de manevî açıdan bir rehber niteliğindedir.” (K-12).

“Aileden başlıyor her şey: Önce evde gördüğün taklitlerle dini pratikleri öğreniyorsun. Aile fertlerinin örnek davranışları o kadar güçlü yansıyor ki, pek fark etmeden onlar gibi hareket etmeye başlıyorsun. Zamanla malumat edindikçe doğruyla yanlış ayırt etmeye başlıyorsun, sorgulamaya yöneliyorsun. Benim babamla en çok kadın hakları konusunda anlaşmazlık yaşadık; klasik aile yapısının “kadın her şeyi yapmak zorundadır” anlayışını öğrendikçe, toplumun bize biçtiği bu rollerden ne ölçüde etkilendiğimizi gördüm. Bilgiye ulaştıkça ve farkındalık arttıkça bu kalıp yargıların yavaş yavaş değiştiğine tanık oldum.” (K-19).

“Annem en etkili rehberim; dört yaşındayken Kur’ân eğitimi almaya başladım ve onun hareketleri, tavırları ailemize en güzel örneği sundu. Hâlâ davranışlarında eksiklerimi görür, hayatımda yapmam gerekenleri hatırlarım. Hiçbir hoca, annemin bana kazandırdığı bu bilinç ve farkındalığı sağlayamadı.” (K-20).

Katılımcıların verdikleri cevaplara ilişkin oluşturulan dini düşünceyi etkileyen unsurlar temasına ilişkin son alt bireysel düşünce ve istek olarak belirlenmiştir. Toplum, bireyin dini bilgiyi edinme ve bu bilgiyi içselleştirme sürecinde önemli bir işlev

üstlenmektedir. Dini inançlar ve pratikler, sadece bireysel bir arayışın sonucu değil, aynı zamanda toplumsal bağlamın ve etkileşimlerin bir yansımasıdır (Yavuzer ve Cihan, 2023). Araştırmalar, bireylerin sosyal çevreleriyle olan ilişkilerinin, dini inançlarını şekillendirmede ve dini bilgiyi öğrenmede belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, dinsiz bir toplumun varlığının tarihsel süreçte gözlemlenmemiş olması, toplumun din olgusuna olan bağımlılığını vurgulamaktadır (Cilacı, 1995; Doğan, 2011).

Toplumun birey üzerindeki etkisi, yalnızca dini bilgiyi aktarma düzeyinde sınırlı kalmamakta, aynı zamanda bireylerin dini değerleri benimsemelerinde de etkili olmaktadır. Toplumun sahip olduğu normlar, değerler ve kültürel kodlar, bireylerin dini pratiklerine yön verirken; bireyler de toplumsal birikimle şekillenen dini normların taşıyıcısı konumundadır (Okumuş, 2009). Bu durum, din ve toplum arasındaki karşılıklı etkileşim modelinin bir tezahürüdür.

Araştırmanın bulgularına göre, Düzce örneğinde yetişkin kadınlar dini bilgilerini edinirken, toplumun sunduğu sosyal destek mekanizmalarından, dini cemaat yapılarından ve mahalle dayanışmasından önemli ölçüde etkilenmektedir. Toplumsal aidiyet, kadınların dini bilgi arayışlarını pekiştirmekte ve öğrenme süreçlerinde sosyal etkileşimi bir araç haline getirmektedir. Bu etkileşim, özellikle mahalle camilerinde düzenlenen sohbetler, komşuluk ilişkileri ve yerel dini etkinlikler aracılığıyla gerçekleşmektedir.

Toplumun dini bilgi üzerindeki bu etkisi, bireyin dini kimlik geliştirme sürecinde kritik bir rol oynamaktadır. Ancak, toplumsal yapıdaki değişimler ve modernleşme ile dini bilgi aktarımının da biçim değiştirdiği görülmektedir. Sekülerleşme eğilimlerine rağmen, geleneksel toplum yapılarının güçlü olduğu bölgelerde dini bilgi aktarımında toplumun merkezi rolünü koruduğu söylenebilir (Harman, 2006; Kurt, 2018). Toplumun dini bilgi kaynağı olarak işlevi, bireylerin dini kimlik inşasında ve dini bilgiyi edinme süreçlerinde belirleyici bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Toplumsal dayanışma, dini bilginin yayılımını kolaylaştırmakta; ancak aynı zamanda bireylerin dini bilgiye eleştirel bir bakış geliştirme ihtiyacını da beraberinde getirmektedir.

Bu alt temaya ilişkin (K-14) ise bireysel istek ve düşüncesini kitapların etkilediğini ortaya koymuştur. Araştırma bulgularında, katılımcılardan biri (K-14) dini düşüncelerinin şekillenmesinde kitapların etkili olduğunu ifade etmiştir. Bu durum, bireysel dini bilgi arayışında yazılı kaynakların önemli bir yer tuttuğunu ve bireylerin dinî konularda kendi düşünce sistemlerini geliştirmelerinde kitapları temel referans kaynağı

olarak gördüklerini göstermektedir. Özyurt (2009), Kur'an kurslarındaki kadın katılımcılarla yaptığı çalışmada, kadınların dini bilgilerini yalnızca kurslardan değil, aynı zamanda kendi çabalarıyla edindikleri yazılı kaynaklar aracılığıyla da pekiştirdiklerini belirtmiştir. Özellikle ilmiyal, tefsir ve Kur'an meali gibi kitapların bireylerin dini anlayışlarını şekillendirmede birincil rol oynadığı vurgulanmıştır. Benzer şekilde Gün (2011), yetişkin kadınların dini bilgi kaynakları arasında kitapların oldukça önemli bir yeri olduğunu ve katılımcıların çoğunlukla “doğru bilgiye ulaşma” amacıyla kitaplara yöneldiklerini aktarmıştır. Bu, bireylerin dini bilgi arayışında daha eleştirel ve bilinçli bir tutum sergilediklerini göstermektedir.

“İyi niyetimden. İçimden geliyor. Kimsenin kötülüğünü istemiyorum. Kendi samimiyetim etkiliyor beni” (K-4).

“Allah’la aramda tarif edilemez bir bağ var. İlk namaza gül kokularıyla uyandırılmak, türbanımı takıp ilk kez namaza başlamam hayatımdaki en özel anlardı. Rabbim küçüklüğümde beri içimde bu isteği yeşertti ve her adımında elimden tutarak beni yönlendirdi.” (K-7).

“Okuduğum kitaplar beni sürekli yeni eserlere yönlendiriyor; bir kitabı bitirdiğimde merak ettiğim diğer kitaplara geçiyorum. Bu merak ve ilgiyle beslenen döngü, okumayı beni en çok etkileyen ve kişiliğimi en çok biçimlendiren etkinlik hâline getiriyor.” (K-14).

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmanın bulgularından yola çıkarak sonuçların ortaya konulabilmesi için katılımcıların dinî bilgi edinme süreçlerini ve dindarlık algılarını bütüncül bir bakış açısıyla ele alabilmek için aşağıdaki başlıklar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu çerçeve de “Dindarlık Tanımları ve Dini Bilgi Yeterlik Algısı” katılımcıların “dindar” olma kriterleri ile kendi bilgi düzeylerine ilişkin öznel değerlendirmeleri hem inanç pratiği hem de bilişsel yeterlik ekseninde irdelenmiştir. “Dini Düşüncenin Kaynakları” bireylerin başvurduğu hısım-akraba, din görevlileri, aile, kitap, Diyanet ve internet gibi farklı kanal ve aktörlerin bilgi kaynağı olarak rolü ortaya konmuştur. “Dini Kaynaklara Güven ve Denetim” Kur’ân, hadis ve resmi kurum yayınlarından popüler medya ve batıl inanışlara kadar uzanan yelpazede, güvenilir ve güvensiz kaynaklar ile bunların nasıl teyit edildiği analiz edilmiştir.

Elde edilen bu tematik bulguların ışığında, bir sonraki bölümde araştırmanın sonuçları mevcut literatürle karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Bu aşamada, dindarlık kavramının sosyokültürel boyutları, bilgi edinme kanalları arasındaki etkileşim ve güven mekanizmaları üzerine yapılan kuramsal çalışmaların bulgularımızla örtüşme düzeyi tartışılmış; ayrıca sahadan elde edilen verilerin pratik ve politika önerilerine nasıl yansıyabileceği üzerinde durulmuştur.

5.1. Sonuç ve Değerlendirme

Dindarlık Düzeyini Belirleyen Öznitelikler: Katılımcıların “dindar” olarak tanımlanabilmesi için sahip olunması gereken özellikler arasında Kur’ân okuma ve anlama becerisi, takva, tesettür, ibadet gerçekleştirme, hac/umre deneyimi, yaşam felsefesi, ibadet hazzı, ahlaki değerler ve genel dini bilgi seviyesi ön plana çıkmıştır (Tablo 4.1). Kur’ân okuma becerisi, toplam 6 katılımcı tarafından öne çıkarılırken (K1, K2, K5, K6, K9, K10), ibadet gerçekleştirme kodu 9 katılımcı tarafından vurgulanmıştır (K8, K9, K11, K12, K13, K14, K17, K21, K22).

Araştırmada yer alan katılımcıların “dindar” kavramına yükledikleri anlamlar ve bu kimliğe sahip olmanın gerektirdiği nitelikler incelendiğinde, yetişkin kadınlar açısından dini bilginin edinilmesi ve uygulanmasında çok boyutlu bir yaklaşım sergilendiği görülmektedir. Katılımcılar, bireyin dindar olarak nitelendirilebilmesi için

yalnızca bilgi düzeyinin yeterli olmadığını, bununla birlikte dini yaşantı ve davranışların da önemli bir ölçüt olarak öne çıktığını belirtmişlerdir.

Öncelikli olarak, Kur'ân-ı Kerîm'i okuma ve anlamlandırabilme becerisi, dindarlığın en belirgin göstergelerinden biri olarak değerlendirilmiştir. Görüşmelerde özellikle bazı katılımcılar, kutsal metinle doğrudan ilişki kurabilmenin, dini bilgi edinim sürecinde temel bir rol oynadığını ve dini yaşantının içselleştirilmesine katkı sağladığını ifade etmişlerdir. Bu durum, yetişkin kadınların dini bilgilerini edinirken hem geleneksel hem de bireysel öğrenme pratiklerini bütünleştirdiklerini göstermektedir. Bardakoğlu (2016), dinî bilgiyi hayatın anlamını, varoluşun gayesini ve bireyin manevî dünyasını şekillendiren özgün bir bilgi türü olarak tanımlar. Ona göre, dinî bilgi, yalnızca geleneksel ve normatif metinlerin aktarımı ile sınırlı değildir; aynı zamanda bireyin fıtratı, sosyal çevresi ve yaşadığı toplumsal tecrübelerle diyalektik bir ilişki içinde şekillenir. Dini bilgi ediniminde özellikle Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet'in merkezi rolü vurgulanmakla birlikte, toplumsal pratiklerin ve bireysel yorumların da sürece eklemlendiği belirtilmektedir.

Bu çerçeveden bakıldığında, Düzce örneğindeki yetişkin kadınların dini bilgiye ulaşma yolları da salt metinsel kaynaklara dayanmamaktadır. Kadınların dini bilgiye erişiminde aile, akraba çevresi, yerel ve ulusal din görevlileri, kurumsal yapı (örneğin Diyanet İşleri Başkanlığı), kitaplar ve güncel medya gibi çok boyutlu ve katmanlı bir kaynak yapısı ortaya çıkmaktadır. Bardakoğlu'nun dinî bilginin yalnızca kitabi düzeyde değil, toplumsal ve kültürel düzlemde de inşa edildiği yönündeki vurgusu, çalışmanın saha bulgularıyla da örtüşmektedir.

Bunun yanında, ibadetlerin düzenli şekilde yerine getirilmesi –namaz, oruç, hac ve umre gibi temel ibadet pratikleri– dindarlık algısında belirleyici bir unsur olarak ön plana çıkmıştır. İbadetlerin yalnızca ritüel bir görev değil, aynı zamanda manevi bir deneyim ve dini kimliğin somut göstergesi olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Katılımcıların bu yöndeki vurguları, ibadetin bireyin ruh dünyasında ve toplumsal ilişkilerinde oynadığı merkezi role işaret etmektedir.

Ayrıca, takva ve tesettür gibi kavramlar da dindarlık tanımında sıkça dile getirilmiş; ahlaki değerlerin içselleştirilmesi, dini yaşantının temelini oluşturan bir diğer unsur olarak değerlendirilmiştir. Yetişkin kadınların dini bilgi kaynaklarını yalnızca metinler veya kurumlar ile sınırlı tutmayıp, ahlaki ve toplumsal değerlerle bütünleşen bir dindarlık anlayışını benimsedikleri gözlemlenmiştir.

Son olarak, dini bilgi düzeyinin artırılması ve bu bilgilerin hayat felsefesine dönüştürülmesi, yetişkin kadınların inanç dünyasında sürekliliği sağlayan unsurlar arasında yer almıştır. Katılımcıların bir kısmı hac ve umre gibi dini tecrübeleri, bireysel gelişimlerinde dönüştürücü bir deneyim olarak tanımlamış; bu tür uygulamaların, dini bilginin yaşantıya aktarılmasında ve dindarlık algısının pekişmesinde önemli rol oynadığını belirtmişlerdir.

Tüm bu bulgular, yetişkin kadınların dini bilgi edinme süreçlerinde; kutsal metinlerle ilişki, ibadet pratiği, ahlaki değerler ve manevi deneyimlerin bütüncül bir şekilde ele alındığını göstermektedir. Bu yaklaşım, dini bilginin teorik düzeyden çıkıp, yaşam pratiğine ve bireysel kimliğe nüfuz ettiğine işaret etmektedir.

Dindarlık Durumu ve Dini Bilgi Düzeyi: Katılımcıların dindarlık durumlarına baktığımızda; 9 kişi “dindarım” (ör. K2, K5), 5 kişi “iyi bir Müslümanım” (ör. K1, K4) ve 8 kişi “dindar değilim” şeklinde ifade etmiştir (Tablo 4.1). Dini bilgi düzeyi açısından ise 9 kişi “yüksek”, 8 kişi “orta” ve 5 kişi “düşük” bilgi düzeyi bildirmiştir. Yüksek bilgi düzeyi beyan eden katılımcılar (ör. K3, K8, K9) genellikle Arapça okuma, ilmihâl bilgisi ve tefsir kullanımıyla kendilerini desteklediklerini ifade etmişlerdir. Bu bulgular, bireylerin hem öznel inanç tanımlarına hem de nesnel bilgi yeterliğine dayalı iki eksenli bir dindarlık anlayışı benimsediklerini göstermektedir. Dindarlık sadece ritüel pratiğe indirgenmeyip ahlaki ve entelektüel bir olgunluk unsuru olarak da algılanmaktadır; bu da modern sosyolojik yaklaşımların “inanç pratiği” ve “inanç bilgisi” ayırımına uygun düşmektedir.

Çalışmada elde edilen veriler, yetişkin kadınların dini kimliklerini tanımlarken öznel inanç beyanları ile dini bilgi seviyeleri arasında anlamlı bir ilişki kurduklarını göstermektedir. Katılımcıların bir kısmı kendisini doğrudan “dindar” olarak tanımlarken, bir diğer grup “iyi bir Müslüman” ifadesiyle daha çok dini pratiklere ve etik tutuma vurgu yapmış, bazı katılımcılar ise kendilerini dindar olarak görmediklerini belirtmişlerdir. Bu çeşitlilik, bireylerin dini kimliklerini değerlendirirken çok boyutlu ve kişisel bir ölçek kullandıklarını göstermektedir.

Dini bilgi düzeyi açısından yapılan değerlendirmede ise katılımcılar, bilgi düzeylerini yüksek, orta ve düşük şeklinde üç ana kategoride ifade etmişlerdir. Dini bilgi seviyesini yüksek olarak belirten katılımcıların Arapça metinleri okuyabilme, ilmihal bilgisine sahip olma ve tefsir kullanabilme gibi niteliklere sahip olduklarını ifade

etmeleri, dini bilgi ediniminde klasik ve geleneksel kaynakların önemli bir yere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Orta ve düşük düzeyde bilgiye sahip olduklarını belirtenler ise genellikle temel ibadet bilgisi ve dini uygulamalarla sınırlı bir öğrenme sürecine işaret etmişlerdir.

Bu bulgular, yetişkin kadınların dindarlık algısının yalnızca ibadet pratikleriyle sınırlı kalmadığını; bunun ötesinde, dini bilginin derinliği ve anlaşılabilirliğinin da kimlik inşasında belirleyici olduğunu göstermektedir. Nitekim modern dini sosyoloji literatüründe sıklıkla vurgulanan “inanç pratiği” ile “inanç bilgisi” ayrımı, bu çalışmada da açık bir biçimde gözlemlenmiştir. Dindarlık, ritüel düzeyde uygulamalarla birlikte ahlaki tutumlar, entelektüel birikim ve kişisel maneviyat olarak bütüncül bir olgunluk düzeyine işaret etmektedir. Sonuç olarak, yetişkin kadınların dini bilgiye ve dindarlığa dair yaklaşımları hem bireysel tecrübeye hem de geleneksel bilgi kaynaklarına dayalı olarak çeşitlilik arz etmektedir. Bu da kadınların dini bilgi edinim süreçlerinde farklı sosyal, kültürel ve eğitsel etkenlerin birlikte etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Dini Bilginin Referans Kaynakları:

Katılımcılar, dini bilgiyi başlıca altı kaynaktan edinmektedir: hısım/akraba (5), din görevlileri (7), aile bireyleri (4), kitaplar (3), Diyanet İşleri Başkanlığı (6) ve internet (1).

Hısım/Akraba: En yakınındaki ilahiyat mezunu veya ders kitapçısı akrabalarından edinilen bilgi hem erişilebilirlik hem güven unsuru nedeniyle öne çıkmıştır (K-8; K-16).

Din Görevlileri: Kur'an kursu hocası, müftü yardımcısı, kadın vaiz gibi aktörler, düzenli kütüphane ve fetva hizmetleriyle referans niteliği taşımaktadır (K-10; K-14; K-18).

Aile Bireyleri: Baba ve eş imam olma rolleriyle örnek teşkil etmiş; babasının kitaplık düzeni ve eşinin hafız öğrenci geçmişi, sorgulama ihtiyacını karşılamıştır (K-3; K-9).

Kitaplar ve Tefsirler: Güvenilir yazar ve eserler (Elmalılı, Buhari, Riyâzü's-Sâlihî) aracılığıyla doğrudan birincil kaynaklara başvurulmuştur (K-7; K-13; K-21).

Diyanet İşleri Başkanlığı: Resmi fetva hattı, “Alo Fetva”, DİB yayınları ve seminerleri, modern bilgi talebini karşılayan kurumsal araçlardır (K-12; K-15; K-17).

İnternet: Sınırlı olmakla birlikte, tatmin olmayınca diğer kaynaklarla çapraz

kontrol gerektiren bir başlangıç noktasıdır (K-14).

Araştırma bulguları, yetişkin kadınların dini bilgiye ulaşırken çoklu ve çeşitli kaynaklardan faydalandıklarını ortaya koymaktadır. Katılımcıların dini bilgi edinim süreçleri incelendiğinde, bu bilgilerin genellikle altı temel referans aracılığıyla elde edildiği görülmektedir: akraba çevresi, dini liderler ve din görevlileri, aile üyeleri, klasik ve modern dini literatür, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın resmi hizmetleri ve dijital ortamlar.

Akrabalardan Elde Edilen Bilgiler: Katılımcıların bir kısmı, yakın çevresindeki ilahiyat eğitimi almış akraba veya dini bilgiye sahip aile büyüklerinin rehberliğini hem kolay erişilebilirlik hem de güven duygusu nedeniyle öncelikli kaynak olarak değerlendirmiştir. Bu kişiler, dini konularda karşılaştıkları soruları güvenilir ve pratik bir şekilde bu akraba çevresi aracılığıyla çözebildiklerini ifade etmişlerdir.

Din Görevlileri ve Kurumsal Aktörler: Kadın vaizler, Kur'an kursu öğreticileri, müftülük personeli gibi profesyonel din görevlileri, kadın katılımcılar açısından önemli bir başvuru noktası oluşturmaktadır. Düzenli olarak gerçekleştirilen sohbetler, fetva hizmetleri ve cami programları, dini bilgiye sistematik ve otoritatif bir şekilde erişim imkanı sunmaktadır. Bu tür kaynaklar, dini soruların uzman kişilerce yanıtlanması ve güncel dini meselelerde rehberlik sağlanması bakımından öne çıkmaktadır. Dini bilgiye ulaşma yolları bakımından yetişkin kadınların hem geleneksel (aile, cemaat, akraba) hem de modern (resmî kurumlar, kitaplar, medya) kaynakları bir arada kullandıkları; bu çoklu kaynağın, dinî bilgi okuryazarlığını çeşitlendirdiği ve bireysel dindarlık tanımlarını zenginleştirdiği görülmektedir. Bardakoğlu'nun belirttiği gibi, toplumsal değişim karşısında dinî ilimler ve otoritelerin yenilenmesi ve topluma rehberlik edecek şekilde güncellenmesi ihtiyacı, kadınların bilgiye erişimde karşılaştıkları yeni dinamiklerle birebir örtüşmektedir.

Ayrıca, tasavvufi cemaat ve tarikat yapılarına yönelik eleştirilerde olduğu gibi, kadınların da dini bilgiye ulaşmada otorite, şeffaflık ve güven duygusunu öne çıkardıkları; geleneksel cemaat yapılarına karşı kurumsal ve resmî kaynaklara daha fazla itimat ettikleri gözlenmiştir. Bu durum, modern dönemde dini bilginin kamusal ve kurumsal yapılar aracılığıyla daha yaygın ve denetlenebilir hale geldiğine işaret etmektedir.

Aile Bireyleri ve Rol Modeller: Ailede imam veya hafızlık eğitimi almış bireylerin varlığı, kadınların dini kimlik ve bilgi ediniminde etkili olmuştur.

Katılımcıların babalarının zengin kitaplıkları veya eşlerinin dini eğitim geçmişleri, sorgulama ve bilgi arayışlarında aile içi rehberliği güçlendirmiştir. Böylece aile hem ilk dini referans noktası hem de güvenilir bir öğrenme ortamı sunmuştur.

Klasik ve Modern Dini Eserler: Araştırmada, Elmalılı Hamdi Yazır'ın tefsiri, Buhari'nin hadis koleksiyonu veya Riyâzü's-Sâlihî gibi klasik eserler ve güvenilir yazarların kitapları da kadınların başvurduğu önemli bilgi kaynakları arasında yer almaktadır. Bu tür literatür, dini bilginin doğrudan kaynağından alınmasını ve bireysel sorgulamanın akademik düzeyde yapılmasını sağlamaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı Hizmetleri: Katılımcıların önemli bir bölümü, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın sunduğu resmi fetva hatları, "Alo Fetva" gibi danışmanlık hizmetleri, kurumsal yayınlar ve seminerler gibi araçlardan düzenli olarak yararlanmaktadır. Modern bilgi ihtiyacına yanıt veren bu kurumsal yapılar hem dini bilginin güvenilirliğini pekiştirmekte hem de güncel dini meselelerde rehberlik fonksiyonu üstlenmektedir.

Dijital Kaynaklar ve İnternet: Son olarak, bazı katılımcılar interneti hızlı bir bilgi kaynağı olarak görmekle birlikte, burada yer alan bilgilerin doğruluğundan tam anlamıyla emin olamadıklarını, bu nedenle dijital ortamdaki bilgileri başka güvenilir kaynaklarla karşılaştırma gereği duyduklarını belirtmişlerdir. İnternet genellikle ilk başvuru noktası olmakla birlikte, kesin bilgi için daha geleneksel ve kurumsal kaynaklara yönelim sürmektedir. Sonuç olarak, yetişkin kadınların dini bilgiye ulaşım süreçleri, geleneksel sosyal ağlardan modern kurumsal yapılara ve dijital platformlara uzanan çok yönlü bir yapıya sahiptir. Bu çeşitlilik, dini bilginin doğrulanması ve içselleştirilmesinde kadınların eleştirel ve seçici bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir.

Din Hizmetlerinin Kurumsallığı: Yerel ve ulusal din hizmetleri arasındaki algı farkı kayda değerdir. "Kurumsal bilgiye sahip olmama" (8 katılımcı) ve "ulusal hizmetlerin yeterlilik algısı" (8 katılımcı) bir arada bulunurken, yerel vaize veya müftülüğe dair deneyimler de aktif kullanıma işaret etmiştir (7 katılımcı).

Dini Bilginin Toplumsal Kaynağı: Toplumsal yayılımda kitaplar (11) ve internet/sosyal medya (10) başı çekmektedir; kitle iletişim araçları ve doğrudan din görevlilerinin rolü ikinci plandadır.

Referans kaynakları arasında hem geleneksel (akraba, aile) hem kurumsal (Diyanet, din görevlileri) hem de bireysel (kitap, internet) kanalların birlikte çalıştığı;

modern çağın bilgi çeşitliliğini dengede tuttuğu gözlenmiştir. Kurumsal yapı (Diyanet) ile yerel aktörler arasında bilgi devrinin sürekliliği, toplumsal din algısının homojen kalmasını sağlamaktadır.

Çalışmada, yetişkin kadınların dini bilgi edinim süreçlerinde hem ulusal düzeydeki kurumsal din hizmetlerinin hem de yerel düzeydeki dini aktörlerin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle katılımcıların bir kısmı, ulusal düzeyde sunulan din hizmetlerinin yeterliliğine dair olumlu görüşler bildirirken, kurumsal dini bilgiye erişimin zaman zaman sınırlı kalabildiğini de vurgulamışlardır. Buna karşılık, yerel müftülük, vaizlik ve cami hizmetlerine ilişkin deneyimlerin daha sık ve aktif bir şekilde değerlendirildiği gözlenmiştir. Bu durum, kadınların hem kurumsal hem de yerel düzeyde dini bilgiye erişim konusunda çoklu deneyimlere sahip olduklarını göstermektedir.

Dini bilginin toplumsal dolaşımında ise, yazılı kaynakların ve dijital mecraların önemli bir rol üstlendiği belirlenmiştir. Kitaplar ve dini içerikli sosyal medya/internet platformları, katılımcılar arasında en fazla başvuru alan bilgi kaynakları olarak öne çıkmaktadır. Kitle iletişim araçları ve doğrudan din görevlilerinin bilgi aktarıcı rolü ise nispeten ikinci planda kalmıştır. Bu bulgu, toplumsal bilgi ediniminde bireysel erişim ve dijital okuryazarlığın giderek daha fazla önem kazandığına işaret etmektedir.

Dini bilgiye ulaşımında hem geleneksel (aile, akraba) hem de modern (kitap, internet, kurumsal hizmetler) referans kanallarının birlikte işlediği görülmektedir. Geleneksel aile ve akrabalık bağları, bireylerin ilk dini bilgi ve pratiklerini edinmelerinde etkili olurken, Diyanet İşleri Başkanlığı gibi kurumsal yapılar ve dijital medya, güncel bilgiye erişim ve dini meselelerin yorumlanmasında önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Böylece, kadınların dini bilgi edinim süreçlerinde gelenek ile modernite arasında bir denge arayışı ve çok kaynaklı bir öğrenme stratejisi öne çıkmaktadır. Sonuç olarak, kurumsal din hizmetleri ile yerel dini aktörler arasında kurulan bilgi aktarım ağı, toplumsal düzeyde dini bilgi algısının görece bütüncül ve homojen kalmasını sağlamaktadır. Ancak, bireylerin bilgiye ulaşımında tercih ettikleri yollar, sosyal değişimle birlikte çeşitlenmekte ve bu da dini bilginin kaynağı ve yorumunda yeni açılımlara zemin hazırlamaktadır.

Güvenilir ve Güvenilmez Kaynaklar: Güvenilir kabul edilen kaynaklar arasında Kur'an (9), din görevlileri (5), kitaplar (5), ulusal din hizmetleri (5) ve kitle iletişim araçları (1) yer alırken; güvenilmez bulunanlar internet (14), bilinmeyen kişiler (4), batıl

inançlar (2), tarikat içtihatları (2) gibi unsurlardır.

Kaynakların Denetlenmesi: Denetim biçimleri: din görevlileri aracılığıyla (6), kişisel bilgi ve vicdani süreçle (4), hısım/akraba danışmanlığı (2), ulusal din hizmetleri (3), tefsir okuma (1) ve denetim yapmama (5) şeklinde çeşitlenmiştir.

Güven, hem kaynak otoritesine (Kur'ân, Diyanet) hem de araçlara (hocalar, kitap yazarları) dayanırken, modern dönem dezenformasyon kaygısını yansıtan “denetim mekanizmaları” da işlevsel bir gereklilik olarak öne çıkmıştır. İnternetin bilgi kirliliği ve tarikat içtihatlarının güç temelli yozlaşma algısı, güven krizini derinleştirmektedir.

Katılımcılar, dini bilgiyi aile, akraba, hocalar, kitaplar ve resmi kurumlar arasında dengeli biçimde paylaşmaktadır. Bu çok katmanlı model, dinî okuryazarlığın artmasına imkân tanımaktadır.

Yetişkin kadınların dini bilgiye ulaşmada başvurdukları kaynaklar, güvenilirlik algısı açısından dikkate değer bir çeşitlilik göstermektedir. Araştırma bulgularına göre, Kur'ân-ı Kerîm, din görevlileri, güvenilir olarak bilinen kitaplar ve resmi ulusal din hizmetleri, katılımcıların en çok itimat ettiği bilgi kaynakları arasında yer almaktadır. Bu kaynakların güvenilirlik atfı hem dini otoriteye hem de bilgi aktarımındaki geleneksel ve kurumsal araçların statüsüne dayanmaktadır. Özellikle Kur'ân ve Diyanet gibi ulusal kurumlar, yüksek otorite ve meşruiyet sembolleri olarak öne çıkarken; dini bilgiye aracılık eden kitap yazarları, hocalar ve alanında yetkin din görevlileri de güvenin inşasında merkezi bir rol üstlenmektedir.

Bununla birlikte, dijitalleşmenin ve bilgiye kolay erişimin artması, güven problemiyle beraber yeni denetim mekanizmalarını da zorunlu kılmıştır. İnternet, anonim kişilerin aktardığı bilgiler, batıl inançlar ve bazı tarikat içtihatları, katılımcılar tarafından sıklıkla şüpheyle karşılanan ve güvenilmez addedilen kaynaklar olarak belirlenmiştir. Bu durum, günümüz bilgi ortamında dezenformasyon ve bilgi kirliliği kaygılarının belirginleştiğine işaret etmektedir. Tarikat ve cemaat gibi yapılara ait yorumların, güç ve otorite ilişkileriyle ilişkilendirilen yozlaşma algısı, dini bilgi ediniminde güven krizini derinleştirmektedir.

Kaynakların doğruluğunun denetimi ise çeşitli yollarla sağlanmaktadır. Katılımcılar, din görevlilerinin rehberliğinde doğrulama, kendi bilgi birikimi ve vicdani muhakemeleriyle sorgulama, akraba ve aile bireylerinin danışmanlığından yararlanma, ulusal dini kurumların yayımladığı içeriklere başvurma ve tefsir gibi derinlemesine

kaynak incelemesi gibi çoklu stratejiler kullanmaktadır. Bazı katılımcıların ise herhangi bir doğrulama/denetim süreci işletmedikleri de görülmektedir. Bu çeşitlilik, bireylerin hem öznel hem de kurumsal güvenceler aradığını; ancak bilgiye yaklaşımda kişisel sorumluluk ve eleştirel değerlendirme becerilerinin giderek önem kazandığını göstermektedir. Sonuç olarak, dini bilgiye ulaşmada güven ve denetim mekanizmaları, yetişkin kadınlar arasında çok katmanlı ve esnek bir şekilde işlemekte; aile, akraba, kitap, din görevlisi ve kurumsal kaynaklar arasındaki denge, toplumsal dini okuryazarlığın güçlenmesine katkı sağlamaktadır. Dijital çağın getirdiği bilgi çeşitliliği ise, güven olgusunu sadece otoriteye değil, aynı zamanda bireysel sorgulama ve çapraz denetim pratiklerine de dayandırmaktadır. Bu durum, modern toplumda dini bilginin edinimi ve aktarımında çok yönlü bir güvenlik ağı oluştuğuna işaret etmektedir.

Sonuçların bütününe bakıldığında, yetişkin kadınların dini bilgi edinim süreçleri yalnızca geleneksel veya modern kaynaklara indirgenemeyecek kadar çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Kadınlar, dini bilgiyi hem aile ve akraba çevresi gibi yakın sosyal ağlardan hem de Diyanet İşleri Başkanlığı gibi kurumsal yapılardan temin etmekte; buna ek olarak kitaplar, din görevlileri ve dijital platformlar aracılığıyla kendi öğrenme yollarını oluşturmaktadırlar. Bu bağlamda, dini bilgi edinimi bir yandan bireysel maneviyatı derinleştiren bir pratik iken, diğer yandan sosyal ve kültürel dinamiklerle iç içe geçmiş bir süreç olarak öne çıkmaktadır. Araştırma, katılımcıların dini bilgiye yaklaşımında eleştirel bir bakış açısı geliştirdiklerini, bilgi kaynağının güvenilirliğini sorgulama eğiliminde olduklarını ve özellikle internet gibi modern araçlar söz konusu olduğunda geleneksel doğrulama yöntemlerini ön plana çıkardıklarını ortaya koymuştur. Böylelikle, dini bilginin edinimi ve uygulanması, sadece bir öğrenme faaliyeti değil; aynı zamanda bireysel kimliğin, manevi olgunluğun ve toplumsal aidiyetin inşasında temel bir unsur olarak belirginleşmektedir. Bu çok boyutlu yaklaşım, kadınların modern toplumda dini bilgiye erişiminde hem sürekliliği hem de dönüşümü temsil eden güçlü bir paradigma değişimine işaret etmektedir.

5.2. Öneriler

Orta ve düşük bilgi düzeyine sahip katılımcılar için temel ilmi hâl, tefsir ve hadis okuma atölyeleri düzenlenmeli; bu programlar hem yüz yüze (Camii, Kur'ân kursu) hem de dijital ortamlarda erişilebilir kılınmalıdır.

Ailelere yönelik “evde dinî eğitim” kılavuzları hazırlanarak ebeveynlerin çocuklarına erken yaşta sağlam temel bilgi kazandırmaları teşvik edilmelidir.

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın “Alo Fetva”, e-fetva ve mobil uygulamalarının tanıtımı artırılmalı; hizmetlere ulaşım basitleştirilerek her yaştan kadının kurumsal fetva ve kaynaklara başvurması özendirilmelidir.

İnternette yayılan bilgi kirliliğini önlemek için Diyanet, üniversite ve meslek odalarının iş birliğiyle onaylı “online tefsir ve hadis portalları” devreye alınmalı; içerikler açık kaynak lisanslarıyla sunulmalıdır.

Sosyal medya platformlarında dinî içerik üreten hesapların, akademik ve kurumsal denetime tabi tutulması; sahte veya batıl kanaat yayan paylaşımlara karşı “doğruluk rozetleri” ile etiketleme yapılması önerilir.

Yerelde kadın din görevlileri (vaize vb.) aracılığıyla haftalık “sorun-çözüm sohbetleri” düzenlenerek hem güvenli bir paylaşım ortamı hem de doğru bilgi akışı sağlanmalıdır.

Yeni nesil dijital etnografik yöntemlerle sosyal medya ve çevrimiçi gruplardaki dinî bilgi dolaşımı izlenerek, erken müdahale ve doğru içerik üretimi stratejileri oluşturulmalıdır.

6. KAYNAKLAR

- Adam, B. (2015). *Dinler tarihi*. İstanbul: Grafiker Yayınları.
- Adıgüzel, N. (2018). *Uluslararası Geçmişten Geleceğe İslâm Medeniyetinde Bilgi Sempozyumu Bildiri Kitabı*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları.
- Akbulut, M. (2022). Diyanet İşleri Başkanlığı'nın sosyal medya faaliyetlerinin dini bilgiye erişim üzerindeki etkisi. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 22(1), 145-167.
- Akdoğan, Z. (2016). Rize'de kadınların namaz kılma davranışları: Sosyolojik bir inceleme. *Journal of Black Sea Studies*, 12(3), 45-62.
- Akkaya, M. A. (2021). Bilgi kaynağı ve bilgiye erişim aracı olarak internet algısı: Kuşaklararası yaklaşım farklılığının karşılaştırılması. *Bilgi Yönetimi*, 4(2), 222-239.
- Akpolat, S. (2005). İletişim asrında din görevlileri. *Diyanet İlmi Dergi*, 41(3), 43-44.
- Akşit, R. Ş. (2012). *Türkiye'de dindarlık- sosyal gerilimler ekseninde inanç ve yaşam biçimleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aktaş, C. (1986). *Kadının Serüveni*. İstanbul: Girişim Yayınları.
- Akyol, İ. (2014). *Açık Alan tasarımı ve katılım yöntemlerinin etkinlik düzeyi değerlendirmesi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Akyüz, H., Demir, K., ve Yılmaz, A. (2012). *Ana başlıklarıyla din sosyolojisi*. İstanbul: Grafiker Yayınları.
- Alavi, M., & Leidner, D. E. (2001). Knowledge management and knowledge management systems: Conceptual foundations and research issues. *MIS Quarterly*, 25(1), 107-136.
- Altuntaş, H.ve Şahin, M. (2008). *Kur'an-ı Kerim Meali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Apaydın, H. (2001). Aile içi iletişimin çocuğun dinsel gelişimine etkisi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12-13, 327.
- Apaydın, H. Y. (2011). Tesettür. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XL, 538-541.

- Arabacı, F. (2004). İslâm'da dinî bilginin toplumsal bağlamı. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(5), 1-16.
- Armaner, F. (2010). *Huzurevlerinde dinî vecibelerin yerine getirilmesi: Sosyo-kültürel düzeyi yüksek erişkin kadınlar üzerinde bir çalışma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Armstrong, K. (1998). *Tanrı'nın tarihi: ibrahim'den günümüze 4000 yıllık tanrı arayışı* (çev. O. Özel, H. Koyukan ve K. Emiroğlu). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Arslan, M. (2012). *Kadın Kur'an kursu öğrencilerinde iş ve aile hayatının dengelenmesi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Aslan, E. (2014). *Şehirleşme ve din: Diyarbakır'da kadın dindarlığı* (Doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Asri, S. (2021). Din hizmetleri uzmanlığı görev alanlarında teori-uygulama birlikteliği. *Balıkesir İlahiyat Dergisi*, 14, 275-303.
- Ateş, S. (1989). *Yüce Kur'an'ın çağdaş tefsiri* (Cilt II, 188-194). İstanbul: Yeni Ufuk Neşriyat.
- Ay, M. E. (1994). Aile ortamında yerine getirilen ibadetlerin çocuk üzerindeki etkileri. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, (1), 163-178.
- Ay, M. E. (1997). *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi*. İstanbul: Mavi Yayınları.
- Aydın, H. (2013). İnternetin getirdiği avantajlar ve riskler (İtikad ve ahlak açısından). *Küreselleşme ve Din Eğitimi Sempozyum Bildiri Kitabı* (93).
- Aydın, M. (2015). Din eğitimi açısından Kur'an Kursları. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 23(2), 507-520.
- Aydın, M. A. (2025). *Dinî bilgi ve günümüzde İslâm*. İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi.
- Aydın, M. Z. (2005). *Ailede Çocuğun Ahlâk Eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Aydın, N. (2017). Din eğitimi kurumu olarak Kur'an kursu: Yetişkin katılımcı profili ve uygulama zorlukları. *Din Eğitimi Dergisi*, 5(2), 107-112.
- Ayengin, T., ve Durmaz, O. (2014). *Sosyal medyada verilen fetvaların otantikliği*. I. Uluslararası Yeni Medya. Yeni Yaklaşımlar Konferansı Bildiriler Kitabı (400-401). Çanakkale: On Sekiz Mart Üniversitesi.
- Ayhan, H. (1995). *Eğitim Bilimine Giriş*. İstanbul: Şule Yayınları.

- Ayhan, H. (2014). *Türkiye’de din eğitimi*. İstanbul: DEM.
- Aytekin, H. (2019). *Gündelik Hayatta Gelenek ve Hurafelerin Yeri* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ayten, A. (2012). *Dindarlığın Psikolojisi*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Ayyıldız, E. (2014.). *Cep lügati*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Bacanlı, H., ve Terzi, Ş. (Edt.). (2013). *Yetişkinlik ve yaşlılık gelişimi ve psikolojisi*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Bardakoğlu, A. (2016). Dini bilgi ve günümüzde İslam. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 93-127.
- Bartu, H. (2017). *Kayseri’de Tarikatlar ve Tekkeler* (Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Baynal, F. (2017). Dinî grupların kadın mensupları üzerindeki dinî, manevî ve ahlakî etkileri. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(36), 17- 31.
- Bayraktar, M. F. (1994). *İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*. İstanbul: M.Ü. İFA Vakfı Yayınları.
- Bayraktar, M. F. (1995). Ailenin eğitim görevi. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 1-10.
- Bayraktar, M. F. (1999). Yaygın Eğitimde Din Öğretimi. *Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi İlmî Toplantısı*, 348-350.
- Bayraktar, M. F. (2022). *Eğitim kurumu olarak Kur’an Kursları üzerine bir araştırma*. İstanbul: Kitapyurdu Matbaası.
- Bayraktar, M. F. (2024). *Günümüzde gençlik problemler ve çözüm önerileri*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Bedir, M. (2010). Sünnet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Benzer, F. (2005). *Din görevlisinden beklentiler ve din görevlilerinin mesleki yeterlikleri (Amasya-Sakarya-Sivas-Trabzon)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Berger, P. L. ve Luckmann, T. (1991). *Gerçekliğin Sosyal İnşası*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

- Bildik, E. (2019). *Dini bilgi edinme sürecinde sosyal medya* (Yüksek Lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bilgin, B. (1988). *Eğitim bilimi ve din eğitimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Bilgin, B. (1997). *İslam ve Çocuk*. Ankara: DİB Yayınları.
- Bilgin, B., ve Selçuk, M. (1997). *Din öğretimi* (3. basım). Ankara: Gün Yayıncılık.
- Bilici, A. B. (2014). *0-6 yaş grubu çocuklarda dini gelişim süreci ve din eğitimi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Bolu Vilâyeti Salnâmesi. (1925). (Rumî 1341). 488.
- Buhârî, M. İ. (2011). *Sahih-i Buhârî* (Çev. A. Davudoğlu, 6. Baskı). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Bulut, M. (1993). Yaygın din eğitimi. *Diyanet İlmi Dergi*, 29(3), 3-9.
- Bulut, M. (1994). Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları üzerine bir bibliyografya denemesi. *Diyanet İlmi Dergi*, 30(4), 91-92.
- Bunt, G.R. (2007). *Dijital çağda İslam*, Çeviren: Nil Erdoğan. İstanbul: Babil Yayınları.
- Burke, P. (2021.). *Bilginin toplumsal tarihi II: Encyclopédie'den Wikipedia'ya*. İstanbul: Isık Yayınları.
- Buyrukçu, A. (2005). Türkiye'de Yaygın Din Eğitiminin Geleceği. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 507.
- Büyüker, K. (2014). *Din hizmetlerinin tanıtımında Diyanet İşleri Başkanlığı ve Diyanet Yayıncılığı*. Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Campbell, E.N. (2021). *Sexual violence and mental health: the role of attitudes, beliefs and disclosure* (Doctoral Dissertation Publishing). University of Toronto, Canada.
- Can, B. (2018). *Osmanlı medrese tadrîsâtında dini ilimlere hazırlayıcı bir âlet ilmi olarak Arap dilinin önemi*. A. Kudat vd. (Ed.), Uluslararası Geçmişten Geleceğe İslâm Medeniyetinde Bilgi (409-423). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayını.
- Capogna, S. (2010). Learning and social networks: New forms of sociability. *ESA Research Network Sociology of Culture Midterm Conference: Culture and The Making Of Worlds*.
- Cebeci, S. (1996). *Din eğitimi bilimi ve Türkiye'de din eğitimi* (1. baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.

- Cengiz, H. (2023). *Muş İlinde Sihir ve Büyü Uygulamaları* (Yüksek Lisans Tezi). Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muş.
- Cilacı, M. (1995). *Din Sosyolojisine Giriş*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Creswell, J. (2016). *Nitel araştırma yöntemleri*. (Çev. Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Cüceloğlu, D. (1993). *İçimizdeki çocuk*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Cüceloğlu, D. (2019). *Başarıya götüren aile*. Basım yeri: Remzi Kitabevi.
- Çağrı, M. (2002). *Kur'an Kursları*. İçinde DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt 26, 423-424). İstanbul: TDV Yayınları.
- Çakan, İ. L. (2016). *Hurafeler ve Batıl İnanışlar*. İstanbul: MÜİFAV Yayınları.
- Çalışkan, H. (2010). *Örtünme ve Çıplaklık*. Konya: Serhat Kitabevi.
- Çalışkan, İ. (2006). *Yetişkinlik dönemi eğitime Kur'an perspektifinden bir yaklaşım*. M. F. Bayraktar (Ed.), *Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri* (345–360). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Çapcıoğlu, İ. (2000). Türkiye'de tarikatlar: Sosyolojik bir bakış. *Sosyoloji Dergisi*, 3(2), 45-61.
- Çaykara, F. (2018). *Makâsıd-ı Şerî'a bağlamında İslâmi bilgide bütüncül yaklaşımlar*. A. Kudat et al. (Eds.), *Uluslararası Geçmişten Geleceğe İslâm Medeniyetinde Bilgi Bütünlüğü Sempozyumu* (253–287). İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları.
- Çelik, A. (2001). *Din eğitimimize tarihsel yaklaşım*. Erzurum: Kültür Eğitim Vakfı Yayınları.
- Çelik, H. (2025). *Batıl İnanç, Kaygı ve Dindarlık İlişkisinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi (İnönü Üniversitesi Örneği)* (Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Çetin, E. (2012). *Türkiye'de akademik dini bilginin yaygınlaşma süreci ve olgusu* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çınar, F. ve Şener, N. (2016). Cami cemaatinin cami ile tanışmalarında çocukluk dönemi yaşantılarının etkileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 47, 1050-1058.
- Çuhadar, M. (2015). *Dijital din ve diyanet*. M. Çamdereli vd. (Ed.), *Dijitalleşen Din* (Medya ve Din 2) (175–222). İstanbul: Köprü Kitapları.

- Dam, H. (2002). *Yetişkinlerin din eğitimi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Deman, T. (2001). *Din ve bilgi*. Z. Özcan (Çev.), Din Felsefesi Yazıları I (128–136). Alfa Yayınları.
- Demir, M. (2017). Salih amelin düşünsel arka planı olarak âyet okuryazarlığı. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52, 69-82.
- Demir, Ö. (2019). Salih amelin düşünsel arka planı olarak âyet okuryazarlığı. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 69-82.
- Demir, Ö. ve Acar, M. (1997). *Sosyal bilimler sözlüğü* (3. baskı). Ankara: Vadi Yayınları.
- Demir, Ö. ve Bektaş, Z. (2019). *Bilgi ile Etkileşim: bilgide kendini gerçekleştirme. Değerler etkileşiminde kendini gerçekleştirme*. (137-186), Ankara: İlahiyat Yayınları.
- Demirci, M. (2015). *Kur'an'ı Kerim tarihi* (8. baskı). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Develi, M. D. (2018). *Dini Kimliklerin Sosyal Medyada Akışkanlaşması: Siber-Etnografik Bir Araştırma* (Yayımlanmamış doktora tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Diyanet İşleri Başkanlığı DİB. (2012). *Kur'an kursları uygulama esasları* (28.08.2012 tarih ve 924 sayılı Başkanlık onayı.).
- Diyanet İşleri Başkanlığı DİB. (2024). *Stratejik planı 2024-2028*. Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2009). *IV. Kur'an ve Kıraat Sempozyumu: Düzceli Hâfız Hasan Şen Anısına (10 Ekim 2009)*. Sakarya Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2014). *Türkiye'de dini hayat araştırması*.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2017). *Kur'an-ı Kerim ve yüce mealı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2020). *Diyanet İlmihali*. Ankara: DİB Yayınları.
- Dodurgalı, A. (2006). *Yetişkin din eğitimi modeli*. In F. Bayraktar (Ed.), Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri (365–380). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Dodurgalı, A. (2010). *Ailede din eğitimi*. Timaş Yayınları.

- Doğan, İ. (2021). Genç yetişkinlerin televizyondaki dini programlara yönelik tutumları ve güven düzeylerinin belirlenmesi: Ampirik bir araştırma. *Erciyes İletişim Dergisi*, 8(1), 277-293.
- Doğan, İ. ve Doğan, S. (2019). Türkiye’de dini radyo yayıncılığı ve kadın dinleyici profili: Diyanet Radyo örneği. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 33-51.
- Doğan, L. (1965). *Camiler ve eğitim*. DİB Dini, Ahlaki, Edebi, Mesleki Aylık Dergi, 4(12), 231.
- Doğan, L. (2011). *Din ve Toplum*. İstanbul: İFAV Yayınları.
- Doğan, M. (1997). *Duanın psikolojik ve psikoterapik etkileri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Doğan, Ş. (2010). Dinî tutumların oluşmasına etki eden sosyo-kültürel faktörler. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 4(8), 116.
- Ebü’l-Feyz M. Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l- ‘arûs min cevâhiri'l-Kâmûs: Şerhu'l-Kâmûs*, I-X, Kahire 1306-1307.
- Erdoğan, İ. (2013). *Medya Sosyolojisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Erkol, M. (2016). Türkiye’de Dini Hayatı Anlamlandırmak: Dindarlık Olgusu ve Dindarlığın Ölçülmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 131-161.
- Erkuş, A. (2009). *Bilimsel araştırmalarda problem belirleme tekniği*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Erul, B. (2001). Hadiste eleştirel yaklaşım öncüsü olarak Hz. Aişe. *İslamiyat Dergisi*, III (2), 11–111.
- Evliya Çelebi, (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Fowler, J. W. (2000). İman bilincinin evreleri (A. U. Mehmedoğlu, Çev.). *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, 85–104.
- Furat, A. Z. (2012). Din okuryazarlığı: Din eğitimi felsefesi açısından temel bir kavram. *Marife, Kış*, 9-24.
- Furat, A. Z. (2014). *Medya ve din: Din eğitimi açısından yeni bir imkan alanı mı tehdit mi?* N. Kocabay Sener ve M. Çamdereli (Eds.), *Dijitalleşen Din (Medya ve Din 2)*, 325-364.
- Gashi, F. (2016). Dua ve hayat memnuniyeti üzerine karşılaştırmalı bir araştırma. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25(2), 1–30.

- Gezginci, G., ve Işıklı, Ş. (2018). Dindar Facebook Etkisi: Türk Kullanıcılar Üzerine Bir Analiz. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi (MEDİAD)*, 1(1), 111–133.
- Giddens, A. (2000). *Modernite ve bireysel kimlik: geç modern çağda benliğin inşası* (Çev. H. Köni). İstanbul: Ayrıntı.
- Göcen, G. (2012). *Şükür ve psikolojik iyi olma arasındaki ilişki üzerine bir alan araştırması* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Göker, G. (2015). İletişimin Mcdonaldlaşması: sosyal medya üzerine bir inceleme. *Turkish Studies*, 10(2), 389–410.
- Görmez, M. (2005). *Sesli ve görüntülü dini yayıncılık açısından Diyanet İşleri Başkanlığı*. II. Uluslararası Dini Yayınlar Kongresi: Tebliğler-Müzakereler 05-07 Kasım 2004 / Ankara, 35-36.
- Gözlükaya, M. (2006). *Lise öğrencilerinde anne-baba tutumlarının dini yönelime etkisi* (Denizli Örneği), 96-97.
- Gözütok, Ş. (2002). *İlk dönem İslam eğitim tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Gray, J., & Moberg, D. (1999). The religion and health connection: A growing research field. *Journal of Religion and Health*, 38(1), 37-44.
- Güler, H. (1993). Dinî Yayıncılık ve Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. *Diyanet İlmî Dergi*, 29(2), 34-35.
- Gün, A. (2011). *Yaygın Din Eğitimi Bağlamında Kadınların Din Eğitimi*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Gün, A. (2012). Yaygın din eğitimi kapsamında kadınların eğitimi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32, 237–272.
- Güneş, F. (1990). *Basın yoluyla halk eğitimi*. M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 2, 103–110.
- Güneş, F. (1996). *Yetişkin Eğitimi*, Ocak Yayınları, Ankara
- Güneş, I. (1990). Yazılı ve görsel iletişim araçlarının eğitime etkisi. *Eğitim ve Bilim*, 14(76), 25-31.
- Güngör, E. (2009). *Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü* (5. basım). İstanbul: Ağaç Kitabevi.
- Güngör, H. (2016). Hz. Peygamber (sav) Döneminde Kullanılan Kıyafetler. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(8), 48-60.

- Gürses, İ. ve Kılavuz, M. A. (2010). Erikson'un psiko-sosyal gelişim dönemleri teorisi açısından kuşaklararası din eğitimi ve iletişiminin önemi. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 158–172.
- Haberli, M. (2014). Dinlerin internet ortamındaki temsili ve dağılımı. *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, 6(1), 859-873.)
- Hamidullah, M. (1993). *İslam Peygamberi* (5. basım). İstanbul: İrfan Yayımcılık.
- Harman, Ö. (2006). *Din ve Toplum İlişkileri*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Harman, Ö. (2006). *Din ve Toplum İlişkileri*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Hatiboğlu, M. S. (2001). *Tesettürden türbana*. Ankara: İslamiyat Yayınları.
- Helland, C. (2000). *Religion on the Internet: Research Prospects and Promises*. Journal of Computer-Mediated Communication, 5(1).
- Hökelekli, H. (1993). *Din psikolojisi*. Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hökelekli, H. (2017). *Din psikolojisine giriş*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Hunt, A. (2006). *The essence of education is religious*. M. De Souza (Ed.), International Handbook of the Religious, Moral and Spiritual Dimensions in Education (s. 635–650). Springer.
- Işık, A. (2025). *Sosyal medyadaki İslam ve kadın konulu içeriklerin din eğitimi açısından incelenmesi: YouTube örneği* (Yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İbn Miskeveyh, (2018). *Tehzibü'l Ahlak 'Ahlak Eğitimi'*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları
- İlhan, F. (2014). *Efsane ve Mitlerin İşlevleri ve Modern Toplumdaki Yansımaları: Sarıkız Efsanesi Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- İmam Mâlik, E. A. (1962). *el-Muvatta* (A. Abdullatîf, Ed.). Kahire: y.y.
- Jackson, R. (2005). *Din eğitimi: yorumlayıcı bir yaklaşım*. (Çev. U. Ok ve M. A. Özkan), İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Jung, Carl G. (1998). *Psikoloji ve Din* (Çev. R. Karabey), İstanbul: Okyanus Yayınları.
- Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2012). Social media: Back to the roots and back to the future. *Journal of Systems and Information Technology*, 14(2), 101–104.
- Karaman, F. (2019). İmam Mâtürîdî'ye göre hayatın akışında akıl ve vahyin rolü. *Diyanet İlmî Dergi*, 55(3), 601–627.

- Karaman, H. (2008). *İslam'da kadın ve aile*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Karataş, M. (2020). Cumhuriyet dönemi yaygın din eğitiminde kullanılan bazı kitaplar üzerine bir değerlendirme. *Balıkesir İlahiyat Dergisi*, 12, 33-56.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları*
- Kaya, A. (2018). Gençlerin dini bilgi kaynaklarına güven algısı üzerine bir araştırma. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1), 45-62.
- Kaya, S. (2017). Anlama ve gelenek: Hans-Georg Gadamer'in felsefi hermeneutiğinde anlamada geleneğin rolü. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30, 635-640.
- Kayadibi, F. (2000). *Cami ve Görevlileri*. Ankara: DİB Yayınları.
- Kayadibi, F. (2014). *Türkiye'de din eğitimi*. Ankara: DİB Yayınları.
- Khou, A. M. (2011). İslam'da eğitim (S. Çinemre, Çev.). *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (30), 285-295.
- Kılavuz, M. A. (2002). Yetişkinlik ve yaşlılık döneminde eğitim ve din eğitiminin önemi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(2), 59-72.
- Kılavuz, M. A. (2003). *Yaşlanma dönemi din eğitimi*. Bursa: Arasta.
- Kılavuz, M. A. (2003). Yetişkin Din Eğitimcilerinde Bulunması Gereken Özellikler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12, 1:136-152.
- Kılavuz, M. A. (2005). Yaşlanma sürecinin dinî gelişime etkileri. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(2), 97-112.
- Kılavuz, M. A. (2006). *Yetişkinlerin din eğitim programlarının planlanması*. F. Bayraktar (Ed.), Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri (130-140). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Kocabıyık, O. O. (2016). Olgubilim ve gömülü kuram: Bazı özellikler açısından karşılaştırma. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. C.4, S.1 55-66.
- Koç, B. (2008). *Çocuğun dinî gelişiminde rol model olarak anne ve baba*. Dinî Araştırmalar, 11(31), 49-50.
- Korkmaz, A. (2010). *Kur'an kursları araştırmalarında yöntem tercihi*. Konya: Kömen Yayınları.
- Kotan, S.D. (2017). "Öğrenen-öğreten-uzmanlaşan model şahsiyet: Aişe Validemiz". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 3/1, 113-123.
- Köksal, M. A. (1999). *Gençlere Din Kılavuzu*. İstanbul: Köksal Yayıncılık.

- Köktaş, M.E. (2014). Yaş ve dinî katılım: Türkiye örneği. *Turkish Journal of Sociology*, 8(1), 23–38.
- Köse A. ve Ayten A. (2012). *Din psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Köseoğlu, A. (2021). *Hadis usûlünde telkin*. (Yüksek lisans tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Köseoğlu, S. (2018). *Kadın yetişkinlerin din eğitiminde değerler eğitimi: Kur'an kursları örneği* (Yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Köylü, M. (2004). *Yetişkinlik Dönemi Din Eğitimi* (2. basım). İstanbul: Dem Yayınevi.
- Köylü, M. (2014). *Yetişkinlik dönemi din eğitimi ve yöntemleri*. Dem Yayınevi.
- Kuhlen, R. (2003). Religious participation patterns across the lifespan. *International Journal of Aging & Human Development*, 57(3), 231–249.
- Kumlu, İ. (1994). Kitle iletişim araçlarının toplumsal rolü. *Toplum ve Bilim*, 66, 112-120.
- Kurt, A. (2008). *Din sosyolojisi: konu ve yöntem*. Bursa: Sentez Yayınları.
- Kurt, F. (2014). Yetişkin kadınların dinî yayın tercihleri ve öğrenme süreci. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 188-204.
- Kutlu, H. (2020). *Ergenlerde dua tutumları ve umutsuzluk arasındaki ilişki üzerine bir çalışma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Küçükcan, T. ve Öztürk, A. E. (2021). Türkiye’de dini bilginin sosyal medya üzerinden yayılması ve toplumsal etkileri. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(3), 230-249.
- Levent, L. A. (2015). Diyanet Gazetesi’nden Diyanet Aylık Dergiye. *Diyanet Aylık Dergi*, 300, 30-31.
- Macit, N. (2003). Bilginin imkanı bağlamında “Dini otorite”. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4, 1-16.
- Malinowski, B. (1990). *Büyük, Bilim ve Din* (S. Özkal, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Maraz, H. (2020). Dini Kimlik Oluşumunda Sanal Kitleli İletişimin Etkisi. *Edebali İslamiyat Dergisi*, 4(1), 41-65.
- Maves, P. (2012). Religious participation across adulthood. *Journal of Adult Development*, 19(2), 110–124.
- McKenzie, L. (1998). Yetişkin din eğitiminin konusu ve gayeleri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 295–300.

- Mehmedoğlu, A. U. (2000). Çev. İman bilincinin evreleri [Fowler, J. W.]. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, 85–104.
- Menekşe, Ö. (2015). *Dinin dijitalleşmesi ve mobil uygulamalar*. M. Çamdereli vd. (Ed.), *Dijitalleşen Din (Medya ve Din 2)* (151–175). İstanbul: Köprü Kitapları.
- Meydan, H. (2013). Din, ahlak ve değerler alanı seçmeli derslerinin öğrenci görüşleri doğrultusunda değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40, 219-250.
- Mutçalı, S. (1995). *El-Mu'cemu'l-Arabîyu'l-Hadîs*. İstanbul: Dağarcık Yayınları.
- Nazıroğlu, B. (2014). Din eğitiminde aile vizyonu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(32), 305.
- Ocak, A. Y. (2013). *Türkler, Türkiye ve İslam*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Okumuş, E. (2009). *Toplumsal Değişme ve Din*. Ankara: TDV Yayınları.
- Okumuşlar, M., ve Genç, F. (2012). *Din eğitiminin bilimleşmesi/niteliği*. İçinde R. Doğan & R. Ege (Eds.), *Din Eğitimi El Kitabı* (55–72). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Onur, B. (2008). *Gelişim psikolojisi*. Ankara: İmge Yayınları.
- Oruç, A. B. (2016). *Klasik ve Modern Dönem Tefsir Kaynaklarında Kadın Algısı* (Doktora Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Oruç, C. (2013). Çocuk medyalarında dinin sunuluşu. *Türkiye 1. Çocuk ve Medya Kongresi Bildiriler Kitabı* (Cilt 1). İstanbul.
- Öcal, M. (1998). Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de din eğitimi ve öğretimi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(1), 241-268.
- Önder Erol, P., ve Arslan Cansever, B. (2016). Çocuğun dinsel toplumsallaşma sürecinin aile kurumu bağlamında incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42), 1133–1139.
- Özcan, H. (2016). *Epistemolojik açıdan iman* (7. basım). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Öztürk, M. (2019). *Küreselleşme sürecinde Türkiye’de dini hayatın dönüşümü ve dindarlığın yeni bazı görünüşleri üzerine sosyolojik bir araştırma* (Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Özüdoğru, H. N. (2009). *Kırsal yaşamda kadın ve din: Konya örneği* (Doktora tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özyurt, A. (2009). *Kur'an Kurslarında Kadınlara Yönelik Din Eğitimi*, (Yüksek lisans

tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Parkinson, J., & Shulman, D. (2024). *Encountering “the Other” in Religious Social Media: A Cross-Cultural Study*. Social Media + Society.

Peker, H. (1998). *Din ve ahlak eğitimi psikolojik ve metodik esaslar*. Samsun: Aksi Seda Matbaası, 47.

Peker, H. (2003). *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Punch, K. F. (2011). *Sosyal araştırmalara giriş nicel ve nitel yaklaşımlar*. çev. H. Bader Arslan -Dursun Bayrak, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Sarı, M. (2008.). *El- Mevârid-Littûlab*, İstanbul: Bahar Yayınları.

Sarıçam, İ. (2004). *H. Peygamber ve evrensel mesajı*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Sarıçam, İ. ve Erşahin, S. (2013). *İslam Medeniyeti tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Saruhan, E. (2018). *Türkiye’de din algısı*. İstanbul: Pınar Yayınları.

Sayın, G. (2020). *Din dersleri öğretmenlerinin dinî bilgi anlayışları ve bunun din öğretimine yansımaları* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Sayın, G. (2024). Din öğretimi süreçlerinde kitle iletişim araçlarının dini bilgi kaynağı olma durumuna ilişkin öğretmen görüşleri. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi (MEDİAD)*, 7(1), 87-102.

Selçuk, M. (1990). *Çocuğun Din Eğitiminde Dini Motifler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Semiz, H. (2015). *Kur’an Kurslarında Yetişkin Kadınların Din Eğitimi Deneyimleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Seyhan, B. Y. (2015). Ölüm kaygısı ve dua tutumu. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, 863–882.

Sezen, Y. (1993). *Sosyoloji açısından din*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Soysaldı, M. (1996). Kur’an Semantiği Açısından Takva. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 29.

Sözen, A. (2018). *Çocuğun din eğitimine Hz. Muhammed’in hayatı bağlamında kuramsal*

bir yaklaşım. İstanbul: İlahiyat Fakültesi Yayınları.

- Stock, A. (1982). *Wissenschaftstheorie der Religionspädagogik*. In H. Wegenast (Ed.), *Religionspädagogik* (Cilt 2, s. 379). Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus.
- Stroud, B. (2000). *Understanding human knowledge in general*. Knowledge Readings in Contemporary Epistemology. Oxford University Press.
- Şahin, H. (2006). *Kur'an'da "Takva" Kavramı* (Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Şanal, M. (2003). Osmanlı Devleti'nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(14), 149-168.
- Şenocak, E. (2015). Kur'an kursu öğrencilerinde benlik saygısı. *Din ve Ruh Sağlığı Dergisi*, 3(2), 15-33.
- Şimşirgil, A., ve Ekinci, E. B. (2016). *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Şişman, N. (2016). *Dijital çağda Müslüman kalmak*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Tanrıverdi, H. (2018). Din-kültür ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 597-98.
- Taplamacıoğlu, M. (2005). *Yaş gruplarına göre dinî uygulama düzeyleri* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Taş, K. ve Güvendi, T. (2021). Din ve dünyevileşme bağlamında Türk toplumunda tarikat ve cemaatler. *Tabula Rasa: Felsefe ve Teoloji* (34), 29-34. (Not: Yıl 2021, soruda 2020 yazıyor.)
- Tazelenme Üniversitesi. (2021). *60+ Tazelenme Üniversitesi*. Erişim 17 Ocak 2021, <https://tazelenme.edu.tr>
- Tekin, M. (2018). Sünnet ve toplumsal dinamikler. *İlahiyat Akademi Dergisi*, 7(8), 163-174.
- Tekindal, M. ve Uğuz.Arsu, Ş. (2020). Nitel araştırma yöntemi olarak fenomenolojik yaklaşımın kapsam ve sürecine yönelik bir derleme. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 20(1) 153-182.
- Temel, M. (2018). İnternet üzerinden dini bilgi edinme süreci ve eleştirel yeterlilikler: Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi öğrencileri üzerine ampirik bir değerlendirme. *Journal of International Social Research*, 11(59), 1121-1130.
- Tirmizi, E. İ. M. (1998). Sünenü't-Tirmizi (Birr, 62). Beyrut: Dârü'l-Gari'l-İslâmî.

- Topuz, İ. (2015). Cami din görevlilerinin yeterliliklerinin manevi danışmanlık açısından değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015(2), 27-47.
- Tosun, C. (2005). *Din eğitimi bilimine giriş* (3. baskı). Ankara: Pegema Yayınları.
- Turan, Y. (2009). *Kişilik özellikleri ve dinsel yönelimler üzerine bir araştırma* İstanbul.
- Turgut, A. (2017). *İlk yetişkinlerde dua tutumları-psikolojik iyi olma ilişkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Türk Dil Kurumu. (2025). *Sözlük*, Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). *Hanehalkı bilişim teknolojileri (BT) kullanım araştırması*, 2024. Ankara: TÜİK Yayınları.
- Ulich, D. (1972). *Probleme und Möglichkeiten erziehungswissenschaftlicher Theorienbildung*. In D. Ulich (Ed.), *Theorie und Methode der Erziehungswissenschaft* (62–67). Weinheim: Beltz.
- Uludağ, S. (2022). TDV İslâm Ansiklopedisi. “Takvâ”. <https://islamansiklopedisi.org.tr> (Erişim: 14/03/2025).
- United Nations Population Fund. (2019). *Adolescents and youth demographics*. <https://www.unfpa.org/data/adolescent-youth>
- Uysal, V. (2006). *Yetişkinlikte dindarlık ve kültürel arka plan*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2001). *Eğitim felsefesi* (2. baskı). İstanbul: Ülken Yayınlar.
- Ünal, A. (2008). *Yetişkinlerde din olgusu ve Kur'an kurslarında öğretim*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Vaillant, G. E. (2008). *Spiritual evolution: How religion changes throughout life*. Harvard University Press.
- Vardı, R. (2013). İnternette yer alan dini içerikli bilginin güvenilirliği. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(3), 79-87.
- Vardi, M. (2003). Kadınlara yönelik dini yayınların toplumsal etkileri. *Kadın Çalışmaları Dergisi*, 5(1), 98-117.
- Vardi, R. (2003). *İletişim araçları ve din* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Walker, C. S. (2019). *Din, akıllı telefonlar ve sosyal medya ile nasıl değişiyor?* (H. Şahin, Çev.). Sophos Akademi. <https://www.sophosakademi.org/din-akilli-telefonlar-ve-sosyal-medya-ile-nasil-degisiyor/>

- World Health Organization. (2023). *Life course*. <https://www.who.int/health-topics/life-course>.
- Yaltkaya, Ş. (1943). *Benim Dinim*. Ankara: Diyanet İşleri Reisliği Yayınları.
- Yavuzer, H. (1995). *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yavuzer, H. ve Cihan, E. (2023). Din toplum ilişkisi. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 109–124.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, Y. (2010). *Elmalı M. Hamdi Yazır’a göre bilgi-iman ilişkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Yıldız, H. (2021). *Türkiye’de popüler dini bilgi ve kaynakları üzerine nitel bir araştırma* (Doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yıldız, M. (2009). *Dini hayat ile ölüm kaygısı arasındaki ilişki üzerine bir araştırma*. Yayımlanmamış doktora tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Yılmaz, A. (2003). Kur’an’a göre inkârın psikolojik tezahürleri. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20, 17-20.
- Yılmaz, A. ve Karaca, S. (2021). Fetva hatlarının dini danışmanlık hizmetlerinde rolü ve kadın kullanıcı deneyimleri. *Din Hizmetleri Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 59-77.
- Yılmaz, H. (2005). *Camilerin Eğitim Fonksiyonu*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Yılmaz, M. (2019). *Üniversite gençliğinde dua ve umutsuzluk ilişkisi: Bayburt Üniversitesi örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.
- Yılmaz, N. (1994). Yaygın din eğitimi kurumları ve toplumsal barış. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, (1), 334-350.
- Yılmaz, T. (2022). Kadın Sahâbîlerin İslâm Hukukuna katkıları: Hz. Aişe Örneği *Diyanet İlmî Dergi*, 58, 979-1002.
- Yiğit, Y. (2022). *Maneviyat eğitimi: manen güçlenmenin yollarını aralayan dinî, manevî, tasavvufî, psikolojik ve pedagojik bir değerlendirme*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Yörükoğlu, A. (1986). *Gençlik çağında ruh sağlığı ve ruhsal sorunları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Yörükoğlu, A. (1992). *Gençlik çağı/ruh sağlığı ve ruhsal sorunlar*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Yüksek, A. (2014). *Bütün yönleriyle tesettür*. İstanbul: Ravza Yayınları.
- Yürük, T. (2015). Kuram ve eylem yönüyle din eğitiminin teolojik ve felsefi temelleri. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 38(1), 124-138.
- Zengin, A. (2011). *Kur'an kursları: geçmişten günümüze gelişim süreci*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

7.2. Ek-2: YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME SORULARI

Demografik Sorular

1. Yaşınız?
2. Medeni durumunuz?
3. Eğitim durumunuz?
4. Yaşamınızın büyük çoğunluğunu geçirdiğiniz yer?
5. Mesleğiniz?
6. Gelir durumunuzu nasıl tanımlarsınız?
 - a. Düşük b. Orta c. Yüksek

Görüşme Soruları

A. Dindarlık düzeyi.

1. Dini yaşantınız açısından kendinizde olmasını istediğiniz özellikler nelerdir? Neden?
2. Kendinizi dindar olarak tanımlıyor musunuz? Neden?
3. Sahip olduğunuz bilgi düzeyiniz ibadetlerinizi yerine getirmede sizce yeterli mi? Ne seviyede bilgi düzeyi ibadetleri gereğince yerine getirmede yeterli olabilir?

B. Dini bilgileri edinme yolları.

1. Dini nitelikli bir konuyu danışmak istediğinizde öncelikle kime müracaat edersiniz? Neden?
2. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın sunduğu din hizmetleri hakkında bilginiz var mı? Bilginiz varsa bu hizmetlerden bahseder misiniz?
3. İnternet, sosyal medya, televizyon, radyo, kitap vb. araçlar aracılığıyla dini bilgi edinir misiniz? Sıklıkla tercih ettiğiniz dini bilgi edinme aracı nedir?

C. Din bilgisi kaynaklarına güven.

1. Dini bilgilerinizi edinirken en güvendiğiniz kaynak nedir? Neden?
2. Dini bilgilerinizi edinirken en güvenilmez bulduğunuz kaynak nedir? Neden?
3. Dini bilgilerinizi edindiğiniz kaynakların güvenilirliğini denetliyor musunuz? Neden? Nasıl denetliyorsunuz?

D. Batıl inançlar ve kaynakları.

1. Batıl inanç ve hurafe kavramlarının anlamını biliyor musunuz?
2. Günlük yaşantınızda karşılaştığınız hangi olay/durumları batıl inanç ve hurafe olarak değerlendirirsiniz?
3. Çevrenizde İslam dinine ait olmayan toplumsal baskıdan kaynaklı kültür, örf ve adet gibi nedenlerle uygulanması beklenen davranışlar var mı? Bu davranışları uyguluyor musunuz?

E. Dini düşünce ve yaşantınızda en etkili unsur nedir? Neden?

7.3. Ek-3: ARASTIRMA ETİK ONAY BELGESİ

Evrak Tarih ve Sayısı: 27.03.2024-416846

T.C.
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
BİLİMSEL ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİK KURULU KARARLARI

TOPLANTI SAYISI
4

KARAR SAYISI
2024/79

KARAR TARİHİ
21.03.2024

KARAR NO: 2024/79

Düzce Üniversitesi Enstitümüz Felsefe ve Din Bilimleri Yüksek Lisans programı öğrencisi Aysel Beyza ATAŞ'ın "Yetişkin Kadınların Dini Bilgileri Ve Dini Bilgilerini Edindikleri Kaynaklar (DÜZCE Örneği)" başlıklı çalışması Etik Kurulumuzca incelenmiş olup, ilgili çalışmanın araştırma protokolüne uyulması ve etik onay tarihinden itibaren geçerli olmak koşulu ile uygulanmasının etik açıdan uygun olduğuna;

Oy birliği ile karar verildi.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Aysel Beyza ATAŞ

Yabancı Dili : İngilizce

ÖĞRENİM DURUMU

Derece	Alan	Okul/Üniversite	Mezuniyet Yılı
Y. Lisans		Düzce Üniversitesi	2025
Lisans	İlahiyat Fakültesi	Necmettin Erbakan Üniversitesi	2021
Lise		Karatay Toki Anadolu Lisesi	2016

YAYINLAR

Ataş, A.B. (2023). İHL öğrencilerinin Metaverse'e yönelik görüşlerinin incelenmesi. İçinde M. Yurtseven, M. S. Özbek, & B. Pekcan (Eds.), *Metaverse ve Din: Eğitimci ve Öğrenci Perspektifine Yönelik Bir Araştırma*.

Ataş, A. B., & Bayraktar, M. F. (2025). *Yetişkin kadınların dini bilgi kaynakları ve etkileri üzerine bir inceleme*. 12. Uluslararası New York Sosyal, Beşeri, İdari ve Eğitim Bilimlerinde Akademik Çalışmalar Kongresi, New York, ABD.